

1981/1

F/292
A

Lehetőségek, mulasztások

Beszélgetés egy filmről

Kockázat
és konfliktushelyzet

Zenei életünk kis tükré II.

Akác István, Baksán Már a,

Banos János, Hideg Antal,

Iluh István, Körmendi Lajos

és Tamás István

versei

Laczkó Pál

prózai írása

A szellemidéző Madách-fiú

A virágnyelv

— világnyelv

PALŐCFÖLD

„Ha a filmről akarunk valamit megtudni, az alábbi beszélgetés csalódást kelthet. Ez már az egyoldalú helyzetből is következik: ebben a „cigányfaluban” a Koportos mint „cigányfilm” fog szerepelni, holott hitem szerint nem az. Esztétikai fejtegetések, mély elemzések nem hangzanak el a film értékeiről, esetleges hiányosságairól sem derül ki sok. A bennfentes kritikákban — joggal — agyonidézett Sziszifuszról itt nem lesz szó. Annál több a faji előítéletről, erkölcsi bélyeinkről, a pénzről, életmódunk, gondolkodásunk végletes különbségeiről.”

(Bérczes László: „Cigány mindig lesz”)

„Ahhoz nem fér kétség, hogy Madách Aladár nem a Tragédia szintjén adott választ kora kérdéseire. A magatartása az, amit igazat bennünket, s nem annyira a műve. Költészetének például nem az esztétikai rangja az érdekes, hanem a belőle kibontakozó viszony a századvég valóságához. Spiritizmus is mint tudomány foglalkoztat bennünket, hanem mint sajátos reakció a válsághelyzet jelenségeire. Madách Aladár művei elsősorban dokumentális értékűek számunkra. Felvillantanak egy jellegzetesen századvégi magatartást. Megmutatják, hogy miként gondolkodott akkortájt egy művelt, igényes szellemű nógrádi birtokos nemes — aki ráadásul Madách Imre fia.”

(Szabó Károly: A szellemidéző Madách-fiú)

„Az intézményesített, a »védett« klasszikus zene, és a mindennapok általános igénye között látok egyre mélyülő szakadékot. Hiszen zenei műveltség és praktikus szükségletek között vajmi kevés az összefüggés, egymásrataltság. Miért nem kell propaganda a zenei giz-gaz terjedéséhez? A bugyuta nótázások, a disco, a romantika kiürült kliséjét idéző slágerek miként jutnak el hallgatóikhoz? Félreértés ne essék: nem értékeket és tartalmakat ítélek meg. Csupán a vázlatosan említett alkalmak során találkoztam a legszélesebb rétegek zenében való tökéletes feloldódásával. Hosszabb tanulmányt igényelne a kérdés lélektani és szociológiai mélységű kifejtése, most csak annyit: vonzóvá, természetessé kell tenni a «hírral hirdetett», intézményesült zenei formákkal való találkozást.”

(Németh János István: Zenei mikro[bb]kozmosz)

Január 23-án a salgótarjáni Karancs Szálló presszójában került sor az idei Madách-ünnepségre, melynek keretében Devcsics Miklós, a Nógrád megyei Tanács elnöke átadta az 1981. évi Madách-díjakat, valamint a Nógrád megyei Tanács VB. művelődésügyi osztálya és a Palócföld Szerkesztősége által meghirdetett Madách-pályázat díjait. Az ünnepi esten fellépett Lukács Margit Kossuth-díjas színművésznő.

A Nógrád megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának döntése alapján a Madách-díjat ez évben a debreceni Csokonai Színház operatársulata, dr. Gordos János, az MSZMP Nógrád megyei Bizottságának titkára és dr. Horváth István, a Nógrád megyei Múzeumok igazgatója vette át.

A Madách-irodalmi pályázat első díját nem adták ki. Megosztott második díjban részesült Bódi Tóth Elemér, Erdős István és Onagy Zoltán, megosztott harmadik díjban Dózsa Il-dikó, Faludi Ádám, Fábrián István, Szikra János és Tamás István.

A kitüntetetteknek és díjazottaknak ezúton is kívánunk további munkájukhoz alkotó erőt és jó egészséget.

1981 | 1

- 3 Kelemen Gábor: Lehetőségek, mulasztások
- 5 Kerékgyártó T. István: Kockázat és konfliktushelyzet
- 6 Bérczes László: „Cigány mindig lesz”
- 6 Zenei életünk kis tükre II.
- 8 Németh János István: Zenei mikro(bb)kozmosz
- 9 Torják Vilmos: „Előrelépést ígérő változások reményében”
- 10 D. Rác István: A társadalom mozgása Duba Gyula műveiben

-
- 13 Tamás István: Nézd a vájt völgy, „A borostyánfa, ha verselik”
 - 13 Iluh István: Kérdeztél
 - 14 Banos János: Napló — holnapra holnaputánra, Egy naptár föl-jegyzéseiből
 - 14 Hideg Antal: Reklámszöveg, Beatricsaj
 - 15 Laczkó Pál: Boldogulni
 - 20 Akác István: Ha majd ..., Ha százszor is tagadna
 - 20 Baksán Mária: Ének
 - 20 Körmendi Lajos: Az idegen, Hétköznap

-
- 21 Szabó Károly: A szellemidéző Madách-fiú
 - 23 Makoldi Sándor—M. Pap Gizella: A virágnyelv — világnyelv

-
- 26 Kultúraelmélet — művelődéspolitikai (Csongrády Béla)
 - 28 A kritika kritikája (Körmeny Zsuzsanna)
 - 30 Moldova György: A szent tehén (Horpácsi Sándor)

*

Képjegyzék: Címoldal és 18. o.: Feledy Gyula; borító 3. és 4., 7. o., 12. o.: Banga Ferenc; 4. o.: Czinke Ferenc; 5. o., 27. o.: Iványi Ödön; 8. o.: 13. o.: Kass János; 10. o., 19. o.: Raszler Károly; 14. o.: Bálványos Huba; 17. o., 23. o.: Szemethy Imre; 20. o., 29. o.: Lenkey Zoltán. A 24—25. oldalon a szerzők saját rajzai. (Fotó: Tolnai Gábor)

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás Igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 Ft, előfizetési díj fél évre 30, egy évre 60 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952
ISSN 0555-8867
81.19810 N. S. 1200 db

VALTOZO VALOSAGUNK

Lehetőségek, mulasztások

(MOTTO HELYETT) A céduláimat szortírozom, miről is írjak a szervezés ürügyén. Hét kis papírfecni marad végül együtt, bizonyítandó a találekonyosság mindennapos szükségét. És a hasznát, természetesen.

A „szemléltető példa” pedig akkor „kopogtat” az ajtón, Z. barátom érkezik, aki pillanatokon belül összetúrja az íróasztalon a papírhalmot, találemre beleolvass egy-egy lejegyzésbe:

— Most éppen mire pusztítod ezt a drága papírt?

Kelletlenül, a váratlan látogatóknak kijáró, palástolt méreggel kezdeném a választ — „A szervezés . . .” Z. azonnal közbevág:

— Na, akkor ird a következőket! — Kényelmesen elhelyezkedik, diktáló pózt vesz fel. — Szóval, van két ikergyár, az egyik nálunk, a másik Franciaországban. Teljesen azonos a két üzem — egy cég építette! — mindkettőben ugyanazokat a gépeket szerelték fel, és természetesen egyező technológiát vezettek be. Tudsz követni? Ott tartunk, hogy mindkét üzemben pontosan annyi a munkások létszáma is. A különbség csak annyi, hogy ugyanazzal az anyaggal dolgozó, ugyanazt a műtyűrt gyártó francia üzemben húsz-negyven százalékkal jobb a teljesítmény. A hatékonyság, ha úgy tetszik!

Z. szünetet tart. Hatásszünetet.

— Csak nekem csörögne a különbség! Látnod barátcskám, ez a szervezés, ne is feleségünk róla többet . . . Van egy pohár borod?

*

(SZERVEZÉS? ÜGYESKEDÉS?) A Z. által oly magabiztosan összekutyult cédulák sokkal hétköznapibb esetekről tudósítanak. H. I.-ről például, aki nyilvánvalóan „rokona” Z.-nek, legalábbis ami a rámenősséget illeti. Az ifjú üzletkötőre — és segítőképz kollégájára — mérhetetlen számalommal nézett a szomszéd, amikor egy reggel nekifogtak a garázs alapjának kiásásához.

— Nem irigyellek, I. Építkezni manapság kész idegösszeomlás, mégha csak egy nyári konyhát akarsz is összehozni. Az a sok szaladgálás, az „ez sincs, az sincs”-ellátás.

A kételkedő szomszéd estefelé azt hitte, hogy csodát lát, állt H. I. garázsa. Szép vakolatával és a friss mesz illatával messziről is bosszantva az „ez sincs, az sincs”-szaladgálásban elbizonytalanodott, sokkal lassúbb tempóhoz szokott idegeneket. Most, hogy H. I. felidéz a történeteket, alig leplezett elégedettséggel mosolyog.

— Ahogy feljött a nap, még semmi sem volt a telken. Elkezdtek a kollégámmal ásni az alapot, s már a kupica pálnka mellett megmondtam: semmi lazálás, kilenc órára ki kell dobnunk az utolsó lapát földet is! Akkorra ígérték ugyanis az anyagot.

Akaratom ellenére is gonosz mosoly incselkedik H. I.-vel: ígérték . . .

— Ott is volt! Egy tsz-elnöknek tettem már néhány szívszégét, s amikor a telefonba azt mondta, hogy kilencre küldi a sódert, tudtam: akár szólhatok is a kőműveseknek. Ebben az időpontban állapodtunk meg ugyanis a TŰZÉP-pel is, a feleségem révén. . . de ez nem is tartozik ide. Az a lényeg, ki-

lenc órákor sóder, téglá, mesz, cement, minden kaphatunk, minden rajtunk múlik. Hogy is magyarázzam . . . Nálunk este az ágyban az az utolsó mondat, hogy mit főzünk masnap délután. Reggel az uram megy először munkába, csöndben kel, pakol magának, induláskor gázra teszi a teavizet. Negyed órát, felet, ha nyerek így, de az is jólesik. Én viszont a gyerekeket az óvodába, utána egy kosarat — benne egy cédulával — beadok a boltba az ismerős üzletvezetőnek. Éppen annyi időm marad, hogy fellépjek az utolsó buszra, amivel még pontosan beérhetek a munkahelyemre. Hazafelé az uram — ő érkezik ugye, elsőként — átveszi a boltban a megpakolt kosarat, otthon meg előkészíti a főznivalót. Amikor hazaérek a gyerekekkel, már megpucolta a krumplit, zöldséget, bepanírozta a húst, összevágta a kelkáposzta-főzeléknek valót . . . mikor mit beszélünk éppen meg. Csak így lehet ezt csinálni. Tudja, mennyi időt takarítunk meg? Az egymást segítő egyetértés hasznáról nem is beszélve! Rágondolni is rossz az egymásra mutogatásra, a kapkodó szaladozásra. A veszekedésekre, mert csak az lenne a vége. Megtervezünk mi a hétvégeket is, pontos rendje van, hogy ki takarít, melyikünk hová viszi addig a gyerekeket. Furcsa, de így jut több időnk egymásra, meg külön-külön saját magunkra is.

„Lám, így kell ezt csinálni!” — sejteti az elbeszélés alatt H. I. fölényes hangsúlya, ami most meglehetősen keménnyé válik:

— Ne less így rám, mint a tolvajra szokás! Kifizettem én mindent, az utolsó fillérig. Számláim vannak az anyagról, aláírtam a hivatalos menetleveleket, megkapták bérüket a kőművesek is, a láda sörrel együtt. Az csak nem bűn, hogy nem akartam hónapokig építgetni azt a francos garázszt?! Ehelyett néhány órára ráragadtam a telefonra, tudakozódtam, közelítettem a lehetőségeket, s egy szombati nap kilenc órájára össze is jött minden. Így kellene, valahogy, nagyban is csinálni — nem gondold?

*

(A BEKALKULÁLT GYEREK) A garázs-építési mutatvány révén a szervezőkészséggel (és nem utolsósorban összeköttetésekkel) bíró ifjú üzletkötő időt és pénzt nyert. Sok időt és minden valószínűség szerint sok pénzt.

Erre spekulál B. S. is, a szervezés meglehetősen különös módját választva. A fiatal műszerész hosszú, ondolált-gyanús hajfűrtöket visel — meg egy darabig.

— Le kell vágatnom, nincs mese, így nem vonulhatok be a seregbe. Igaz, ha minden sikerül, akkor nem sokáig kell viselnem az anygalbort . . .

A sejtelmes hallgatás csak pillanatokig tart, nem lát okot arra, hogy tervébe be ne avasson.

— A bolond is tudja, hogy azt leszerelik, akinek két gyereke van. Zsolt ugyan már elmúlt két éves is, mindenképpen akarunk másik gyereket, az asszony már molesztált is, hogy nagy lesz közöttük a korkülönbség. Nekem nem volt sürgős, most aztán változott a „leányzó fekvése”, nem várhatunk tovább, mert megjön a behívó. Össze is hozzuk a második lurkót még a bevonulás előtt, nehogy elszaladjon velünk az idő. Ha ugyanis egy darabig nem engednek haza, akkor lehet, hogy nem szülehet meg a csemeténk az első katonaev letelte előtt. Kár volna minden óra a késedelemért . . .

Fröccsel kínál B. S. Nem is tudom, mire innánk, ha elfogadnám: a reerutabúcsúra, vagy e különös családtervezés diktálta „magültetésre?”

— Számolni kell, mindent pontosan ki kell kalkulálni — folytatja a katonajelölt. — Gondold csak el, hathavi fizetésem, egy fél évem köszönhetem a bevonulás előtt fogant második gyereknek. Ennyivel hosszabb lesz az életem.

Zsolti gyerek közben ott játszik a szőnyegen, nem értheti még, hogy miről folyik a szó. Mint ahogy azt sem tudhatja, miért éppen akkor születik majd a kistestvérke, amikor. A katonai behívóhoz kalkulálva.

*

(AZ UTOLSÓ MONDAT AZ ÁGYBAN) A két gyerek örömet és gondját M. J.-né naponta megéli. A könnyűipari üzemben dolgozó csoportvezető nyugodt, kiegyensúlyozott fiatalasszony benyomását kelti, s mellőzi a huszonévesek oly gyakori panaszait.

— A férjemmel csak önmagunkra számíthatunk, távol élnek a gyerekek nagyszülei. Ezt azért mondom, mert segítséget tőlük

nem kaphatunk, minden rajtunk múlik. Hogy is magyarázzam . . . Nálunk este az ágyban az az utolsó mondat, hogy mit főzünk masnap délután. Reggel az uram megy először munkába, csöndben kel, pakol magának, induláskor gázra teszi a teavizet. Negyed órát, felet, ha nyerek így, de az is jólesik. Én viszont a gyerekeket az óvodába, utána egy kosarat — benne egy cédulával — beadok a boltba az ismerős üzletvezetőnek. Éppen annyi időm marad, hogy fellépjek az utolsó buszra, amivel még pontosan beérhetek a munkahelyemre. Hazafelé az uram — ő érkezik ugye, elsőként — átveszi a boltban a megpakolt kosarat, otthon meg előkészíti a főznivalót. Amikor hazaérek a gyerekekkel, már megpucolta a krumplit, zöldséget, bepanírozta a húst, összevágta a kelkáposzta-főzeléknek valót . . . mikor mit beszélünk éppen meg. Csak így lehet ezt csinálni. Tudja, mennyi időt takarítunk meg? Az egymást segítő egyetértés hasznáról nem is beszélve! Rágondolni is rossz az egymásra mutogatásra, a kapkodó szaladozásra. A veszekedésekre, mert csak az lenne a vége. Megtervezünk mi a hétvégeket is, pontos rendje van, hogy ki takarít, melyikünk hová viszi addig a gyerekeket. Furcsa, de így jut több időnk egymásra, meg külön-külön saját magunkra is.

A célszerű elrendezésből és előkészítésből születő mutatósabb végeredmény önmagáért beszél. Úgy látszik, M. J.-né mégis szükségesnek vél még egy érvet:

— Nálunk az üzemben újabban megszervezik a nyári óvodát. Amikor tatarozzák és felújítják a gyermekintézményeket, összehívják a dolgozók gyerekeit az üzem kultúrtermébe. Vigyáznak rájuk, foglalkoztatják őket, a szülőknek meg nem kell elmenni szabadságra. A gyár nem kiseddóvó intézmény, mégis vállalták az egészet, mert végül is ez az üzem érdeke: a zavartalanabb termelés érdekében szervezték meg a nyári óvodát. Ha egy termelővállalat így megkönnyítheti a dolgát a szervezéssel — egy látszólag apró, kevés pénzbe kerülő kezdeményezéssel —, akkor miért ne gondolhatnánk erre a magánéletünkben is.

*

(BIZONYÍTÉK A BRIGÁDNAPLÓBAN) Vagy mindkettőre, magánéletre és munkára együtt. Erről beszél E. K.-né, aki kellemes megjelenésével, hamisítatlan eleganciájával éppen odaillik egy áruház divatosztályának az élére.

— Az az igazság, hogy néha akadozott az ellátás, legalábbis a legkeresettebb holmiktól nem mindig kaptuk azt — és főleg annyit —, amit árusítani szerettünk volna. Itt van ugyanakkor ez a rengeteg követelmény, hajhaj, mennyi mindent teljesíteni kell a brigádmozgalomban a címekért. Na már most, mi, vagyis a Tyereskova brigád, kitaláltunk valamit, amivel egyszerre több legyet is ütünk. Felvettük a kapcsolatot a budapesti nagykereskedelmi vállalat egy brigádjával, már egészen jól összemeglegettünk. Jogos a két pont, mondják a brigádmozgalom értékelésekor már akkor is, ha semmi egyéb nem történik. A java persze még hátravan. Kérdezem én, hová szállít a keresett áruból könnyebben a nagykereskedelmi vállalat? A szimpla üzletfeleknek, vagy a „testvérbrigád” áruházának? Nekünk, persze, hogy nekünk, elvégre ott szava van a velünk együttműködő brigádnak, akárcsak a miénknek itthon, az áruházban. Bejáródott már a verkli, elég

egyetlen telefon is. Jön Pestről a drót, hogy milyen kínálat várható, milyen új cikket dobnak piacra, mi pedig meg is kapjuk igény szerint.

E. K.-né kereskedő, ráadásul a jobbik fajtából való, azt is eladja a vevőnek, amit az éppen nem is szándékozott vásárolni. E kapcsolat révén meg egyébként is jobban megy a bolt:

— A pesti „brigádunknak” is köszönhetően jelentősen növekedett az osztály forgalma. Mutatósbab adatok kerülnek a brigádnaplóba, s ez újabb pontokat szerez a versenymozgalom értékelésekor.

Az osztályvezető és egyben brigádvezető látható elégedettséggel felnevet:

— De még nincs vége, megszerveztük mi ezt alaposan! A kulturális feladatok teljesítése ugyancsak a hármas követelményhez tartozik, igaz, mi tényleg nem azért „szereztünk” színházba menni, hogy a jegyet felmutathassuk. Ha így lenne, akkor a jegyet meg is vásárolhatnánk a közönségszervezőknél, elvégre, ha „pontot szerző” színházjegy kell, akkor mindegy, hogy mi megy a színpadon. Mi azonban szeretünk jó előadásra járni. Telefon Pestre, a nagykereskedelmi

vállalat testvérbrigádjához, ők könnyebben megszerzik, aztán értesítenek, hogy mikor van az előadás, mikor utazzunk. A jegyet azért beragasztjuk a brigádnaplóba, elvégre kell az értékeléshez. De nem ez a lényeg...
Úgy tűnik, valóban nem,

★

(KI ÉR RÁ ARRA?) Bizonyos vagyok benne, hogy a szervezés ürügyén hallok egy-két példát D. I.-től is. A termelőszövetkezetben dolgozó fiatalember családos, együtt élnek a szülőkkel — jó lehetőség ez az életmódszervezés bemutatására. Az ifjú szakember sietve beleharap az összetett szó utolsó tagjába:

— A szervezés... Mondhatom, gyönyörű példákat sorolhatok! Itt van mindjárt az első... Ősszel kezdenék a vetést, amikor kiderül, le van robbanva néhány vetőgép. Ez még hagyján, elvégre előfordul az ilyesmi, de kiderült, tavalyi hibák! Akkor is emiatt kínlódtunk, közben meg senkinek nem jutott eszébe, hogy a vetés megkezdése előtt rendbe kellene tenni a gépeket. Szépen is néztünk ki! Elment két nap, három nap, egy hét, lassan-lassan rendbehozták a gépeket.

De a késelemnek az lett a vége, hogy mire a tavalyi hibákat kijavították, akkorra meg leszakadt egy darab ég, olyan eső esett. Mondjam tovább?

— Gondoltam, most nem a tsz-ről beszélgetünk.

— ? ? ?

— Úgy értem, a szervezés... otthon...

— Ne nevetess, ki ér rá azzal foglalkozni? Elég megbolondulni itt a tsz-ben is... Az embernek az esze megáll, olyan hajmeresztő dolgok történnek. Bütyköljük a múltkor az egyik traktort, de be kellett látni, hogy ha megszakad az ember, akkor sem lehet használhatóvá pofozni az egyik alkatrészt. Nem megy, emberek? — kérdezi végül a főnök. Nagy nehezen elhiszi, hogy azon már az isten sem segít, aztán meg szó nélkül otthagya a szerelőket. Beül a kocsiba, elutazik P.-be alkatrésztért, anélkül, hogy bárkinek egy szót is szólna. Szépen vagyunk, mondhatom! Ha megmondja, hogy hová készül, akkor magával hozhatta volna a többi szükséges dolgot is. De ő nem szól, indulhat is utána egy fél óra múlva egy másik kocsi. Mit gondolsz, nem kellene ezt kiszámolni benzinebe?

Meg kell hagyni, imponáló hévvel beszél D. I. Kibuggyan belőle a jót akaró mérge, s akárhogy is fordítom a szót, folytatja tovább: „A szántásnál meg... A műtrágyaválasztás, ne is kérdezd, hogy ezek a süketek...”

Lassan végigzongorázzuk valamennyi ágazatot, kisebb-nagyobb mulasztások, szervezési bukfencek mindenütt előfordulnak. Egy idő után aztán nem is erőltetem D. I.-t, az eredeti kérdésre valószínűleg úgysem kapok választ. A hevülékeny ifjú ember példája azonban jól szemlélteti, hogy a közfelfogás szerint szervezni ott kell, ahol termelés van, az üzemben, a gyárban, a szövetkezetben.

Míntha csak ott volna fontos a „hatékony-ság”, s az életmódot nem is tehetné a szervezés mássá. Mondjuk: teljesebb értékűbbé, tartalmasabbá.

★

(BUKÁSAIM) Ha csupán D. I.-vel nem tudok zöldágra vergődni — az még csak hagyján. Bukásaim azonban sokkal számszerűsőbbek.

A háztartást vezető asszony mindent úgy csinál, ahogy azt hosszú évek alatt megszokta, még a moslékosvödört is ugyanazon a helyen tartja. Este pedig kétségbeesetten sopánkodik: „Csak megfőztem és elláttam a jószágot, de már vége a napnak. Semmi látzata...”

A fiatal agrármérnöknek gépkocsija van, otthon „az asszony az úr, ő tudja, hogy mit kell csinálni”; a hét vége meg a szabad szombat — „ahogy alakul”.

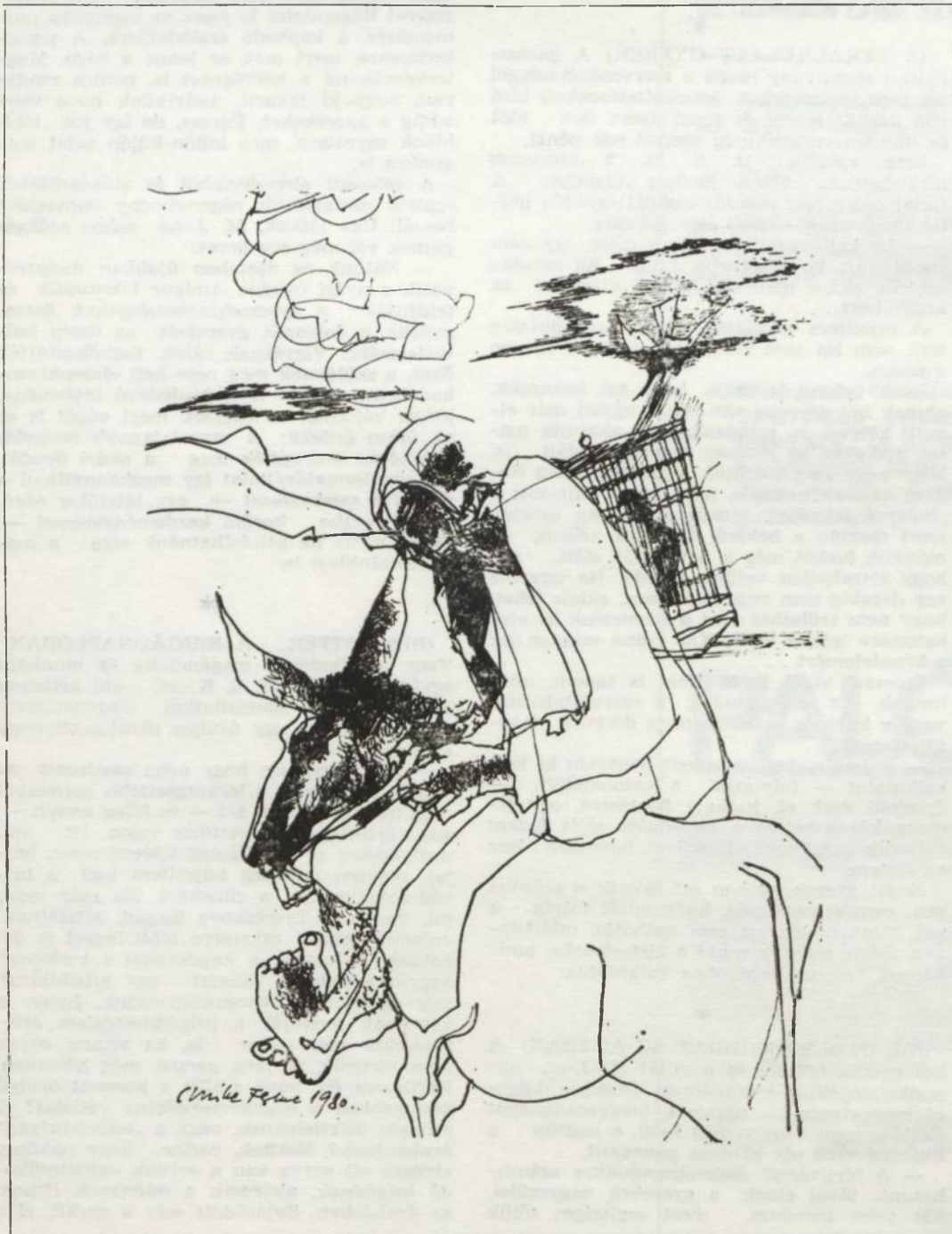
S így tovább. A kevés számú, fantáziára és előrelátásra valló példát nem számítva, idősebb és fiatalabb, segédmunkás és értelmiségi él otthon úgy, ahogy „megszokta”, „ellette”, „ahogy apám csinálta”.

★

(MIÉRT?) „Megmondom én neked, hogy miért. A munkahelyen tervteljesítés van, azzal nem lehet kukoricázni, vért izzadva is szükség van a leleményre. A munkát számon kérik, s ha a hiányzó feltételeket nem pótolja a szervezőkészség, akkor lassan halad az ipse. Manapság egyre inkább ez járja, mellesleg, nagyon helyesen. Otthon meg? Ha elcseszek valamit — tesszem azt, elszúrta az időt és a család nem indulhat el a nótáestre — legföljebb bóg egy sort az asszony. És akkor mi van?”

Igaz. A könnyek úgy is felszáradnak — előbb, vagy utóbb.

Kelemen Gábor

Kockázat és konfliktushelyzet

„Láttam a boldogságot én, lágy volt, szőke és másfél mázsa” (J. A.)

Az életét tudatosan élő és formáló egyén számára is elkerülhetetlenül gondot jelent a környezet bonyolult, félig vagy még annyira sem értett helyzeteiben megjelenő konfliktusok átlátása, a jelenségek mögött meghúzódó összefüggések megértése. A *miért* és *hogyan* kérdései éppúgy felmerülnek a nap mint nap kísértő veszélyekkel szemben, mint a véletlen, előre ki nem számítható eseményekkel. Miért éppen én kerültem konfliktushelyzetbe, miért kell nekem kockáztatnom, s miként kerülhetem el a legkisebb erőfeszítéssel a veszélyeket? — fogalmazódik meg az egyensúlyra törekvő egyénben a kérdés. S ez annál is inkább indokolt, mert a konfliktus nélküli élet a nehézségeket elfedő tetzesztös „színfalak” mögé kerül. A látszat törvényei pedig egyszerűen mozgásba indulnak: a magabiztos és minden oldalról körülbástyázott lét — Max Weber-i kifejezéssel — ideáltípusává válik. Nem szabad persze, arról sem megfeledkeznünk, hogy az élettevékenységek folyamatosságát megteremtő egyensúlyérzés mindennél erősebben hat; az egyén, vállalva akár a kívülrekedés kockázatát is, inkább épít maga köré „öntörvényű” és hamis világot, semmint a konfliktusok végigvitelére vállalkozna. Vagyis, kezdetét veszi az *én világom* és a *másik világ* közti ellentét felerősödése, ezzel teremtve átláthatatlanul számos konfliktushelyzetet.

Éppígy nem nehéz azt sem felismerni: minél inkább elkerülhetővé akarja tenni az egyén a mindig megújuló konfliktushelyzeteket, annál inkább belesodorja magát azokba a csapdába, melyeket a konfliktusok kivédésére állított fel. Nem akarja észrevenni mások csalásait, vállalja akár a „szürke egér szerepét” is, csak hogy megszabaduljon a mások előtt való számotadás felelősségétől. Kiszorítottnak, vagy a maga számára alárendelt jelentőségűnek véli azokat a veszélyeket, melyek óhatatlanul behálózják és alattomosan körbefogják életét. A látszólag aktív társadalmi magatartás „veszélyét” is azért vállalja, mert ezzel önmaga számára védőfalakat lát megteremthetőnek. Ezt fejezi ki a védekezés ama közkezdvelt formulája is, hogy „szerezd minél több barátot, akik megvédhetnek”. A konfliktusok kikerülésének képzelete így olyan *magatartásszabályozó* tulajdorsággá válik, mely szükségszerűen háttérbe szorítja, vagy másodlagossá fokozza le a konfliktusok végigharcolásának valamennyi lehetőségét és formáját. Persze, a védekezés mégoly rafinált módjainak kiépítése sem szünteti meg teljesen a veszélyérzést, hiszen a látszólagos biztonság- és egyensúlyérzés kialakulása csupán a valóságos veszélyek időleges elodázását jelenti.

Kétségtől a pillanatnyi elodázás és

késleltetés kiváltképpen alkalmas arra, hogy az egyén a konfliktusok feloldására használható erőit más formában kamatoztassa (például a még nagyobb komfort megteremtésére). Az imént elemzett képzet azonban — illuzorikus jellege következtében — újabb és újabb csapdák életrehívásában működik közre. Mint ahogy Hankiss Elemér „A társadalmi csapdák” című könyvében rámutatott: a „felülről” várt döntések az egyén nullkockázatát váltják ki. Az individuális önigazolás ezért gyakran a hamis, váltig hangsúlyozott felelősségkikerülés egyik módozatává válik. A konfliktusokat elhárító társadalmi „szabályozás” kétségtelenül bizonyos komfortot jelent az egyén számára; ha másként nem, hát úgy, hogy felmenti az okkeresés és önálló döntéshozatal kényszere alól. Sőt, sokszor egyenesen eltiltja attól. Mivel az egyén mindig kész kívülmaradására minden indoklást feleslegessé tevő *magyarázatot* adni, a függőség — mely megszüntethetetlen — még inkább nyilvánvalóvá válik.

A látszat törvényei szerint való élet azonban semmiképp sem szüntetheti meg a „kiszolgáltatottság” érzését, jöllehet ennek felszámolására indult be az egész védekező mechanizmus. A konfliktusokkal való szembekerülés elodázásával még szükségszerűen fennmaradnak az élethen később fellépő veszélyhelyzetek; s ezek egyezsersmind még inkább kiszolgáltatottá és sebezhetőbbé teszik az egyént. A konfliktushelyzetek külső felszámolását az egyén többnyire már a családban megszokja: a nehézségek előli örökös menekülést a szülői beavatkozás teremti meg leginkább. Az „életbe kikerülve” pedig jószerével mindenki a felelősségvállalás kényszere elől menekül, melynek bizonyára oka az is, hogy a döntések meghozatala mindig felülről jött instrukciók szerint történik. Éppen ezért senki sem akarja vállalni sem a tévedés kockázatát, sem a felelősségre vonás veszélyét. Ez a megnyugtató, feszültségeket oldó, a nehézségeket eleve „elrendező” és a saját csapdákat kiépítő magatartás összefonódása okozza a legtöbb katasztrófahelyzetet. Noha az át nem élt konfliktushelyzetek a teljes összeomlásnak pusztán *egyik* okaként szerepelhetnek, általánossá válásuk — társadalmilag — mégis igen veszélyesnek bizonyul. S mivel az egyensúlyra — avagy a József Attila-i „boldogságra” — törekvő egyén élete szakadatlanul a *félelem és remény* kettősségében telik el, ezért értelmi és érzelmi labilitása mindig magában rejti — a remény és bizalom mellett — a kételkedés és menekülésvágy mozzanatait. Sőt, maga a menekülésvágy is egykönnyen átcsaphat megmagyarázhatatlan lázadásba. A konfliktushelyzetek és a kockázat elől „elzárkózó” egyének ugyanis *vagy* maguknak állítanak fel különböző, konfrontációra alkalmat adó helyzeteket — *nemritkán abban az illúzióban élve*, hogy ezzel máris „megmutatták magukat” —, vagy a többi ember számára készíteneek csapdákat.

De ez a kockázatvállalás és „konfliktusfeloldás” csak látszólagos: utaltunk már rá, hogy az öntörvényű látszatvilág pusztán az egyén szűkös életére vonatkoztatva érvényes. A konfliktusok feloldásának eme formája persze nagyon jól megfelel a partikuláris életvitelre egyébként is jellemző felfogásnak: annak, hogy az egyén — a konfliktus nélküli élet illúziójában élve — hajlamos életét kizárólagosan saját szűkös aspirációi szerint *értékelni*. E felfogás számára nagyon kézenfekvő például, hogy amikor hirdetőjét valamilyen megpróbáltatás éri, akkor ezt, vagy a külső okok fatális hatásának tulajdonítja, vagy önmaga nem eléggé körültekintő felkészültségének. Azoknál az egyéneknél pedig, akik nincsenek, vagy legalábbis kevésbé vannak konfliktusoknak kitéve, a kockázatvállalás hiánya fokozatosan a sebezhetőség növekedését váltja ki. Ebből sem lehet persze arra következtetni, hogy szándékosan és mindig a konfliktusokat kell keresni, hiszen maga a konfliktus is lehet társadalmilag és egyénileg értékes és kevésbé értékes, hanem csupán a kvázi-elzárkózás és illuzorikus menekülés megszüntetésére kell törekedni. Mint ahogy már említettük, a nem valóságos megoldások olyan attitűdöt alakíthatnak ki, amely lehetetlenné teszi a veszélyek pontos felmérését. Másképpen kifejezve: nem a konfliktusok kikerülésének lehetőségeit kell szaporítani, hanem — a kockázat reális értékét felmérve — az illúzióktól megszabadult egyéni szembenállást kell kifejleszteni. Az értelmes emberi létforma korántsem a konfliktusok kikerülésében, vagy éppenséggel elodázásában válik ugyanis valóságossá, hanem a konfliktushelyzetek társadalmilag és individuális szempontból *optimális* megoldásában. Ehhez pedig a *rikkei* értelmű létformálás („... változtasd meg életed!”) szakadatlan folyamatára van szükség.

Kerékyártó T. István

„Cigány mindig lesz”

BESZÉLGETÉS EGY FILMRŐL

Kunmadaras, 1980. március. A községi moziban a Balázs József kisregényéből készült új magyar filmet vetítik, a *Koporost*. A vetítés után beszélgetés lesz Gyarmathy Lívia rendezővel és Rostás Mihály nagyecsedí cigányemberrel, a film főszereplőjével. A szervezés első része jól sikerült, minden jegyet eladtak. Igaz, jó néhányat „csak a brigádokra lehetett rászózni”, így aztán a mozivezető izgul, jönnek-e majd az emberek. A konkurrencia is igen nagy: a vendéglőben magyarnótaest, a tévében Kék fény. Végül is várakozáson felüli létszámban összejövünk. Háromnegyedház előtt kezdődik a vetítés. Az első 8–10 sorban csak cigányok ülnek, hátul a „magyarok”.

Ha a filmről akarunk valamit megtudni, az alábbi beszélgetés csalódást kelthet. Ez már az egyoldalú helyzetből is következik: ebben a „cigányfaluban” a *Koporost* mint „cigányfilm” fog szerepelni, holott hitem szerint nem az. Esztétikai fejtegetések, mély elemzések nem hangzanak el, a film értékeiről, esetleges hiányosságairól sem derül ki sok. A bennfentes kritikákban — joggal — agyonidézett Sziszifuszról itt nem lesz szó. Annál több a faji előítélletről, erkölcsi béklyóinkról, a pénzről, életmódunk, gondolkodásunk végletes különbségeiről.

Hogy egy anketon miről beszélnek az emberek, az nemcsak a művet jellemzi, de a kort és a közeget is, ahol mindez elhangzik. 1980. télén egy kis faluban a következőkről volt szó:

I. VITÁRA VÁRVA

(A majdani vitára várva, magnetofonnal felvértelve, kényelmesen elterpeszkedek a széken, és nézem a filmet. És elmulasztom a lényegét. Mikrofonnal a kézben most kellene a cigányok közé mennem. Mert ők viszont nem várnak a vitára. Nem fontolgatnak, hanem azonnal reagálnak. Nem várják ki a beszélgetést, hogy majd, egyszer-háromszor is megmondolva — elmondhassák véleményüket. A képpel élő kapcsolatban, állandó és aktív részvétellel végigfecssegik-röhögik-kiabálják a vetítést. A filmben elhangzó mondatokra, kérdésekre, utésekre a vászonhoz tapasztott idegszálaikon azonnal érkezik a válasz. Ezekről maradok le, amikor utólagos okos nyilatkozatokra várok. Lemaradok az „illetlen szavakról”, amik a halott asszony mosdatását kísérik. A kétségbeesett és reménytelen kísérlétről, amivel a főhőst figyelmeztetik: — Vigyázz csavó, viszik a pénzed! A kaján és olcsó szellemeskedés nyilairól, melyek a folyóba lépő meztelen cigányt célozzák. A bánító és durva röhögésről, amivel a vesszőért vergődő és elbukó cigány Sziszifuszt kínozzák. És a mozi ártatlan sötétjéből is félelmetesen hangzó fenyegetésről, ami a Balog Mihályt sárba taposó Bogdánnak szól: — A kurva anyádat! Találkozunk még haver!

Ezekre emlékszem. Sok más megjegyzéssel együtt a vetítés közben hangzottak el, miközben én a filmet néztem és a vitára vártam).

II. A VITA

Vége a vetítésnek. Senki nem mozdul, látni akarják a vendégeket. Amint Rostás Mihály belép, a cigányok felugrálnak, tapsolnak és Mihály köré gyűlnek. Egymás szavába vágva kiabálnak. A rendező vet véget a zűrzavarnak.

Gyarmathy Lívia: — Azt javaslom, akit érdekel egy beszélgetés, az maradjon itt. Üljenek le és adjuk meg a tiszteletet egymásnak azzal, hogy végighallgatjuk a másikat!

A cigányok többsége nagy üvöltéssel viszsza megy a helyére. Kb. ötvenen lehetnek. Ülnek, mégis állandó az alapzaj. Sustorgás, kuncogás, széknycorgás... A magyarokban is megvan a hajlandóság. Tétovázva téblábolnak. De, amikor látják, mennyi cigány marad, győző a félsz és büszkeség. Hazamennek. Néhányan azért így is előreszivárognak és közénk ülnek.

„Öshagyományok”

Fiatal cigányasszonyka kezdi: — Nekem tetszett a film, valóság volt. Lényegibe értettem is, egy ember sorsáról szólt, aki itt áll előttünk. Bemutatta, hogy úgy él, ahogy mi élünk. Szeretném elolvasni a könyvet is.

Rostás Mihály: — Hát persze, hogy úgy élek. Munkásember vagyok, építőipari dolgozó. Láttatok a filmben, meghalt a feleségem, haza kell mennem. De nem tudtam eleget tenni, hogy olyan temetést csináljak, amelyet a szívem diktál. Mert én azt szerettem volna, hogy talán hire menjen a világban. De elfogyott a pénzem, meg, ahogy láttatok, el is loptak belőle (röhögés). Szerettem volna, de nem vót hozzá módom.

Nagybajuszú öreg cigány: — Na jó, szakikám, nincs semmije, de a pénzt meg a felesége kezibe tette!

R. M.: — Nézzé, átaljába, hogy cigányosan fejezzem ki magam, átaljába, ha önöknél meghal valaki, nem tesznek neki kiváltó pénzt?

— Nem.

R. M.: — Hát Szabolcs-Szatmár megyébe van ilyen öshagyomány. Halottal mindig tesznek kiváltópénzt. Mer azért ki kell, hogy váltsa magát!

Többen közbeszólnak: — Ilyet én még nem is hallottam!

— Nálunk máshogy van. — Mifelénk csak a megszokott tárgyait szokták melléteni az ágyba.

Újra az öreg: — De lássa, nálunk nincs az se, hogy lemosás a nőt. Meztelen! Meg, hogy mán rögtön táncolnak-danólnak...

A fiatalasszony kiegészíti: — Keresztapám, Seres Miklós, azt mondja, itt nem szokás az, hogy lemosás a halottat, Meg, hogy táncolnak a virrasztálás közben.

R. M.: — Nálunk ez így van. Tessék eljönni Szabolcs-Szatmárba, ott ősi hagyomány ez. Akkor sírnak, amikor megszület egy cigánygyerek. Mert nem tudja, hogy mire nő és mire fog a sorsa menni. Akkor örülnek, amikor meghal, hogyhát valóban jól járt, és nem szenved tovább. Így aztán átaljába olyan halott nincs, hogy meg ne mossák. Aki meghal becsületesen, annak csak lemosás legalább az arcát. Nálatok ez nincs meg? Úgy viszik el, ahogy meghalt? Meztelen?

A cigányok élénken tiltakoznak, sokan közbekebelednek: — Dehogy meztelen! — Hát ruhába!

— Oszt mibe halt meg a felesége?

R. M.: — Ugyan mibe? A ruhájába! (Nevetés, mindenki egyszerre beszél).

— De jól mondja!

— Jaj, de hülyéket kérdeztek!

— Node idehallgasson, ez is egy gazember-ség vót ám, Valakit így megverni...

(Zűrzavar, csak hangfoszlányokat lehet kivenni. Felszabadultan, jókedvűen veszekednek, viccelődnek, bár a mondatok mögött hitetlenkedő gyanakvás is bújkál. Valami „közülünk való ez még egyáltalán?”).

Újra Mihály büszke-boldog hangja feszül a hangzavar fölét:

— Na, most mondjátok meg, szeretnétek másik filmben is látni?

— Én még ezt is megnézném még egyszer!

Gyarmathy Lívia veszi át a szót: — Én pontosan tudom, hogy néhány jelenet — például, amikor Mihály meztelenre vetkőzik és átússza a folyót — magukban felháborodást kelt. Ennek ellenére vállalom ezt, és nagy hibának tartom, hogy az emberek kiszűrnak egy filmből két-három olyan dolgot, amihez nem szoktak hozzá, és így ítélnak. Magyarország különböző területein, Dél-Dunántúlon, Szabolcs-Szatmárban, Biharban, min-

denütt más-más a szokás. A filmben a cigányok saját kultúrájukat, saját templomukat, saját liturgiájukat jelenítik meg. Úgy látszik, ezt itt nem ismerik. Ha az itteni szokásokat mutattuk volna meg, a szabolcsi cigány kérdezhetné, miért éppen ezt?

A templom említése nagy meghökkenést kelt, izgatja mindenki fantáziáját, valaki meg is kérdezi: — Miféle templomról beszél?

R. M.: — Kérem, átaljába Szabolcs-Szatmárba van egy olyan község, Nyírhodász, ahol nekünk, cigányoknak saját templomunk, saját papunk van. Hallottátok ti ezt? Van még Magyarországon olyan község, ahol cigánytemplom van? Na, most mondjátok meg.

Gy. L.: — Az épületet is maguk a cigányok építették!

R. M.: — Nekem is 500 — ötszáz! — forintomba vót... Mondjuk 250-et adtam abba az időbe, amikor szedték a pénzt, de máma az kitesz 500-at. A nyírhodászi cigánytemplomnak híre van, nagyon távol, még külföldről is!

— Cigány-e a papjuk, akiről itt szó esett?

R. M.: — Kérem, az egy magyar pap.

— És milyen vallást prédikál?

R. M.: — Görög katolikust. De úgy beszél cigányul, mint én. Úgy énekel, mint én. Olyan 25 éve, hogy ez a pap a cigányságé. Van kántor is, az cigány.

— De akkor miért külföldi színész játszott a filmben?

Gy. L.: — Jogos a kérdés, de ez egy játékfilm, nem dokumentumfilm. Ha észreveték, hivatásos színészek is játszottak...

— A Benze Ferenc.

Gy. L.: — Tehát felesleges színon kért a hódási papot, mert valószínű, hogy ez a színész jobban el tudta játszani.

— Élethű volt a játéka, az igaz. Meg lehetünk vele elégedve.

Pénz, pénz, pénz

Témát váltunk. Egy régóta feszengő, 35 év körüli férfi — nem cigány — rászánja magát és átveszi a szót. És ezzel messze kerül a remény, hogy ma este még a Műről, a Filmről is szó lehet. De figyeljünk, fontos dologról van szó: a pénzről.

Ez a film bemutatta azt a küzdelmet, hogyan akar ez az ember eleget tenni az ígéretének. Kezdődik a város forgalmával, ő ott dolgozik és kapja a hírt ugye, hogy meghalt a felesége. És, ahogy utazik haza, öböne leperegnek azok a képsorok a múltból. Megérkezik, eleget kíván tenni a temetésnek. De elfogy a pénze. Azt mondta ugye, hogy 3500—4000 forintot keres és én úgy láttam, gyereke nincs. Bekövetkezett a haláleset és neki nem volt egy filléré sem. Hát hogy képzelte ő ezt? Előtakarékoság nélkül hogyan akart megküzdeni az élet folyamán felmerülő nehézségekkel? Csak a mának él és nem gondol a holnapra! Önöknek mi a véleményük erről az életformáról, ami egyre inkább elharapódzik? Szükséges-e takarékoskodni, hogy valamit elérjünk? (A cigányok kezdenek unatkozni. Beszélgetnek, felállnak, járkálnak, nevetgélnek).

És még valamit. Úgy kellett volna ezt a filmet rendezni, hogy ne csak az ő küzdelmét mutassák egy óra hosszan keresztül. Valami látványosabbat kellett volna. Egy nagyobb teret, közösséget, esetleg a munkahegyét, az ottani megbecsülést. Talán akkor jobban kifejezte volna, hogy akarunk rajta segíteni, nem zárkózunk el...

Gy. L.: — Hát jó. Belemegyek ebbe az utcába, bár ez az anyagiakra vonatkozó kérdés nem érinti a film lényegét. Ez az ember keres 3500 forintot. Ebből nem lehet olyan ragyogóan megélni, másrészt láthatta, hogy azt a kevés pénzt is ellopták. Egyébként is: takarékoság, vagy nem takarékoság? Ennek semmi köze a filmhez. Képes dühös indulatokat kiváltani, vagy nem, tetszik, vagy nem tetszik, ez érdekel. De megvan-e a ruhája, rendesen áll-e rajta a kalap... ez nem érdekel.

A MAFILM jelenlevő propagandistája, Fekete Ibolya sem hagyja szó nélkül: — Hadd kérdezzek már valamit! Ebből a pénzből ma Magyarországon mit lehet félretenni akkor, ha valaki Pesten dolgozik, ott el kell magát tartania, haza kell utaznia, a feleségét segíteni kell, továbbá szüksége van ruhára stb...

Gy. L.: — Talán bántó, de csak megkérdezem: esetleg valamilyen hozzátartozója meghal. Van otthon pénz a szülőben a temetési költségre?

— Nézze, én fizikai dolgozó vagyok, 18 éve szakmunkás, 18 forintos órabérral. Ha csak a mána élnek, mindent csak a hasamra és a ruhámra költenék, mit gondol, mit érnék el? Valahonnan valamennyit mindig meg kell szükölnöm, hogy el tudjam érni a célt. Én is eltemettem két szülőmet és negyedmagamot tartom. 6000 forintot keresek. És építettem lakást, pedig nem kaptam örökséget, nekem nincsenek pénzes hozzátartozói, akik doppingoltak volna. Mert, ha én is csak élhetnék és mehetnék! De mindent megvontam magamtól! Nem mentem minden évben üdülni, hanem elmentem tíz évben egyszer.

A cigányok türelme fogytán. Egyre többen kiabálnak be, egymással üvöltöznek, mászkálnak, nem mennek el, tetszik nekik a helyzet, de a többség már nem tud figyelni. Három, ünnepi díszbe vágott jegyzető néni köröz köztük és csitítgatja őket

Fekete Ibolya: — Nem értem magát. Miért nem hiszi el, hogy ez a cigányember ugyanolyan kinkeservvel szedte azt a kis pénzt, mint maga?

— Elhiszem én. De a film csak azt mutat nekem, itt egy órán keresztül, hogy ez az ember be akarja váltani az ígérését. Ezért megtesz mindent. Tisztelem és becsülöm érte. De miért nincs neki is olyan elgondolása, hogy a céljai eléréséhez félre kell tenni egy kis pénzt?

Mindenki elveszíti a türelmét. Hárman egymás szavába vágva vitatkoznak, a cigányok vigyorogva hallgatják, élvezik a „műsort”.

Gy. L.: — Zárjuk ezt le, végül is a film szempontjából lényegtelen kérdéstről van szó!

Milyen ember Balog Mihály?

A filmbeli Balog Mihály erkölcsi győzelme, emberi nagysága nem nyugtatja meg a cigányokat. Vagy nem is veszik észre. Kézelfogható felemelkedésre diadalmas, látványos győzelemre áhítoznak. Talán a semmiből összetakolt büszkeségüket sérti társuk sárbataposása. Mindenesetre a váratlanul beállt csendet a háborgó önérzet kérdése töri meg.

— Miért egy ilyen szerencsétlenről csinálnak filmet?

Gy. L.: — Nem az volt a célunk, hogy bemutatassuk, lám, így élnek a cigányok. Nem akármilyen jellemű és akaratú cigányembert látnak itt, akinek a célja a teljes erejét, emberségét, hitét kívánja. Neki mindent jelent a papnak adott szó, a vessző megszedése. Persze, van a cigányoknak egy olyan rétege, amelyik már jobban él, mint a film szereplői. De nem ez a jellemző. Ezért nem lehet elvárni, hogy a milliomos cigánygrófok és -bárok jólétét ábrázoljuk. Nekem, filmrendezőnek nem az a feladat, hogy a Hilton cigánybálján terpeszkedő emberekről csináljak filmet, hanem azokról, akik valahol úton vannak, mert már elhagyták a putrit, de még nem érkeztek meg sehová.

És még valamit megpróbált ez a film. Hogy van egy ember, aki hittel tud küzdeni. És a küzdő embert tisztelnünk kell. Ezért nem értettem egyet azzal, hogy nem ezekről a cigányokról kell filmet csinálni. Ha nem róluk beszélünk, akkor hazudnánk.

A cigányok tehát túl szerencsétlennek találták Balog Mihályt. De a hátsó sorokból megszólal a másik véglet. Egy magyar, aki túl jónak találja Balog Mihályt:

— A film nagyon hitelesen ábrázolta ennek a cigánynak a sorsát. De milyen cigányt? Kiválasztott a sok közül egyet, aki megpróbál beilleszkedni. (— Na mi megüünk! — ezzel néhány cigány elindult kifelé. Elegük volt a szócseplésből). A cigányoknak a legjobb tulajdonságait mutatták be, a magyaroknak pedig a legalja szerepelt. Valahol lyukat találok a filmben, hiányosnak tartom. Csak egy részletet mutat az életből, nem az egész társadalmat.

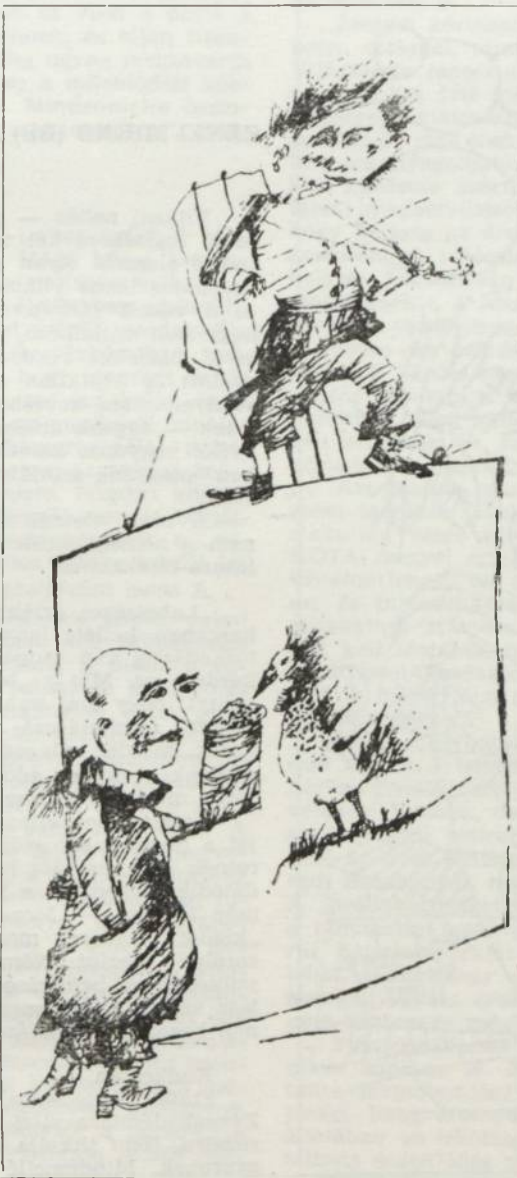
Gy. L.: — Tehát azt kifogásolja, hogy olyan embert választottunk, aki elűt a többiekől. Céltudatosabb, harcosabb. Ugyanakkor olyan magyarokat látott, akik sunyik, lopnak, faji előítélettel rendelkeznek, mint például a nő a kocsmában, a fogatos... De hogyan viselkedik az erdőőr? Kiderül, hogy ugyanolyan szerencsétlen, mint Balog Mihály. Vagy ott van a pap, aki szándékom szerint szintén emberséges. Viszont a Bogdán cigányt nem ábrázoltam olyannak, aki úton van, aki valahová tart. Ő még nagyon otthon van a putriban, odakötik a szokásai, a gondolkodása.

Kulisszatitkok

Békéesebb témára térünk. Az egyik jegyzető néni kezdi egy „bennfentes” kérdéssel, majd erre mások is bátorságot kapnak:

— Láttuk, milyen őszintén siratja Mihály a feleségét.

Hogy tudta ezt megcsinálni? Rendezői utasítás, vagy őszinte indulat indította el a könyveit?

R. M.: — Őszinte indulat. Áteriztem, hogy a feleségem meghalt. Mintha a saját feleségem lett volna. Istenem, lehet, hogy holnap ő kerül sorra. Merthogy valóban egy beteges asszony.

— Hányszor próbálták ezt a sírát? Hány-szor mászta meg a partot a vesszőkért?

R. M.: — A megmászás kétszer volt. A sírás... hát az egyszer!

— A rendezőtől kérdezem, hogyan talált rá Mihályra?

Gy. L.: — Nagyon-nagyon sokat kerestük. Mihálynak volt egy komoly vetélytársa, aki ugyanilyen tehetséges volt. De nem hittem, hogy az ember ezeket a fizikai megpróbáltatásokat kibírja. Áprilisban átúszni a Szamost, nem akármilyen teljesítmény.

— Én kevésnek találtam ezt a címet. Koportos. Láttam egy állomást, amire ez volt írva, de semmi egyéb. Más címet adtam volna.

— Gy. L.: — Én is azt hiszem, hogy ez egy rossz filmcím. De mindenképpen tiszteltben akartuk tartani Balázs József azonos című regényét. Ezért vállaltam, noha a filmben a magyarokat nem is történik meg, illetve nem jól oldottuk meg. A kisregényben — azt hiszem — hűsz oldalt szánt az író. A koporsót idézi ez a szó és tulajdonképpen egy állomás neve, ahol már nem állnak meg a vonatok.

Másfél órája ülünk itt, kezdenek elszállingózni az emberek. Így aztán udvarias köszönő szavak kíséretében véget vetnek a beszélgetés hivatalos részének. Hangzavar, székcsettogás, lassan ürül a terem. A cigányok újra felélenkülnek. Mihály körül csoportosulnak, újra a kezdeti kép, a kezét rázzák, vállát vergetik, szinte agyonsimogatják a tekintetükkel. Egyesek még vissza-visszaszólnak az ajtóból:

— Nekünk, mint cigányoknak, tetszett.

— Én már soha többet nem jövök moziba! Soha többet!

— Hülye cigány, de hiszen ezt neked csinálták!

— Köszönjük szépen a filmet.

— Sokáig élj, komám, Mihály!

III. A VITA FOLYTATÁSA

A vita folytatódik. A hivatalos zárás ellenére néhányan kitartanak. Mozisok, szervezők, ittragadt nézők, köztük a „takarékos” is. A középpontban újra a pénz és az életmód:

— Ha én úgy élnek, ahogy maguk filmesek, ha annyit dolgoznék, úgy szórakoznék, mint maguk, akkor megnézhetném magam.

F. I.: — Tudja maga, mi az, hogy meg kell vennem mindent, a húst, a zöldséget... Közlekednem kell...

— Hagyjuk ezt. Én arra akartam kilyukadni az imént, hogy ezt a cigánykérdést sokan, sokféleképpen látjuk. Itt Magyarországon sok cigány van. De például az én üzememben tisztelet, megbecsülést élvez az, aki beilleszkedik.

F. I.: — Láthatta, ez az ember tisztességes, becsületes. És még neki is milyen iszonyú nehéz a beilleszkedés. Ezen azért csak el kell gondolkodni!

— A községben el is gondolkodtak. Van 35—40 család, a többségük lakást kapott és beköltözött. Nézze meg három év múlva, mi lett a lakásból!

F. I.: — De azzal még nem oldottunk meg mindent, hogy lakást adunk. Ha hajlandó dolgozni...

— Látja, ezt hiányoltam ebben a filmben. Nem mutatták meg, hogy nem akarnak dolgozni.

Gy. L.: — Az én véleményem szerint két dolog az, amivel változást lehetne elérni: a cigányok is dolgozzanak és tanuljanak.

Egy másik férfi is bekapcsolódik: — Kérem, nekem van egy meglátásom. Lehet, hogy nem jó, de elmondom. A községben harminc évvel ezelőtt a lakosság 7 százaléka volt cigány, ma már megközelíti a harminc százalékot. 18 éves korukban már van két gyerekük, 21 évesen négy.

F. I.: — Azok a magyarok, akik ezen az életszínvonalon élnek, ugyanilyenek.

— Nem hiszem. Normális felfogású ember nem lehet ilyen. Na, most képzelje el, hogy 12 gyerekkel mikor tud ő kiemelkedni? Ki tud egyáltalán emelkedni ebből a sorsból? Nem. Míg ezen nem változtatnak addig minden hiába. Azt kellene elérni, hogy ne legyen három gyerek se.

F. I.: — Ezt szabályokkal megoldani lehetetlen. Volt már rá példa a történelemben. Embertelenség!

— Hát, embertelen, az biztos, de... akkor, hogy legyen? (Elindul, de még visszaszól.) Amúgy nagyon pártolja a cigányokat! De egyet mondok magának: csak egy szomszédja lenne cigány, majd pártolná tovább őket! (Nevetés. Ezzel a „jókívánsággal” búcsúzik, nem győzték meg egymást).

Gy. L.: — Még életemben nem sikerült akkora vihart kavarnom, mint ezzel a filmmel. Mihály, miért vannak annyira felháborodva a meztelenségen?

R. M.: — Mer általában nincsenek chhez hozzászokva.

A mozigépsz közbeszól: — A temetésihez nincsenek, de amúgy néznék ezek az ilyen pornófilmeket reggeltől estig!

Mihály folytatja: — Nem bírják elképzelni, hogy ez a szokás. De a nagyecsediek is megszólnak, mér vetkeztem le.

Gy. L.: — Mit szolt a család?

R. M.: — Örülnek. Három előadás volt.

Egyik az első cigánytránszporthnak, másik a második cigánytránszporthnak. Mer a magyar cigány az oláh cigánnyal nem megy egy előadásra. Kiabáltak a magyar cigányok, hogy ha-ha-ha, kiabáltak. Utána bejöttek az oláh cigányok, nyugodtan végignézték, oké... De a magyar cigányok, jaj-jajjjaj! Kiabáltak! Ezek is itt... Dolgoznak ezek egyáltalán? Kérem azért errefelé, Szolnok megye, Pest megye, ne tessék haragudni, de ezek... eh (legyint)...nem értettek semmit.

Gy. L.: — A békési anketon is nagyon érdekes volt. Ott is magyar cigányok voltak, és pillanatokon belül kijelentették, hogy nem vállalják a közösséget az oláh cigányokkal. Azt kérdezték, miért egy oláh cigány játssza a főszerepet. Honnan látták ezt? De például a Lina, aki pedig nagyon képzett, tanult ember, azt mondta: „Gyűlölöm a Bogdánt, mert egy magyar cigány”. Holott a Bogdán is oláh cigány.

R. M.: — Hát, általában ezek haragusznak ránk, pedig mink nem bántjuk őket. Azért, mert, mi nem tapasztottunk, nem vetettünk vályogot. Teknőket csináltunk, meg fődeket kapáltunk, szóval üzleti emberek vótunk. Ők meg négykézláb vágták a sarat, a vályogot. Ezért haragusznak. Ez már így van és míg cigány lesz, így is marad.

Gy. L.: — Ránézésre megismerik egymást?

R. M.: — Már a szeme elárulja.

Gy. L.: — Milyen a magyar cigány szeme?

R. M.: — Olyan mord, mord a szeme. (Nevetés).

Gy. L.: — Hát az ellenfele, a Bogdán? Az is oláh cigány.

R. M.: — Hát... (nehezen akarja elfogadni) ... olyan... keresztetett. Tessék elhinni, hogy az keresztetett vót. Nem eredeti. Nem törül vágott tőke vót. Még cigányul se tudott igazán. Mert nálunk kérem, őshagyomány a nyelv. Az én Jolán lányom is alig tud magyarul. Most elsős, mondta is a tanárnő, illetve a tisztelendő úrnak a felesége: „Rostás, foglalkozzon a gyerekekkel!” Én csak kéthetenként vagyok otthon, de ráparancsoltam az anyjára...

Gy. L.: — Megállt ez a nyelv, Mihály, nem fejlődik.

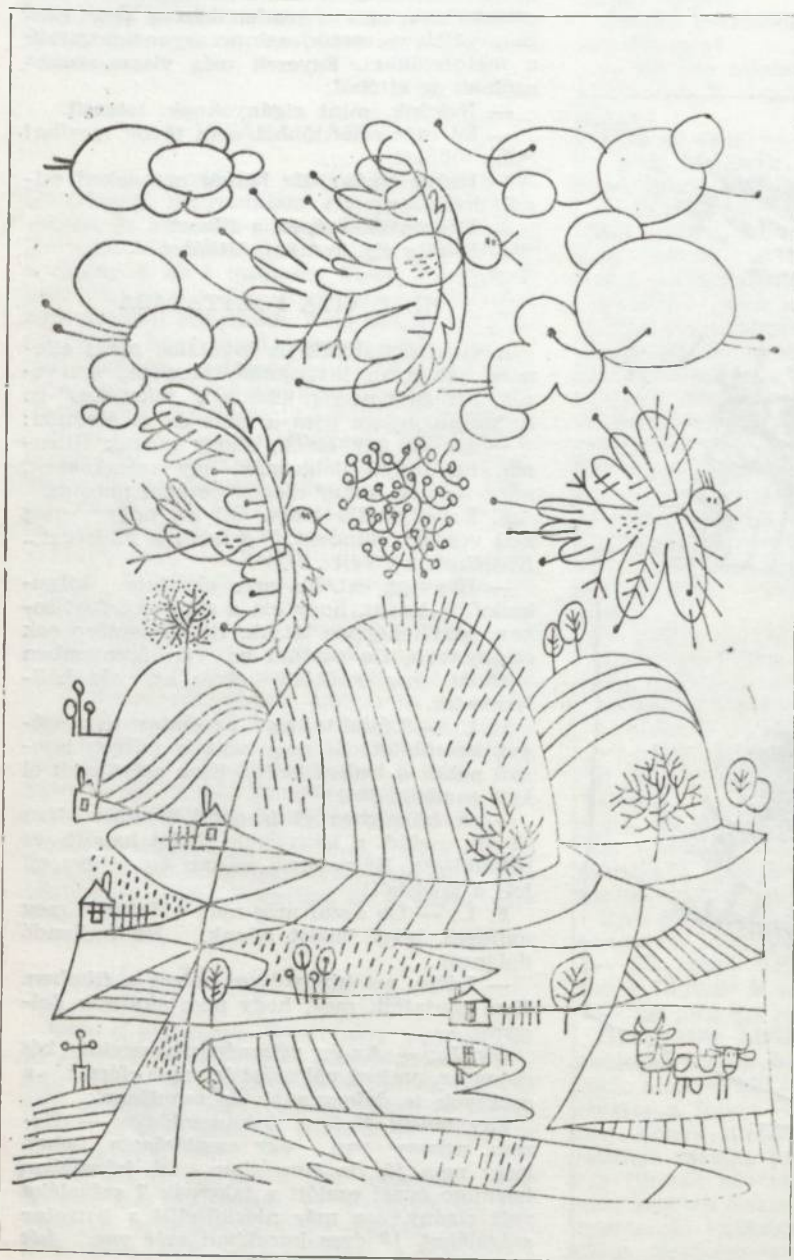
R. M.: — Ez a nyelv nem áll meg. Az oláh cigány nyelv megállni nem fog. Míg csak éghajlat lesz és cigány lesz. Cigány meg mindig lesz!

(Későre jár, szedelőzködünk. Még egy-két megjegyzés, kézfogások, búcsúzkodás. A szervezők a rendező körül szorgoskodnak. Kocsival visszaviszik Pestre. Mihály hazafelé tart Nagyecsedre. A vonatokat kérdezi. Szállása nincs.

Motorzúgás, a hidegben melegíteni kell az autót. Beszállás, ajtócsapódások.

Mihály pedig elindul az állomás felé).

Bérczes László

Zenei életünk kis tükre II.

ZENEI MIKRO (BB) KOZMOSZ

Vitázni nehéz — gondoltam rögtön a szűkebb hazánk zenei életével foglalkozó két tanulmányt végigolvasva. Hiszen mindkét vita-indító elemzés olyan alapos, tényfeltáró munkát végzett, hogy azokkal bajos lenne vitába keveredni. A fölvetett gondok élő problémák, es a vázolt körkép minden részterületre kiterjedő. Dicséretes tehát hogy volt vállalkozó, aki „tükröt állított” zenei művelődésünk rendkívül összetett rendszere elé, melyben kedvére tanulmányozhatja avatott és avatatlan azokat a sikereket, gondokat, hiányosságokat, amelyek többé-kevésbé valamennyiünket érintenek, akik a zenei értékek — tágabb értelmezésben a kultúra — közvetítői, részesei, irányítói vagyunk. Szívesen végigtanulmányoznánk hasonló „kis tükrökben” megyénk színjatszásának, vagy akár amatőr mozgalmának helyzetét.

A zenei életnél maradván elsősorban nem vitáznj szeretnék, hanem a némely területen továbblépést jelentő megoldások összefoglalására törekszem.

A zenei műveltség helye egy lehetséges értékstruktúrában „Lehetséges értékrend”- és „adott értékrend”-terminusok közharcában kellett igazságot tennem. Korántsem stilsztikai bakafántoskodásról van csupán szó. Alapvető viszony, hozzáállás eldöntendő kérdése ez. Míg a „lehetséges” kifejezése sejteti, sőt sugallja a reményt, hogy ami van, az nem végleges, nem elfogadható, addig az „adott” meghatározás nem kevés beletörődésről, lemondásról tanúsodik. Mindez világosabbá válik, ha a szükséglet és érték összefüggésének az utóbbi időben divatos és fennen népszerűsített ideológiáját is megkérdőjelezem.

Amennyiben elfogadható az az állítás, hogy az ember értékrendjét a mindennapi szükségletei határozzák meg, úgy bizony nem szeretnék a művelődés helyében lenni. Hiszen mostohagyerekké degradálódik szegény. S a tág körön belül a zenei művelődés — ha lehet még fokozni — Móricz tragikus sorsú *Árvácskájára* emlékeztet. A „kiadott” lelenek megaláztatását kell átélni a zenének a fentji „besorolás” szerint. Némi racionalitás kedvéért fogadjuk el, hogy a szükségletek befolyásolják ugyan az értékrendet, de magunk becsülése vegett, adjuk meg az esélyét annak, hogy más tényezők is hatnak hasonló intenzitással.

Konkrétan

Fiatal, ambiciózus énektanár Nógrád megye névadó falujából a Zeneakadémiára viszi növendékeit egy négy hangversenyből álló sorozatra. Nem titkolja lelkesedését, és örül, ha együtt örülnek vele a gyerekek. Mindemellé persze korszerű didaktika is párosul, tehát

előkészítés, megvalósulás, visszacsatolás dialektikus egysége. Nézzük a visszacsatolást: 1. kérdés (a kérdőíven): Mi tetszett a legjobban a sorozatból? A döntő többség válasza: a Nyugati pu. automatái; néhányan: az első emeleti szökőkút; két tanuló: a zenekari számok.

(Műsoron a többi között Mozart, Bartók, Ránki gyermekek számára írt művei szerepeltek, élvonalbeli előadóművészek előadásában.) A továbbiakban kiderül, hogy a negyven gyerek közül ötnek van otthon lemezjátszója, úgynevezett komolyzenei lemez egynek sem. A rádió egyes és kettős programját hallgatják, melyek zenei igénytelenségét nincs jogom bírálni, hasonlóan a tv egyes műsorához. Zenevel ezen kívül lakodalmakban, bálokon kerültek kapcsolatba. Szülők, nagyszülők a legkritikább esetben énekelnek otthon, ezek daltanyaga azonban meghatározhatatlan, az emlékezet egyet sem őrzött meg példaként említendő.

Év végi összesítés a járás művelődési intézményeinek műsortípusairól. A járási központ 1980-ban nem tervezett felnőttek számára koncertet („Tudod, a hangverseny, az egészen más. Oda...”), az iskolásoknak megrendezte Filharmónia-sorozatát, de hadd ne idézzem az intézmények közti közelharcot, ami a „ház megtöltését” megelőzte — végül is sikerrel. Kedvelt járulékos forma a kiállítások megnyitóját megelőző zenei betét. Halovány, de életképes ötlet a zenei művelődés „sötét tengerén”.

És a többi intézmény? Ha a kedves olvasó körül most teljes a csend, akkor sikerült átélni azt az „élményt”, amit az intézmények „szerveztek” az érintett községek lakóinak.

Bánk. Ki ne ismerné Nógrád megye gyöngyszemét, e kiváló tulajdonságokkal bíró üdülőhelyet. „A kies fekvésű és festői szépségű tó az őt környező tekintélyes erdővel nem csak a nyaralókat nyugtázza és nyújt nekik 100 százalékos élvezetet, de a gyógyulást keresők is számos bajra találnak írt...”, a görvélykórtól és a sápkórtól a vérszegénységen át, az idegrendszer minden megbetegedéséig gyógyulást nyújt felkeresőinek. Elhízás, magas vérnyomás és vérérdény-elmeszesedés, továbbá... vasárnaponként cigányzene és tánc a villa tóra néző teraszán.” (Idézet egy régi prospektusból) Lelkes és hozzáértő népművelők a közelmúltban bőségesen látták még a fentiekben kívül kiaknázatlan lehetőséget, e pompás helyen.

A megye nemzeti hagyományápoló együtteseinek találkozója immár évről évre erősödő, gazdag program a víziszínpadon. Apropos: víziszínpad. Nem mindennapi lehetőség. Kihasztnáltsága? A lépések megtörténtek. Micsoda zenei csemege a pihenető nyári estéken. A Collegium Musicum, Ars Renata, a Rézfúvós Quintett... kamarazenei estje a víziszínpadon. Hirdetik a plakátok és viszi a posta a sok száz propagandafüzetet. A meghívottak eljönnek, és eljön tizenöt-husz fizető néző. A főlséges zene élvezetét néha ugyan megzavarja a részeg randalírozók öbégatása, akik nemegyszer a művelődési központ igazgatójának a testi épségét is fenyegetik. Mindenesetre őszinte öröm, hogy az utóbbi időben egyre kevesebb a „vérszegény”, „sápkóros” látogató a tó partján.

Okok és kérdések

Az említett jelenségek gyökerei a gondtal terhes múltból táplálkoznak — mondhatnánk. Tetszetős közhely. Mögé bújni szerencsétlen hiba lenne. Tény, hogy a rétsági járás a múltban (a háború előtt) vajmi kevés klasszikus és tevékeny zenei élményben részesült. Az idő azonban múlik, és az élet vitathatatlanul szépül, gazdagodik. Gondoljuk el, ki lakna ma szívesen az idézett kor lakásaiban, dolgozna azokkal a szerszámokkal stb. Szédületes, hogy mennyit fejlődött azóta a mindennapok kulturáltsága. Vajon mi indokolja, hogy a fusizás, az ún. „második gazdaság”, a tömegkommunikáció kínálatából való primitív szelekció vonzóbb, mint a kamarazenélés, a kóruspróba, a hangverseny? A megváltozott életforma, az anyagi érdekek valóban ilyen fontosak lennének? Nem hiszem. Minden kornak megvolt a maga létformája, az anyagi érdekeltségről nem is beszélve. Nem szabad hinné a közhelyeknek! Az intézményesített, a „védtett” klasszikus zene, és a mindennapok általános igénye között látok egyre mélyülő szakadékokat.

Hiszen zenei műveltség és praktikus szükségletek között vajmi kevés az összefüggés, egymásra utaltság. Miért nem kell propaganda a zenei giz-gaz terjedéséhez? A bugyuta nótázások, a disco, a romantika kiürült kliséjét idéző slágerek miként jutnak el hallgatóikhoz? Félreértés ne essék: nem értékeket és tartalmakat ítélek meg. Csupán, a vázlatosan említett alkalmak során találkoztam a legszelebb rétegek zenében való tökéletes feloldódásával. Hosszabb tanulmányt igényelne a kérdés lélektani és szociológiai mélységű kifejtése, most csak annyit: vonzóvá, természetessé kell tenni a „hírről hirtetett”, intézményesült zenei formákkal való találkozást. A zenei folyamat tevékeny részesévé kell avatni a felnövekvő nemzedéket. Színvonalas, bátor iskolai énekkortatással, a járulékos formák (zenei kiscsoportok, ifjúsági klubok zenei lehetőségei, művelődési intézmények szolgáltatásai stb.) tudatos együltetésével lehet továbblépni. Vagy sikerül a nevelési folyamatban a zenét az életforma természetes részévé tenni, vagy maradunk a papírra kopogtatott vitánál. Ha figyelmesen elemezzük az ötvenes évek virágzó zenekultúráját, szembetűnő, hogy valamennyi csoport mögött, vagy előtt egy megszállott, elhivatott zenész áll. Biztos, hogy fontos a szakosellátottság mutatószáma. A zene tanításához és megszerettetéséhez azonban több kell, mint amit a diploma ad. Jelenlegi helyzetünkben másokra, megszálottakra lenne szükség. A kis települések hajdanvolt nagyszerű csoportjai sorra elhallgatnak, mert hiányzik a „gazda”, a szív-lelek muzsikusa. Az énekórák módszertani kultúrája biztos csil-

logó-villogó, de mit sem ér, ha nincs egy utazó-éneklő-próbáló-izguló kórus (s ami több annál, közösség), melynek hatása egy életre szól. (Persze a kisördög nem alszik. A „Járás Éneklő ifjúságra” két kórus nevezett — és hozzá kell tenni, hogy aki már utaztatott napjainkban kórust, annak nem kell mondani, hogy milyen fáradságos szervezéssel, előmunkálatokkal jár, majdhogynem légüres térben.)

Ezek a gondok azonban nem jelenthetnek akadályt. A zenei műveltség fogyatékosai sok más kortünetre rímelnek. A megújulást csak az alapoknál, elsősorban az iskolai nevelésben lehet és kell kezdeni. Az jelenthet majd lényegi, minőségi változást.

Kodály „százéves terve” Nógrád megyében talán nem válik valóra határidőre. Ez azonban nem adhat felmentést a felelősség alól, sőt! A holtpontról már régen elmozdultunk. A vitaindító „kis tükör” nem kevés jelentős sikerről, eredményről is hírt ad. Ahhoz, hogy a „zene mind többünké” legyen, átgondolt, összehangolt munkára van szükség. Együtt kell látni a cél érdekében irányítást, intézménytípusokat és -funkciókat, de mindenekelőtt azokat az emberi közösségeket, kiknek gazdagodását kívánjuk.

Németh János István

„ELŐRELEPÉST ÍGÉRŐ VÁLTOZÁSOK REMÉNYÉBEN”

Még nem tudom eldönteni, hálás vagy hálátlan feladatra vállalkozott-e Tóth Csaba, amikor Nógrád megye muzikusai elé tükröt tartott. Egyrészt, mert írásában néhány — talán szándékoltan — befejezetlen gondolat is található, másrészt tartalmaz néhány negatív megállapítást, amellyel — akár tetszik, akár nem — egyet kell értenünk. Ez a kényszerű egyetértés viszont arra kötelez, hogy gondolatait tovább szövjük abban a reményben, hogy a jelenlegi — zenei téren tapasztalható — erjedést majd pezsgés váltja fel. Tóth Csaba cikket olvasva, egy sereg „miért” bújjik elő a sorok közül, amelyekre válaszolni kötelességemnek érzem, magamra vonva esetleg mások nehezítését is.

Megegy kórusmozgalmunk színvonalát — úgy érzem — nem annyira szakmai, mint inkább társadalmi-tudati okok határozzák meg. Világszerte tapasztalható, hogy az emberek érdeklődése a természet-tudományok felé fordul, s ez jelentős mértékben kihat az ifjúság nevelésére, oktatására, konkrétan az iskolák tananyagára, óratervére is. Emiatt egy énektanár munkáját az általános iskolák nagy részében elhanyagolhatóan tartják, illetve a nevelőnek keményen meg kell küzdenie azért, hogy tevékenységét elfogadtassa és kivívja karszói megbecsülését. Széles látókörű iskolavezetés szükséges ahhoz, hogy belássa az érzelmi nevelés fontosságát, és támogasson egy nem szorosan az intézmény profiljába tartozó munkát. Szerencsénk a helyzet fokozatosan javul, de egy-egy iskolai kórus színvonalának megítélésekor a fentieket is számításba kell venni. Természetesen az énekkar vezetőjének felelősségét is hangsúlyozni kell (felkészültség, a munka tervszerűsége), nem lehet mindent a körülményekre hátrítani. E kérdés megoldása annál is inkább fontos, mert az általános iskolás korosztály lehet bázisa a középiskolai, majd a felnőtt énekkaroknak. Meg kell szervezni — nem jelentene különösebb erőfeszítést senkinek —, hogy a dalos kedvű fiatalok el is jussanak egyik kórusból a másikba.

Azt hiszem, nem lenne reménytelen vállalkozás az sem, hogy a zenei tagozatú iskolában több mint húz év alatt végzetkekből megalakuljon végre egy városi vegyes kar. (Ez a gondolat egyébként a KÖTA megyei értekezletén javaslatként hangzott el.) Ugyancsak kívánatos lenne, ha a szakmunkásképző intézet énekkara megerősödne, és biztosíthatná a bányász férfiak jövőjét. Egyébként, ha a pillanatnyi állapotot az öt évvel ezelőttihez hasonlítjuk, bizakodónak kell lennünk, hiszen az eltelt időben csak Salgótarján három új együttesel gazdagodott, és néhány iskolában megelénkült a kórusélet. A mennyiségi gyarapodás pedig jó gazdák segítségével minőségi javulást ígér.

Ha a nagybányai kamarazenei helyzetét kívánjuk elemezni, első helyen a mecénatúra kérdése vetődik fel. A társulat alakulása-kor megfelelő összeg állt rendelkezésre a nagybányai Bányász Művelődési Házban, de ennek forrása az évek során elapadt. A művészeti alapról biztosított támogatáson kívül — amely sajnos nem fedezi az éves költségeket — sem a nagybányai tanács, sem a Nógrád Szénbányák nem kíván részt vállalni a zenekar fenntartásában. A „próbahelyiséget és fűtést biztosítunk” jelszó inkább a tűrés, mint a támogatás fogalmát meríti ki. Arról, hogy az együttes a kottatárát, hangszerparkját gyarapítsa, a jelen körülmények között szó sem lehet, mint ahogy arról sem, hogy a próbák számát — a tartalmi munka javítása érdekében — növelhessük. Lényegében a megye felnőtt közönsége még nem ismerhette meg a kamarazenei karnak.

Tulajdonképpen hasonló helyzetben van a salgótarjáni szimfonikus zenekar is. Nemhogy a megyében, de saját városában sem tudta megteremteni közönségét. A Filharmónia által szervezett ifjúsági hangversenyek nem alkalmasak ennek megítélésére, hiszen általában az iskolák tanítási idejében zajlanak, ezért az ott tapasztalható érdeklődés valószínűleg nem csak a zenekarnak szól. Am az

esti, felnőtt közönség érdeklődésére számot tartó koncertek (évente egy!) üresen tátongó széksorok előtt zajlanak. Vajon a közönségszervezés hagy-e maga után kívánnivalót, vagy a zenekar színvonalára? Azt hiszem, mindkettő. A városban létező intézményi, üzemi közönségszervező hálózat betölti-e szerepét? Ennek mozgásba hozatala egy-egy rendezvényt kapcsolatokban igen hatásos lenne. Nem érteket egyet azzal, hogy nincs szükség a közönség becsalogatására, mert a zene csak akkor tud hatni, ha van kire. Ez azonban csak a szervezési oldal. Az előadóknak — jelen esetben a szimfonikus zenekarnak — fel kell készülnie arra, hogy a becsalogatott közönséget megtartsa és növelje pártolóinak számát. Nem csak szakmai felkészülésre gondolok, hanem koncepciózus műsorpolitikára is, amely hagyja keveredni — jól irányítottan — a „komoly” és a könnyűműfajt. (Erre jó példa volt az októberi opera-operett est.) A műsorpolitika körébe tartozik az is, hogy a zenekar ne kerüljön szembe erejét meghaladó feladatokkal! Túl merész műsorválasztás „emberfeletti” teljesítményre sarkallja ugyan a muzikusokat, de nem jelent igazi élményt a közönségnek, aki ezért inkább otthon marad a lemezjátékosja társaságában. Az unalmas koncert taszító hatása nem a közönség érdektelenségét jelenti. Különben az a véleményem, hogy a zenekar potenciálisan többre képes, mint a jelenlegi színvonal, de a nem elég céltudatos munka eredményeképpen az olykor valóban szép produkcióknak nincs meg a szakmai háttere. Ez egy amatőr együttesekre jellemző sajátos tünet: képes önmagát felülmúlni, bár ez nem pótolhat olyan hiányosságokat, amik csak professzionista fegyelmel és az alapokra építő munkával küszöbölhetők ki. Talán furcsa és morális szempontból támadható, hogy mint a zenekar egyik kiemelt (?) tagja írtam le a fentieket, de az előrelépést ígérő változások reményében tettem.

Zenei életünkben a legtöbb gondot fúvószenekaraink okozzák. Amíg ezek az együttesek nem tudják, vagy nem akarják betölteni közművelődési funkciójukat, sajnos létüket is meg kell kérdőjelezni. Egy fenntartó szerv sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy temetésekért és egy-egy fesztiválszereplésért tartson fenn egy társulatot. Különösen akkor nem, ha a szakmai színvonal is hanyatlak. Az 1980. szeptemberében tartott szécsényi fúvószenekari találkozó cseppet sem biztató képet festett megyei fúvószenekarról. Egyedül a balassagyarmati zenekar nyújtott elfogadható produkciót, a többi együttesnél egyértelmű romlás volt tapasztalható. Összefügg ez a műsorösszeállítás és a karnagyok zenei igényével. Igénytelenségben a szécsényi „zenekar” vezet, az életképtelenség ilyen fokán már nem szabad megengedni, hogy működjének; és ezt a fenntartóknak be kell látniuk.

Ha a közművelődésbe való bekapcsolódást tekintjük követelménynek, a salgótarjáni két munkászenekar pozíciója is kérdéses. Úgy érzem, kívánatos lenne a karnagyok nagyobb kezdeményező-készsége, hogy ne növekedjék tovább a szakadék az országos és a megyei színvonal között. Ha a mai körülmények között ez nem megy, létre kell hozni a két zenekar fúzióját, városi koncert fúvószenekarrá egyesíteni a tagokat. Ehhez azonban egyes vállalati tisztségviselőknek túl kell tenniük magukat kicsinyes álláspontjukon. Ha egy közös kasszába tennék a fenntartásra szánt összeget, mindenki jól járna, különösen a megye nagy múltú fúvószenéje. Ha nem megy, néhány évet várunk kell, hogy az ifjúsági fúvószenekar bekapcsolódjék a zenei élet vérkeringésében — bár ezzel a két felnőtt együttest pusztulásra ítéljük. Tóth Csaba gondolatfelvetése ezért nem eretnesség, hanem szükségesség.

Úgy érzem, nincs sok vesztegetni való időnk, ha lemaradásainkat pótolni akarjuk, ezért közös akarattal kell jó irányba fordítani a szekeret. Mindezt azért, hogy a tehetséges embereket évek múlva ne a bezártság érzése, hanem a büszkeség kerítse hatalmába!

Torják Vilmos

A társadalom mozgása Duba Gyula műveiben

A mai magyar irodalomnak az a vonulata, amelyhez *Duba Gyulát* sorolhatjuk, közvetlenül a két világháború közötti népi írói mozgalomban gyökerezik. A hatás nemcsak eszmei szempontból érdekes, hanem műfajtani vonatkozásban is: ebben az időben kezdtek elterjedni azok a művek, amelyekben a szociográfia és az önéletrajz elemei keverednek, s a fikciónak gyakran alárendelt szerep jut.

Duba Gyula faluképe részben gyermekkori élményekben gyökerezik, de ezekhez az élményekhez szorosan kapcsolódnak az irodalmi példák: Móricz parasztábrázolása, Veres Péter társadalomképe, Erdei Ferenc munkássága. Erdei Ferenc művei azért is közel állnak Duba Gyula világhoz, mert nemcsak a paraszttársadalom képe bontakozik ki bennünk; a *Parasztok* bevezetőjében már Erdei Ferenc is leírja, hogy a paraszti sorból kiemelkedő értelmiséginek szükség-szerű sorsa a „kétlelkűség”; s ez a megállapítás sok Duba-novella hőseit is jellemezhetné, hiszen a „kiemelkedésről” ezt írja Erdei: „Olyan világ tárult elém ezen az úton, amelynek íze megkeserítették az addig való paraszt békességét.” Másrészt a visszahúzó erőt is félreértelmezhetetlenül megfogalmazza: „Nyugati városok utcáin ért el utolsó paraszti élményem, amikor azt hittem már, hogy régen nem vagyok paraszt.”

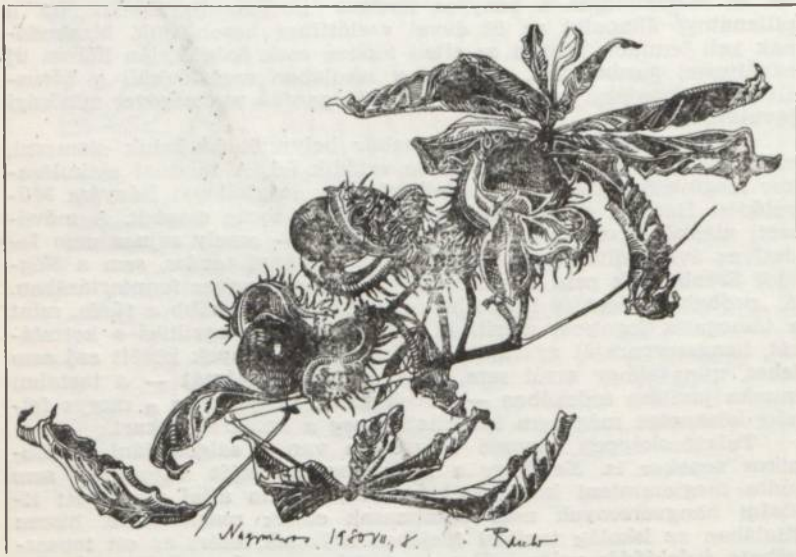
A hatvanas években kibontakozó magyar irodalmi szociográfia már más jellegű, mint a falukutató mozgalom, de jellemző, hogy fölkeltette Erdei Ferenc figyelmét is, aki 1964-ben ezt írta róla: „Alapos a gyanú, hogy az irodalmi szociográfia rugalmas műfaji keretei között éppen korunk mondanivalójának a kifejezésére nyílik kivételes lehetőség, s ha ez realizálható, akkor a sokféle hagyományos műfaji keret »formabontása« mellett éppen az irodalmi szociográfia eszközei nem a legrosszabb esélyeket nyújtják a »mindent kimondó« ábrázolás számára.” Bár szoros a kapcsolat a falukutatók és Csoóri, később Sütő András, Duba Gyula szociográfiai munkássága között, Erdei Ferenc felhívja a figyelmet a leglényegesebb különbségre is: „ez az új gárda mélyesen helyesli a régi paraszti világ elsöprésének most zajló történelmi folyamatát, s nincs aggálya a szocialista gazdasági és társadalmi fejlődés kimenetele iránt, sőt szenvedélyük oda irányul, hogy minden, ami még nem változott meg, az is minél gyorsabban alakuljon át.” Az azóta keletkezett művek azonban — többek között Duba írásai is — azt bizonyítják, hogy nem csupán a régi világ elsöprésének folyamatát, hanem sok érték átmentését is lényegesen tartják ezek az írók. Erdemes viszont még egy mondatot idézni Erdei Ferenc cikkéből: „Azoknak is, akik a paraszti sorsot követik minden figyelmükkel, a város felé kell tekinteniük, mert a paraszti jövő is itt van.” Nem szabad ezt mereven értelmeznünk, de hogy a mai falukutatásnak szükségképpen „városkutatásnak” is kell lennie, ezt éppen Csoóri és Duba Gyula művei bizonyítják.

Duba Gyula 1953 óta van jelen a csehszlovákiai magyar irodalomban. Már első, humoreszkeket és karcolatokat tartalmazó kötetiben megmutatkozott írói tehetsége, szociológiai érzékenysége. Későbbi műveinek realizmusát már ezek az írások előrevetítik: a cselekmény nem poénokra épül, középpontjában emberi, társadalmi problémák állnak. A szemizmust megkerülve folyamodott Duba a humor és satíra eszközeihez, a józan eszt szembehelyezte az embert megnyomorító bürokráciával. Az írói indulat némelyik karcolatot csaknem szarkasztikussá tette. Későbbi nagy témaköre már itt megjelennek. A komikum éle nemcsak általános emberi hibákra irányul, hanem azokra a fonáságokra is, amelyek a gazdasági forradalom és az emberek tudati szintjének eltérő ütemű fejlődéséből következnek.

Még jelentősebb esemény volt Duba első novelláskötetének megjelenése (*Csillagatlan égen struccmadár*, 1963.), mert megszüntette az 1948 és 1963 közötti szlovákiai magyar novellisztika egysíkúságát, jellegtelenségét, új lehetőségeket csillantott meg, korszerűbb szemléletet hozott. A második kötet novellái (*Delfinek*, 1966) nem mutatnak igazi írói fejlődést, de a társadalmi problémák jelentősége nem csökken, sok elbeszélésben érzékelteti az író az ötvenes évek egyéni tragédiáit okozó légkörét, különösen a szocialista értelmiség problémáit. Ezzel függ össze a Duba-novelláknak az a sajátossága, hogy középpontjukban nem a cselekménybonyolítás áll, hanem a jellem-ábrázolás.

E művek szintéziseként írta meg Duba *Szabadesés* című regényét (1969), amelynek megjelenése nemcsak az írói életműben, hanem az egész mai magyar irodalomban jelentős esemény volt. Koncsol László írja ezzel kapcsolatban: „az egész csehszlovákiai magyar irodalom megértésének kulcsa lehet, ha Duba művészetének belső lényegét megismertük. Hősenek, Morvainak különös személyisége, úgy látszik, típus, akinek viselkedésében, reflexeiben, belső átalakulásában szinte az egész 1950 utáni magyar értelmiség belső útját tanulmányozhatjuk”. A *Szabadesés*t problémaköre és esztétikai értéke a legizgalmasabb, legszínvonalasabb csehszlovákiai magyar regények közé emeli. Problémáfolvetése sokrétű: nemcsak a csehszlovákiai magyarság háború utáni sorsát mutatja be, hanem nemzedéki ellentéteket, a személyi kultusz légkörét is.

A regény cselekménye két szinten játszódik: egy falusi és egy nagyvárosi létezési mód törvényszerűségeit mutatja be, melyeket összeköt a főhős alakja. Egy olyan világ ellen emeli föl a szavát,

amely túlságosan nagy teret enged az önkényeskedésnek, s ezzel valósággal kiöli sok emberből a természetes, humánus érzéseket, az embert nemesítő erkölcsi tartást. Jelentős erénye a regénynek, hogy a létfilozófia kérdései szervesen illeszkednek az ábrázolásba. Igazat kell azonban adnunk Mészáros Lászlónak abban, hogy a regény másik szintje már kevésbé kidolgozott: „A csehszlovákiai magyar entellektüel születését valahogyan túlságosan kívülről látjuk, remekül megkomponált társadalmi összefüggésekben ugyan, de alig kapunk betekintést a hős gondolkodásának mélyebb szférájába.”

A *Szabadetés* társadalomképében nagy szerepet játszik az a történelmi előzmény, hogy a második világháború után a szlovákiai magyarságot a németekkel együtt háborús bűnösneként kezelték, s az ekkor hozott, magyarság ellen irányuló intézkedéseket csak 1963-ban ítélte el a Csehszlovák Kommunista Párt, ami magával hozta a hatvanas évek második felében a szlovákiai magyarság szellemi fölemelkedését. De a regény azt sugallja, hogy ennek a nemzetiségi csoportnak önmagával szemben is erkölcsi követelményeket kell támasztania, hogy a történelmi körülményeket figyelembe véve, új, korszerű szemléletet kialakítva, szellemi rangot vívjon ki magának.

Megjelenik a regényben az életformaváltás problémája, de egyetemesen is tágul az élmény: a főhős a történelem egyik darabját látja, amikor visszatér szülőfalujába. Érzí a kettősséget: a múltnak álcázott — mert hagyományokba kapaszkodó, de egyre inkább gyökereit veszítő — jelenidőt. A mű végén igyekszik visszatérni ahhoz a világhoz, amelyből származik, de az utat részben ő maga, részben a társadalom fölégette mögötte. Egy olyan világ tűnik el így előle, amelyben az emberek természetesnek veszik egymás jelenlétét. Török Ilona megváltozása jelzi azt, hogy ezt a világot kegyetlenül pusztítja a feltörekvő új életforma. A főhős borúlátó szemléletét nem egyszerűen az okozza, hogy kiválik a parasztságból, mint társadalmi osztályból, hanem inkább az, hogy magával hozza az otthonemléstés vágyát (még ha ez nem is tudatosul benne), de az a világ, amelybe bekerül, ennek a vágnak útját állja. Duba alapvető célja ebben a regényben, hogy okokat elemző módon feltárjon.

A *Szabadetés*ben nagyobb erővel vetődik föl a nemzetiségi kérdés, mint a későbbi *Ivna* a *csukákban*. Mert szorosan összefügg egy életforma megváltozásának problémájával. Ezért a *Szabadetés*ben élesebb a cselekvésre késztető hang; maga a cím is jól kifejezi a nemzetiségi kisebbség sorsa iránti aggodalmat. Így függenek össze a regényben fölvetett egyéni problémák és a kelet-európai szocialista társadalmak fejlődésének fontos kérdései.

A *Szabadetés* megjelenése után a kritikusok joggal állapították meg, hogy ez a regény olyan frói tehetséget mutat, amely a jövőben még kiérleltebb alkotásokat hozhat létre. Ezeket a reményeket váltották valóra az *Ugrás a semmibe* című novelláskötet (1972) legjobb írásai és a *Vajúdo parasztvilág* (1974).

Az *Ugrás a semmibe* egyik legérdekesebb, önletrajzi elemekkel átszőtt novellája *A harmadik helyzet*, amelyben a lélektani típus mögött ugyanaz a társadalmi meghatározottság sejlik föl, ami a *Szabadetés*ben. Lényeges Duba gondolatkörében a *Tárgyalás előtt* példázata: a szabadság szobra előtt vernek egy nőt, és senki nem siet a segítségére. Nem csupán a „hiányzó hős”-típusú társadalmi csapdát mutatja be ezzel, hanem azt is, hogy milyen következménye lehet annak, ha egy szocialista társadalomban ellentét képződik elmélet és gyakorlat között. *A Magánélet képekkel* azt mutatja, hogy a veszendő szellemi érték problémája érdeklí Dubát: hogyan lehetséges az, hogy emberi gondolatok a semmibe futnak anélkül, hogy esélyt kapnának a megvalósulásra? *A Forró nyarak* a következő Duba-kötet szempontjából is lényeges: élményvilágának sok eleme beépült a *Vajúdo parasztvilágba*. A című novella részletesen elemzi a főszereplőben lezajló folyamatot, s ezen belül mondja ki Duba vallomásszerűen, hogy miért kell megírnia a *Vajúdo parasztvilágot*: „egyszerre úgy érezte, hogy neki azt a valóságot, mely már csak őbenne él, meg kell őriznie, hogy végleg el ne vesszen, mert minden értékért kár, ami nyomtalanul elvész és megsemmisül.”

Ez a vallomásos szfn jellemző Duba egész eddigi életművére. Megmutatkozik ez a *Vajúdo parasztvilágban* is. A mű nagy része igen részletes, de nem szüntelen leírás: Duba a riporter és a realista írő igényességével kutatja a jelenségek okait. Nem azért mutatja be részletesen a falu háború előtti szokásait, mert néprajzi érdekességekre vadászik, hanem azért, mert a fölbomlás folyamatát vizsgálja, s ehhez először alaposan elemeznie kell azt a világot, amely megszűnik. Már a házat leíró első fejezet sem száraz tényközlés, mert az emberből indul ki, és az emberre irányul. A ház leírása azért lényeges számára, mert ezen keresztül bemutathatja a tulajdonosok — szülei — jellemének néhány lényeges vonását, amelyek közül néhányat a későbbi fejezetekben a Garam-menti parasztember általános jellemzőjeként említ meg. Hogy miért foglalkozik külön fejezetben a lovakkal, annak költői indoklását olvashatjuk a korábban írt *Szülőföldem* című esszében: „Föld ló és ember: olyan lánc volt ez, melyben a világmindenség alkotó elemei egyesültek, s mely a természetben fennálló harmóniát valósította meg.” Így az ember és ló kapcsolatának leírásában ismét emberi jellemvonások mutatkoznak meg: humánus és munkaszeretet. Duba a könyv minden részében nagy fontosságot tulajdonít a parasztembert körülvevő tárgyakkal, amelyek gazdájukat mind-mind determinálják, s így rajzolódik ki a parasztember jelleme. Így szerveződik egységes irodalmi művé Duba szociográfiája: az aprókezes leírások legkisebb mozzanatai sem érdektelenek, mert adalékok a természetet formáló és szilárd erkölcsi

alapon álló közösséget létrehozó ember rajzához. Hontfüzesgyarmat lakói rendkívül egyszerű gondolkodásmódjukkal, szikár, de nem rideg egyéniségükkel válnak jellegzetessé. Ezt mutatja sajátos kultúrájuk: a takaros, de dísztelen házak, a népmesék hiánya stb.

A szociográfia első részéből a természethez és ezzel az egyetemességhez közvetlenül kapcsolódó ember képe kezd kibontakozni, de ugyanilyen hangsúlyt kap a közösségi jelleg is. Az is fölsejlik, hogy a falu igyekszik függetleníteni magát a társadalom nagy erőitől, létrehozni a maga mikroközösségét. (Ez később még nagyobb hangsúlyt kap az *Ivna* a *csukákban*.) A *Vajúdo parasztvilág* módszere elsősorban a rendszerezett leírás, de mindenütt, ahol szükséges, az író levonja az általánosító következtetéseket. Az alapvető probléma, amelyből kiindul: milyen föltételek szabják meg egy zárt mikrotársadalom létrejöttét?

Duba emlékidéző hangon, de a túlzott érzékenyülést elkerülve írja le, hogy gyermekkorára paraszti világa már eltűnt. A falu bemutatása közben egyre inkább tágitja mondandóját: ez a leírás csak kiindulópont számára ahhoz, hogy egy nagy történelmi átalakulást elemezzon. Azt vizsgálja, hogy a parasztság hogyan illeszkedett be a szocialista társadalomba, milyen erők segítették, melyek gátolták. Sorsában drámáinak tartja azt a pillanatot, amikor elveszti önállóságát, melyet a faluközösség viszonylagos függetlensége biztosított számára. Duba ezt a kicsiny társadalmat sokoldalúan bemutatja. A szokások, a környezet leírásából egy humánusra épülő és a közösség megtartó erejét megeremtő társadalom képe bontakozik ki. A második részben a falu mikrotársadalmának fölbomlását kezdi részletezni, s a nagy fordulópontnak a háborút tartja. Olyan történelmi helyzetet rögzít, amelyben a falu bensőséges közössége már nem tudja magát függetleníteni a nagy társadalmi mozgásoktól.

Az író mindenütt hangsúlyozza, hogy ez a közösség sok tekintetben önmaga alkotta belső törvényeit. Még a vallást is arra használja föl, hogy saját erkölcsi erőit megalapozza, rendet teremtsen önmagában és környezetében. Ezért elmondhatjuk, hogy a vallás szerepe ebben a közösségben alapvetően nem az, hogy hamis tudatot kialakítva meggátolja az osztályharcot (a könyv más részeiből tudjuk, hogy a falun belüli osztályharcot nem ez akadályozza), hanem az, hogy humánus erkölcsi mércét adjon, s ezzel megeremtse egyén és közösség harmonikus viszonyát.

Amikor Duba a parasztság szocialista átalakulásának kezdetét vizsgálja Hontfüzesgyarmaton, a hangja részvétellel teli, de tárgyilagos. A változásokkal szemben nem elutasító, sőt a falu szocialista fejlődését szükségesnek tartja, de értéket kutat a múltban is. A nagy átalakulás képe gyermek-, kamasz- és ifjúkori emlékekbe ágyazva is megjelenik. A falu mostani állapotát minduntalan szembeesíteni igyekszik a felszabadulás előttivel. A kérdés számára nem az, hogy jó irányban halad-e a parasztság (ebben bizonyos!), hanem az, hogy a régi paraszti közösségek értékes vonásai — elsősorban kemény erkölcsi tartása — megőrizhetőek-e a megváltozott körülmények között. A kérdésre válaszolni is igyekszik: a parasztságra jellemző lelki alkatnak több olyan értékes vonását leírja, amely érzése szerint a ma falujában is megvan. Ennek kapcsán elemzi a paraszti életszínvonal forradalmi változását. Nem részletezi, de érezhetően problémának tartja, hogy az anyagi javak nagyobb mértékben fejlődnek, mint az emberek tudati szintje, kulturális igényei. Azonban ez a tárgyilagos megállapítás sem válik értelmetlen nosztalgiaiá: érzelmileg nemcsak a múlthoz, hanem a jelenhez is kötődik Duba. Nem tévesztí szem elől azt sem, hogy a parasztközösség egy nagyobb közösségnek, a társadalomnak része. Nem is jelentéktelen része: a történelemnek nemcsak tárgya, hanem formálója is, mint ezt Duba a könyv több részében bizonyítja. Ezért teljes joggal hangsúlyozza a *Szindarabok* című fejezet végén azoknak az óriási felelősségét, akik a parasztság tudatát formálják. Végző soron Erdei Ferenc „társadalom a társadalomban” gondolata visszhangzik itt.

Duba a jelent vizsgálja áltálal is, hogy kapcsolatot keres a húszas évek kommunista mozgalma és az ötvenes évek szocializáló tevékenysége között. A nemzedékeket vizsgálva lényegesnek érzi a különbséget a két kommunista generáció között, s bár ezt részletesen nem fejti ki, érződik, hogy többre becsüli azokat, akik nehéz körülmények között fejtenek ki ellenállást, mint a tényleges közösségtől elszakadó álforradalmárokat. Ez is része az ő társadalomképének. Vizsgálódása marxista szemléletű. Az ellentétek harcában látja a fejlődés mozgatórugóit, a múlttal való összehasonlítás józan, realis, elkerüli mind a hurróoptimizmus, mind a múltat visszasíró nosztalgia veszélyét. Költői, de tárgyilagos. Különösen szép az utolsó fejezet: tiszta költőiséggel úgy zárja le a szociográfiát, hogy az egész mű egyszerre sugall harmóniát és jövőbe néző nyugtalanságot. Harmóniát, mert a személyiség képes arra, hogy erőt nyerjen a szülőföldtől és egészséges izgalmat, mert a közelmúlt és a jelen ellentmondásait megoldani létkérdés a szlovákiai magyarság számára.

A *Vajúdo parasztvilágban* a költői szóképek is jelentéssel telföldnek, leggyakrabban a parasztember és a természet viszonyát mutatják. Csak egy példa: ebben a világban nem elmúlik a harag, hanem: „a gazdából meg kifújja a szél, kiáztatja az eső és kicserzi a fagy a mérget.” Zsilka Tibor írja, hogy az esztétikum csak a háború utáni irodalomban vált igazán a szociográfiák tudatosan alkalmazott alkotóelemévé. Ez jellemző Duba művére is. A könyvet az teszi magas szintű irodalmi alkotássá, hogy a múlt és a jelen tárgyilagos vizsgálatát áthatja az író személyisége, akinek érzelmevilága kettős kötődésű: minden mondatából sugárzik a régi paraszti erkölcsi tisztelete, de azt is érzik, hogy ő már alapvetően más világban érett fér-

fivá. Tudja, hogy jövőt építeni csak a múlt értékes alapjára lehet. Ezért fordít nagy figyelmet a múlt, egész mai világunk gyökerére.

Görömbei András így látja a *Vajúdo parasztilág* szintézisét: „Erdei Ferenc ténybeli pontossága, a tudomány erénye társul ebben a könyvben Sütő András »naplójegyzeteinek« lírai látásmódjával.” Az összehasonlítás azért is helytálló, mert Dubára is jellemző, amit Kovács Sándor Iván Sütő Andrárról ír: „műfaja az igazság keresése és kimondása, a tünődés a fennmaradás szükségességén, lehetőségein és módozatain.”

Az *Ivna a csukák* című regényben (1977.) Duba alapvetően a XIX. századi realista regénymodellt tekinti mintának: a világos szerkezet és stílus kauzális világot tükröz. Szerkezete nem hálózat-szerű, mint az első regényé, a főszereplő Péter nem uralja annyira az *Ivna a csukák* cselekményét, mint a *Szabadesés* Morvai.

A regény egy mikroközösség életének ábrázolása, jórészt néhány kamaszfiú szemén keresztül. Társadalomábrázolása két irányban hat: egyrészt egyre több kapcsolódási formát mutat be, amely a falut az egész országgal s világgal összeköti (a rádió hírei, a közeli kisvárosba tett út stb.), másrészt magának a falunak a képe is egyre árnyaltabb. Mivel Duba szemléletére alapvetően jellemző, hogy lényegesnek tartja egy eltűnő életforma vizsgálatát, jelentős a regénynek az a vonala, amely a külvilág hatását vizsgálja a falura, hiszen a külvilág már azt az új életformát képviseli, amely a régit lassan kiszorítja.

Az ábrázolt falu főként kőnek, de józan szemléletű parasztemberekből áll. Az író hangsúlyozza természetközelségüket, mert ezt a szemléletet is olyan értéknek látja, amely a régi falusi életformával együtt kezd eltűnni, s így lassanként megszűnik az ember közvetlen, tapasztalati tényeken alapuló kapcsolata az egyetemességgel.

A kis falu, ez a zárt közösség, csak laza szálakkal kapcsolódik a külvilághoz, s így szinte törvényszerű, hogy kialakítja a maga mítoszát, amellyel a nagy társadalmi, politikai változásokat igyekszik saját maga számára magyarázni, értelmezni. Emellett azonban közvetlenül megjelenik a regényben a nemzetiségi probléma, amelynek fontosságát és bonyolultságát a gyorsan pergő események tömör elbeszélése tükrözi a X. fejezetben.

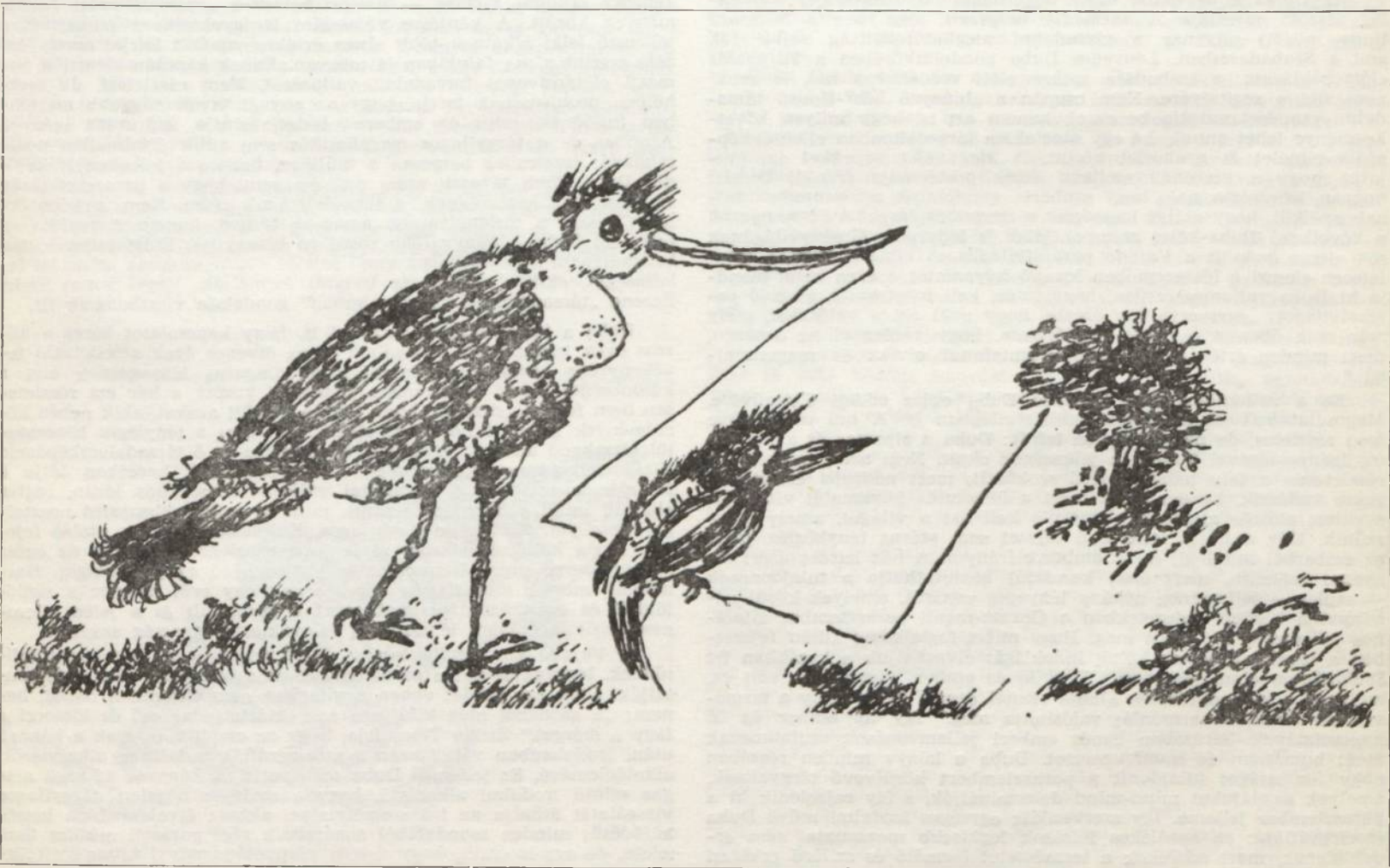
Az *Ivna a csukák*ban hiányolhatjuk az összetett valóságábrázolást — ha Duba első regényével hasonlítjuk össze —, bár kétségtelen, hogy az *Ivna a csukák* egyszerűbb világát némileg indokolja a tiszta kategóriákban gondolkodó kamaszhősök középpontba állítása. Az első regényben az emlékezés gondolatkörének része a csukamotívum, tehát az a világ, amely az *Ivna a csukák*ban kamaszos tisztasággal, egyértelmű archimédészi pontként jelenik meg, a *Szabadesés*ben egy bonyolultabb életérzés része.

A regény középpontjában a kamaszfiúk lassú férfivá érése áll: a *Szabadesés* hősenek gyermek- és kamaszkorát látjuk. Péterben ugyan kevés olyan tulajdonság van, amely a *Szabadesés* Morvaiját határozottan emlékezetünkbe idézi, de összekapcsolja őket az a vonásuk, hogy mindketten önelemző lelki alkatúak. Ugyanakkor az *Ivna a csukák* főszereplőjének jellegzetesen kamaszos szemléletét mutatja, hogy bár súlyos nemzetiségi, társadalmi problémák miatt kell bujdosnia, mindezt szinte egyáltalán nem éli át, mert a szerelem nem hagy helyet más gondolatoknak. Csak a regény egy-két részletében éri meg (pl. a XI. fejezet végén), akkor is inkább csak ösztönösen, hogy ezek a kérdések valamiképpen az ő életével is összefüggenek. Ez az oka annak, hogy a regényben az ábrázolt kor problémái meglehetősen leegyszerűsítve — de elferdítések nélkül — jelennek meg.

Duba Gyula kiérleltbb alkotásait, az utóbbi egy évtized termését így foglalhatjuk egyetlen fejlődési sorba: a *Szabadesés*nek és az *Ugrás a semmibe* novelláinak része néhány szociográfiai ízü leírás, amelyek enciklopédikus gazdagsággal jelennek meg újra a *Vajúdo parasztilág*ban, Duba edigi legértékesebb művében. A témát azonban Duba még korántsem érzi kimerítettnek: célja az, hogy regényciklusban mutassa be a felszabadulás utáni dél-szlovákiai magyarság sorsát. Ennek a vállalkozásnak első terméke az *Ivna a csukák*.

Duba legértékesebb műveinek gyökerei a két világháború közötti népi irodalmon keresztül visszanyúlnak a XIX század népies mozgalmáig és a XVIII. század végének nemzeti föleszmeléséig. Ilylyés Gyula írja: „A falukutatás magyar műfajának — a vidéki helyzetjelentéseknek — stílusgyökerei ott vannak Petőfi úti leveleiben, sőt Kazinczy útleírásaiban — szinte minden idő magyar útleírásaiban.” Közvetlenül természetesen a falukutató mozgalom tekinthető az eddigi Duba-életmű elődjének. A hagyományokból való táplálkozás azonban nem jelenthet, és Duba esetében nem is jelent korszerűtlenséget. Realizmusa szorosan összefügg szociológiai érzékenysé- gével és azzal, hogy művei között megjelenik a szociográfia műfaja. Az irodalmi szociográfia kialakulása elválaszthatatlan azoktól a törekvésektől, amelyek a XIX. századi realizmust igyekeznek továbbfejleszteni. Dubának is azért volt szüksége erre a műfajra, hogy egyszerre lehessen hagyományörző és ízig-vérig modern, együtt lélegezzen a világirodalommal, de jellegzetesen mutassa egy nemzetiségi kisebbség problémáit. A kérdések, amelyeket fölvet, a szlovákiai magyarságból indulnak ki, de kitágulnak: az egész szocialista rendszer s így az egész emberiség fejlődésével kapcsolatosak.

D. Rác István

Tamás István

Nézd a vájt völgy

kerek laposát
minek visszájára ráadásnyi elégtételemmül
ha kirajzottak a csípős derek
s legyűrhetted konok kérdésed
iringálni bundás irgalmadnak
gyöngy rámba rianó tükörré
elhült folyó szertelen vigalmát
ezüstözte a fagy
ott búcsú zsong ma bódulatban
s a bandáktól hollydult március
visszás óratornya alatt megrekedve
piros lábujjhegyen ágaskodnak
bolyba gyült zöldruhás tündérek
tolongnak a nyelvélő sóskák

s a bogarak boltozatos kazamatáiban
meghúzódvá felocsúdik
violaszín hét pecsét alatt
e vérbő virradóra
a karikába hajló rozsmaring látomás

s amikor a nevedre címezett
lány visszhang megkondul
tudatot hasító sugárutak reklám
s a zöld sikátorok halpénz cégérein
az öröklét márványkő lapjáról
visszapattan a halhatatlanság
nyűgözött bolyaként labdává átkozott
mély tavirózsája

Csak néhány fodrot a gyámolatlan
ünnepek gallérjára
s egymásba haló jegyes abroncsokat
tágítva maga után
nagyot csobban versembe bugyoláltan
bátortalan kabalákkal az őszben
a vakmerő beleemlékezés

„A borostyánfa, ha vereslik”

sereglének rangos szemellenzők
ömlengésben hetykén
kenetesen deli
henye érzemzetek
élesre fent kukorékolással
bontására
kézbesíttetlen babérleveleknek
hogyan eme kaptafán
rezesült nyalka kupolákba
kelendő képletek —
megesebb szőlamokból az idült
hagymázás állapot

Kiöltött nyelvű harangok
döglött Babeléből
a szentesített ágyútalpakon
díjugrató ünnepezésekre
vérrózsákat verejtékez a böjt
S a kisemmizett mécsvilágnál
elvélik holdfény
fonalát a dalnak
bölcös baglyaid Virág Benedek

Iluh István

Kérdeztél

Hova sietsz ezen a korai nyári hajnalon
A gyárba igyekszem
Mennyit aludtál vajon
Későn fekszem
A göncölszeker nyikorgó kereké alatt
Hajnalcsillag csilingelése ébreszt
Amikor kirojtólódik a nap sugara
Megetetem a malacot összeszedem a tyúktojást
Kettőt megfőzök reggelire a szalonna mellé
Több gyár van ezen az útvonalon zsúfolt a busz
Rálélegzünk egymás arcára
Ilyenkor kávé- és bagószagú az egész világ
Télen elviselhetőbb az összeszorított hömpölygés
Három perc alatt átöltözöm
Tegnap száz darab fékdobot öntöttünk
Kéregöntéssel mert bírni kell a fékdobnak
A rohanás súrlódó visszafogottságát
A felrobbanó pillanat lassuló fuldoklását
Van mikor hatvanfokos hőségben nem izzadok
Éjszaka csorog rólam a veríték
Félek a szilikóztól az öntvénypor
Lerakódik a tüdőcsúcsokba ez olyan érzés
Mint a sáros lenne a lélek
És öntvényporos a világ
Minden fizetéskor megkapom a veszélyességít
Huszonnyolcförintnegyvenfillért
Hova igyekszem dolgozni szeretek dolgozni

Napló — holnapra holnaputánra

1.

Akár a tenger
törekényen

Arcom — sirályok repülőtere —
krizantémokkal kivilágítva
A szél is egy nő hálóinge
ahogy a víz viharrel vetkőzik

2.

Ha azt hiszik hogy részeg vagyok
kikövezhető velem az utca
s valóban itt az alkalom
— hiába
A buszon reszkető kézzel
az ablak párájába dőlve
ujjam a gyémánt könnyedségével
kirajzolja az alkonyatot

3.

Úgy ahogy isten levetkőzik
lerúgja cipőjét, zokniját
Elfordulok a szeretőktől —
magamra zár a délibáb

4.

Lám örültem ennek is —
pedig a muskátlik oly végzetesen
ahogy egy katonatemető keresztjei
vonulnak be a történelembe

Egy naptár följegyzéseiből

1976. szeptember 11.

... ezután mint a kardinálisok —
öltöztetve nyárfák sudarába
s a tél előtt gerincre-büszkén

(Ágaim a zászlók jegét
arcoddá döfik
Santiago)

Szeptember 18.

Ez az ősz is mint a purgatórium —

Eláznak a kesztyűk
levedli az öklöt a kéz
Gyertyafény géze hull:
bepólyálható vele a Föld

Kik estére hazatérnek
lefürödnek a tűz lucskában
s kezükbe veszik a tükröt

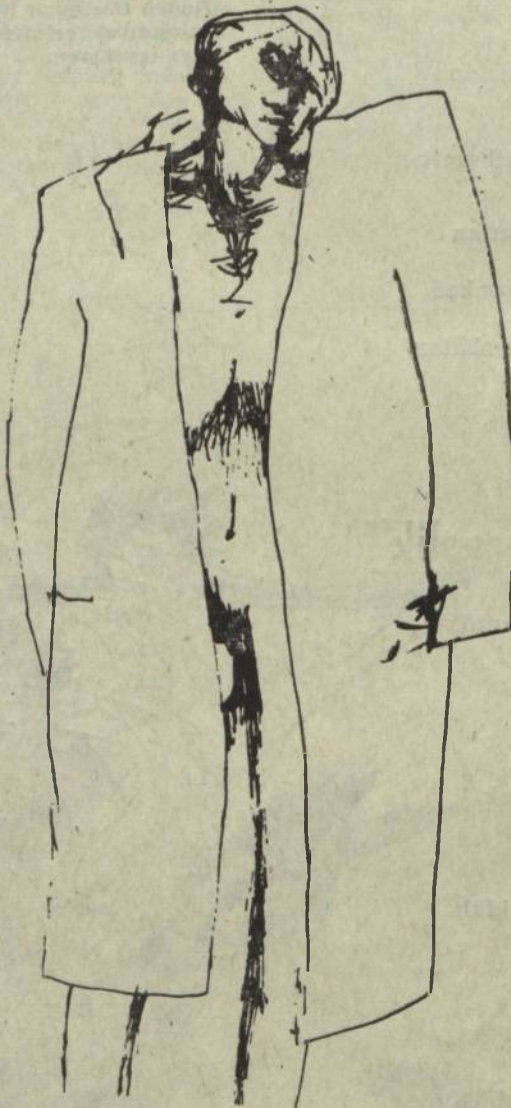
A világ ujjlenyomata
a vér páncélszekrényébe zárva

Az arc kihalt pusztája fölött
krematóriumok illó füstje
mint intim-spray tisztálkodás után —

És tessék!
A televíziós fény mezőjéből
Speer úr kimered
akár egy derékba törött sírkő

Felénk irányítva az árnyék katapultja
— a huszadik század műszaki hibája
kijavíthatatlan

Egünk rézgálic-buborék
permet csöppje az ősz —
Sterilizált tél a kötszer:
ujjunk begyétől ismerős

Milyen csöndes ez a ház
alvó kutyával tanyáz
milyen kutyás ez a ház

Mily házias itt a csönd
hálóinget hogyha ölt:
elháziasul az ölyv

(Utószó — rimrontással)

Milyen tanya ez a dal
lakatlanul lakatol
szabaddá vét a kötél

Október 3.

Hideg Antal

Reklámszöveg

van kék lufi zöld lufi
piros és sárga is
van ovális gömbölyű
s hozzájuk spárga is

van fagyfala kisnyuszi
fújható fülekkel
ÉLJEN MÁJUS 1. lufi
májusi szűzekkel

van Sicc-lufi farkatlan
foszforos szemekkel
hernyó minek farka van
12 gerezzdel

van millió szép lufi
s nincs kinek üres a mancsa
óriási a választék ezt ugyi
akárki mondhatta

Beatricsaj

(egy tv-műsorra)

Biztos a biztosítótű:
a habókos, hűhás punk-mű
— mint szökőkútbeli naszád,
modell: miként járhat a szád.
Nem kell itt érv, csak csámpás élc,
valóságból csak szakadt férc, —
versem legyen hát muknyi mukk,
vékony virtus, bamba vogymuk.

Boldogulni,

AVAGY SZÖVEGEK KÉT TEKERCs SMENA SL GÉP KÉSZÍTETTE KÉPHEZ

Sem a fáknak, sem a verebeknek. Sem a rendszeres időközönként feltűnő helyijáratoknak, amelyek úgy haladnak a két megállóval arrébb levő végállomás felé, mint véglegesen nyugvóponthoz. Az sem jelent cáfolatot, hogy az autóbuszok rendre megfordulnak, hogy megtegyék visszafelé is, a város centrumába az utat.

Nagyobbacska gyerek szemben, az óvoda kertjében, kardként forgatja botját, szabályos vágásokat mérve egy fiatal szilvafa derekára.

Bordó IFA, pótkocsival. Már nem először áll ott. Mégis most először

Talán, mint egy képregényt...?

Álló napi méddő erőfeszítés után. Az ablakkeretbe foglalt kinti látvány valószínűleg ettől töltődött fel túlcsoportulásig.

Kezdetben az ablaküvegen át. Utcai némajáték. Ablaknyitás után lekapcsolta a lemezjátszót. (King Crimson — J. szerint progresszív; mégis azt a számot nyúzza, ahol citerának tűnik az indítás; később bizonytalan lesz: vélhetően szintetizátor ez is. Az Equinoxe-én egyértelműbb: rézfúvósok, mint az acélgári zenekar.) Akkor? Napsütés. Pontosság. Hószag a hegyekből. Itt olvadás utáni fagyottkemény. Élesség. Hogy szilárdan valóságos a világ. Arra jól emlékszik: a hangok viszont nem voltak élesek. Mint, amikor lassú fordulattal szólal meg az ember magnószalagról. Női hang: „Nem tetszik tudni, hány óra van?” Férfi: „Fél kettő lesz tíz perc múlva.” Mintha most hallaná. S már az idő is az obeliszk pontosságával, éleivel, lehatároltságával és szükségszerű súlyával állt.

Az egész nem több, mint nonfiguratív öncélúság. Ornamentális önismétlés.

A telítettség szemben fokozatosan úrrá lesz rajta (ismerős természetű) makacssága. Miközben a külvilág telítettsége konok-ságba fordul — makacssága ellenhatásaként.

Tautológia árnyéka.

Bennem, vagy kint?

Ez: mint lehetséges meghaladás. Egy árnyék mégis valami.

Miből támadt a kényszerűség érzése? Csak körülményesen és hosszan lehetne indokolni, miért nyúlt a képekhez.

Maga a látvány követeli ki a magyarázatot, avagy... (?)

Alig indokolható bonyolultság. Amit lehet, szét kell választanom és tagolnom. Szükségem van erre a győzelemfelé.

Ma?

A fotókat tartalmazó borítékon Zs. kezeirása: precíz dátum, napszakmegjelöléssel. A többi borítékon is.

Családi képregény.

Mindent le kellene takarítania az asztalról, hogy tetszőlegesen szétrakja annak az egy. most fontos borítéknak a tartalmát: a bal felső sarokból kezdve, Peterson—Mountfort—Hollom *Európa madaraitól* (ami alatt méretre vágott — a maga méretére — kéziratlappok hevernek) — benne a Magyar Madártani Egyesület tagsági igazolványa (Budapest, 1980. augusztus 6.), *P-nek is át kell adnom a belépési nyilatkozatot, ha megjön Hollandiából* — a jobb alsó sarok céduláig, legfelül a következő szöveggel: *78. apr. 27. Nov. ötlet Lehetséges cím: Szemét (az őszintétlenségről, alattomoságról, agresszivitásról, meghunyászkodásról, restségről, az ember véglényváltáról [-szemét], a totalizáció és nonkonformizmus viszonyáról, az eligazodhatatlanságról). Talán alcímek: Ósállapot, Szégyen, Lekenyerezés, Valami persze véget ér(t)?*

Mozdíthatatlanok. Egy kiismerhetetlen liturgia merev törvényei rögzítik helyükön.

Vallásújítónak kellene felfejlődnie.

Vagy: Élesebb szem kellene?

Mert: Elkoptatott (elkoptott?) látvány. *Tele van velem. Megfosztani magamtól.* A valóságossága nem lenne ingerlő ennyire. Honnan a kényszerítő (mire?) ereje?

Értelmezést akar (?) ?

Egyre körülményesebb. Ezt a többrétegűséget (PALARÉTEGEK EGYMÁSON — ez rossz, inkább szervesen: A BEKEBELEZETT TÁPLÁLÉK ELVEGYÜLÉSE ÉS ÚSZKÁLÁSA AZ AMÓBA SEJT-

NEDVÉBEN) mégis indokolni kellene. Laposan: önmagán túli (innen?), tehát szavakon túli (innen) tartalmai.

M. M. idézi Styront: „Talán ez az egyetlen tudománya a fényképezőgépeknek, de ez megdöbbenő: hogy ami elmúlt, az végleg elmúlt”.

Ebben más is: látvány-hierarchia! (?)

Valamiért ide:

Ma a buszon: „Mi a helyzet?”

„Minden rendben van, csak semmi sincs a helyén.”

79. nov. 9.

Ha meg tudnád valósítani (ha legalább közelítenél ehhez), hogy úgy nézd ezeket a képeket, mintha a harcok csendesülte után, leterített ellenség (akihez még annyi közöd sincs, hogy nagy valószínűséggel nem te ölted meg — ismeretes, a fegyverek fokozódó hatékonyságával az ölés ősi mestersége egyre személytelenebb: még olyan gondolatunk is támadhat, hogy nem is öltünk; u.-erről; halálaink utolérték életeinket — nem a miénk végtére is egyik sem) le-véltárcájából vennéd elő, s fásultan, asszociációk nélküli közönyt szemléléd.

Biztosan napokig, hetekig szétszórva majd. Zs. evangéliumi túrelme.

Zs. a borítékban hagyta az OFOTÉRT kísérőkartonját is: EX-PONÁLJON HELYESEN. Nem olvassa el csak az általa készített képekre vonatkozó megállapításokat. Standard hibalehetőséget sorolnak fel négy csoportban, csoportonkénti esetekkel, de az éppen aktuálisat csak a főcsoport átkészülésével jelzik: az amatőrök körülhatárolt tanácsalansága.

Az OFOTÉRT-laboratórium közli Önnel, hogy felvétele...

ALULEXPONÁLT, mert

- a zársebesség beállítása rövid,
- a fényrekesz állítása túl szűk,
- a filmérzékenység nem az évszaknak megfelelő,
- a fénymérő beállítása hibás.

ÜRES KOCKA, mert

- zárhiba (nem nyitott a zárszerkezet),
- az objektívapka a gépen maradt,
- a negatív igen kevés megvilágítást kapott.

A körültekintésnek és a pontatlanságnak ez az egyvelege némileg lekötö. Tovább olvas: NE KÍSÉRLETEZZEN, mert a munkát átvevő boltunk szakemberei készségesen adnak felvilágosítást, hogy felvételei jól sikerüljenek! ERDEMES MEGHALLGATNI! szaknácásadásunkat, mert, ha minden felvétele sikerül, díjtalanul készí-tünk Önnek 3 db nagytűt, a III. n. é. főszemok kivételével.

NE FELEDJE: az OFOTÉRT-laboratórium VILÁGSZÍNVONALON DOLGOZZÁK KI felvételeit!

A SMENÁ-val neki az első, vagy az utolsó, vagy mindkettő általában nem sikerül. Biztonságképpen sokat befűz az üres kazettába, attól tart, nem kap be a perforációba a filmtovábbító szerkezet. Az ÜRES KOCKA itt mégis tévedés. Két tekercs film képei helyett csak egyét kapták vissza. Az elsővel befuccsolt az óvatossága. Mindenféle technikai szerkezet előtt feltámadó izgalma összezavarta. Nem a megfelelő helyre tette a filmes kazettát, hanem az ellenkező oldalra. A zárszerkezet végig gyanúsán könnyű ellenállást tanúsított, de a gyerekek öröme elaltatta az éberségét. Mindenféle helyzetben rájuk irányította SMENÁ-ját. Valódi szánkóhó volt. A nap a lehetséges téli élességgel sütött. Mindenki tudta, hogy ez lesz az első, komoly szánkózásról készült közös fényképük. E. életkora most (?) tette lehetővé az első ilyen kirándulást. A maku-látnal hótakarón csak az ő nyomok látszott. Ahol borulás nélkül lecsúsztak, úgy maradt ott a szánkó párhuzamos nyomvonala, mint a nyulaké, őzeké, fécánoké: ha geometria is, természeti. Zs.-nek kétszer is sikerült elkapnia, amint A.-val és E.-vel fölborult. Kilesett a jelenetből, látta, amint Zs. elkattintja a zárat. Látta négyőjüket, amint a gyerekek még szándékos hempergéssel is rájátszanak az esésre. A gépben mindez már múlt volt, már ott, akkor. A nevetés sem feledtette vele. A. és E. nem véd ki semmit. Nem is megújítják, nem is megismélik. A felelőtlenség mozzanata: áthárul rájuk is, ami vele. Kezdetből fogva tudható.

Nem a képet kívánta. A lerakódást inkább A.-ban és E.-ben. Ők a fényképet akarták (később keresték is). Bizonyoskor látszott egy valamikor pillanat:

„Hová tűnhettek azok a képek? Lehetetlen, hogy elkallódtak! Hiszen gondosan elraktak mindent: a szárnyashajójegyüket Várna és Nessebar között, a belépőjüket a Westerplatte-múzeumba, a Bredsznyev—Carter találkozó helyszínen vásárolt első napi borítékját Bécsből, szóval mindent”.

„Miről beszélsz? Nem is vittünk akkor magunkkal gépet. Anyáma emlékszem, milyen pici volt a hegy tetején, amint felszabadultan nevetett, hogy nem történt bajunk, apánk pedig — a kedvünkért — gurult-gurult lefelé a havon, mi pedig álltunk a hegyoldalon, kicsit megijedve, fázosan, hol egyikre, hol másikra nézve és félni kezdtem, milyen messze van egyik is másik is, és soha nem érem el egyiket sem, és ez már így marad örökre.”

„Miről beszélsz?”

„A halálról. Amikor valamire ráismersz, hogy emlékké ülepedik benned... Ez az ára a gazdagságnak.”

„Valahol mégis lennie kell azoknak a képeknek. Szinte egyenként emlékszem mindegyikre.”

„Lehet. Én csak magamra. Rátok.”

„Miről beszélsz?”

„Mondtam már...”

Mint lehetséges változat, ahogyan az a tabula rasa, amit rendszeren a gyerekeknek nevezünk összeíródik.

És még számtalan variáció.

A szülőszerep szomorúsága.

Inkább ezt a szentimentalizmust benne hagyni, mint

Az összbnyomás: határozott (?) szomorúság.

A géptől?

Miért nem azt ismétli meg, ami megismétlődik vele szinte mindennap: az évszakok váltakozása ellenére, bizonyos elmozdulások dacára, a hármasszoros osztatlan ablakon túl, innen az asztaltól, a látvány minden eleme mindig azonos önmagával. Talán éppen ez a makacs önazonosság kelti azt a képet, hogy mindennek jelentése is van; s mivel minden annyira azonos önmagával, hogy önmagán túl semmit sem jelent, még titokzatosnak is tűnik az egész: a kitartó őszinteség gyanússá válik — leplezni kell valamit.

A misztikum képződésének modellálása.

Tehát két tekeres SMENA SL-kép. Mert a másik (első) is megvan. A visszaküldött negatívon osztatlan fehérség: abszolút lehetőség. Mondhatni: szabadság.

Mégis az emlékezet fölénye és bizonytalansága együtt. A gépi önkény fölszámolja, vagy legalábbis kétségessé teszi, az emlékezet uralmát (egy másféle önkényt). A tévedés viszont, ami által a negatívól soha nem lehet pozitív, egyenlővé teszi mindkettőt: a látvány már nem rögzíthető, egyedül az (a négy) emlékezet birtokolja, kitéve mindenféle (négy alaptípusú) torzításnak, amelyek mellé mindig kirakható a kérdőjel: mi lett volna, ha a negatív pozitívrá fordítható? Világos, persze, hogy az emlékezet szabadsága a nagyobb.

De szabadság-e ez?

Természetesen, más szempontból.

Van még a helyszín. Van-e beleszólása annak a hegyoldalnak? Az elolvadt hó a vízgyűjtőterület kényszerei szerint összegyűlt és tovafolyt. Ennyit biztosan tudunk.

A látható képeken már alig találni havat. Az sem olyan: lesuppan a tetőről, összerogyott, tömör tömege ellenállt a napnak.

Hőesszencia. Hókovász. Hópogácsa. (???)

Pedig nem sokkal később készültek, mint az előzőek (?). A dátum (...) tanúsága szerint — Zs. precízsege — kéthetes különbséggel, amolyan már-a-tél-sem-az-igazi időben.

Az első kép a szokásos módon elveszett. Gépállása többkevesbé megegyezhetett az első ötével, könnyű rekonstruálni. Így a park egyharmada belefért, a kultúrház sarkával, az esőcsatorna könyök- (hattyúnyak) és levezető csővével. A helyéről nézve, az íróasztal mögött, ez a valódi színtér. A legszebb mégis a fény. Pedig hol itt, hol ott tesz láthatatlanná egyes részleteket. Egészen mélyen, amint átbukik a dombgerincen, lecsonkolja a vadgesztenyéket az óvoda kertjében, mintha a tavalyi növekmény az ágvégeken nem is képezné azt a gótikus áttörtséget, amit — kitekintve — most is szemlélhet. Valószínűleg ebben fárad ki a fény annyira, hogy a park területére már puhán és szórطان érkezik, a túloldali kerítés és a díszfák, cserjék suhángjaitól küllösen, de ezen árnyékterületeken is puhaszürkén, mintha porhó hullt volna, s szél hordaná. Valójában sehol egyetlen foltnyi hó. A családka sugarak egybemosásák a tavalyi gyepeket és a kertészmezők kialakította salakutakat. Tulajdonképpen mi voltát a kép előterében, tehát már szinte bent, a fenyőgallyak között nyeri vissza a fény.

Az ezüstfény alsó gallyai a képes levelezőlapok művészkedő rutinfelvételei szerint lógnak be felülről. Három helyen az átszűrő fény kifakítja a túlelevek sűrűvé összeálló sötétjét. Alul, valószínűleg az aranymetszés szabályai szerint, a kerítésük betonoszlopának éles (az egyetlen élesség a képen) hasábjai osztja meg a teret, míg jobbra, ferdén, az ablakkeret középső tagja homálylik.

A síkok világosan elkülönülnek és egybetartozónak látszanak távolos térelemek, így például a sötétlő-szétolvadó fenyőtűsűrű,

meg az ablakkeret: mintha a fényképező terét határolná el — kucskálásnak tűnik az egész, tehát merő szubjektivitásnak. A szándék lepleződik le: kifelé irányuló figyelemről értesülünk.

Ez már kaland, pedig még innen vagyok. Az óvoda mögötti domb felé néz: az alkonyati napban kifakult felület mintha a város esti fényeit jelezné: arrafelé esik S., a város. „Kisváros. Reménytelen felút a kultúra és a természeti élet között.” (Erdei Ferenc) Nem is annyira S.-ről; inkább magunkról.

Ebbe a látómezőbe férnének bele a padok is — amelyek most természetesen a kultúrház pincéjében tárolódnak — s amelyek korra tavasztól késő ősziig a helyi, városszéli ifjúság bizonyos rétegeinek biztosítanak alkalmat, a legkülönbébb kamaszkori ismeretek megszerzésére, még ha ők nem is tudnak róla, mint feltételről, s a fiatalság gyanútlanásával használják. Nem tudva arról, hogy egy figyelemre sem méltott, viszont igénybe vett pad olykor milyen mértékben szól bele a mindennapi életbe. Ha nem lenne ott, nem biztos, hogy annak a hiányát éreznék. Valami hiányozna mindenképp és ez a meghatározatlanság beláthatatlan bonyodalmakat okozna.

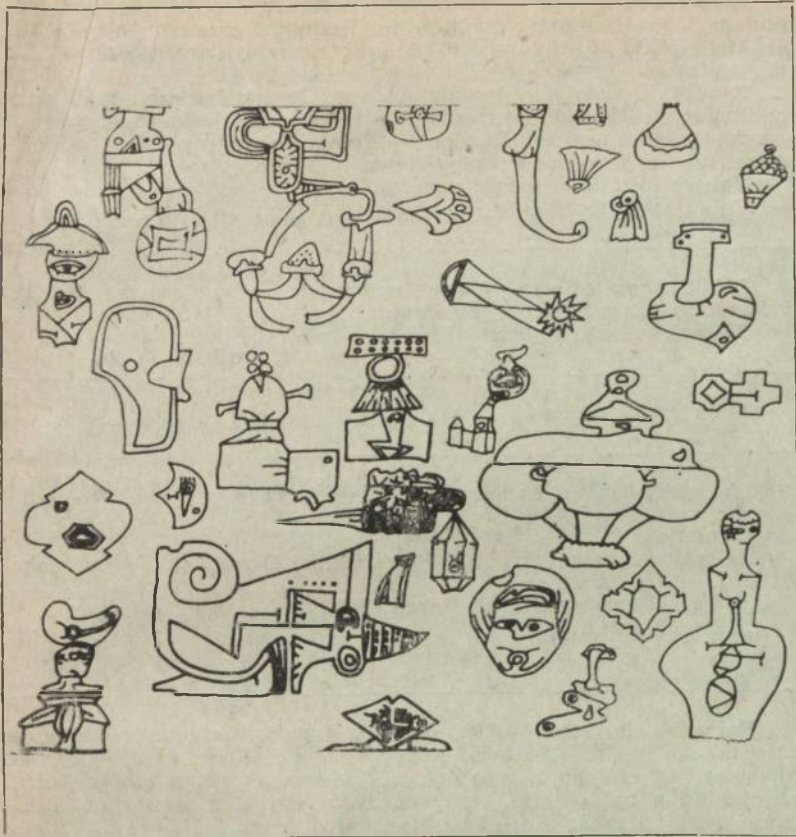
(Ez vicc? Vagy szociálpszichológia?)

A padokat gyakran rendeltetésétől messze eső célokra is használják. Előfordult többször is, hogy a kultúrház felé eső parkrész kézilabdapályányi salakfelületén tollaslabdázók balul sikerült ütése következtében a labda az esőcsatornában kötött ki. Létra nem lévén, az egyik padot, végére állítva, a falnak támasztották, lábaival kifelé, majd egy másikat emennek a tetejére. Két magasabb fiú biztosított, egy harmadik a padlábakat létrafokoknak használva megmászta a képtelen alkalmatosságot. Veszélyes volt, a lányok sikongattak, az utcáról — ha látta valaki — nem mert rájuk szólni senki, míg a csatornából le nem került a labda, a merész pedig, térdre rogyva az ugrástól, földet nem ért. Akkor a megkönnyebbülés korholásait ritkán mulasztotta el, aki egyáltalán figyelmet szentelt az egésznek. Mindez nem történhetett meg, ha az Öreg a közelben, vagy éppen a parkban volt. Akik az ifjúsági klubba jártak, azokkal szemben lényegében tehetetlen volt, csupán az iskoláskorúakat tudta szétzavarni, azok némi büntudattal el is iszkoltak mindig. A nagyobbak, még a lányok is, szójaltak vele. Nekik — miért, miért nem — föl sem emlegette a szobrot, meg hogy „emlékpark”. Amúgy barátságos, kerek feje kivörösödött és csak azt ismételte: „Ki hallott már ilyen beszédeket? Még ilyet? Ki hallott már... stb.” Mégis, legtöbbször, sikerült kiszorítania a parkból azokat, akik nem „rendeltetészerűen” használták. A *Tilalmak Kertjét* hozta létre a szobor körül. Az igaz, hogy rendben tartotta. Kaszáját időről időre beakasztotta a vasbeton villanyoszlop mászólukaiba, kapájját, gereblyéjét, kosarát a jázminbokor rejtette. A kisebb gyerekeknek valószínűleg fegyverzet, még ha ezekkel nem is fenyegetődött soha. (E. jelenti A.-nak felderítése eredményét: „Nincs itt a kaszás [Kasza?], jöhetsz!” A. mért a kisebbet küldi? Mért nem maga?) A kapával időről időre sarabolja a salakutakon makacsul kisarjuló (A SALAK!) gyermekláncfüvet s a dús gyepeket (műtrágyázta tavasszal behinté fűmaggal) lekaszája. „Higgye el nem éri meg nem is a munka de ez a nagy idegesség kell ez nekem ha a tanács nem nyüstölne hagynám az egészet de így de úgy más nem tudná ennyire rendben tartani vállalom még legalább erre az egy évre a népek azt gondolják ki tudja mit kapok én ezért a füvel többet érek ott van az a pár nyúl ugye azoknak megvan a takarmány belőle a nyulat az asszony se eszi beadjuk abból hullik egy kis pénz a nyugdíjam mellé még az óvodakertet meg a temetőt is rám akarták szólni annyit már nem bírnék fű se kell több meg ez itt jó kövér fű még herés is nem gaz mint a temetői az óvodai meg le van tiporva kinek kell az de azért lekaszálok azt is már csak az unokám miatt is ha a magam korácsúak között rám kerül a sor azért az is fű egy kis nyúltáppal ha olyan nincs is mint ez itt a magamé.”

Az Öreg, ha rendszertelenül is, de iszik. A felesége — pontosan az ellentéte: vékony, sovány asszony; csak az alacsonyágukban hasonlítanak — nyilvánvalóan gyűlöli. Amin túlzás lenne azt érteni, hogy nyilvánvalóan nem szereti. A fogalmak egyértelműségét (gyölölet, szeretet), sőt, alkalmazhatatlanságát már az is alátámasztja, hogy az asszony rendszeresen idejár az Öreggel ellenőrizni. Az Öreg rendszeretlen részegsége az asszonynak rosszabb lehet, mintha idült alkoholista lenne a férje, mert így kiszámíthatatlan. Emiatt nem válik meddő közönnnyé a gyölölete (tegyük idézőjelbe?)? Kettejük szemlélve, mint megoldandó helyzet, egyszerűnek látszik az egész: értelmetlen az asszony érzelmi hevessege. Ha ezt váltja ki belőle, tekintse semmisnek a viszonyukat. Itt most nem a jogi szabályozásba merevedett, társadalmi konvenció szerinti helyzetfelfelé számolásra gondol. *Hanem egyáltalán*. Az Öreg kapirgálja a salakot, föllazítja a szobortalapzat körül a kőzúzalékot, az asszony pedig, amennyire asztóltságából futja, fröccskölő szájjal lekapcabyározza.

A som itt áll az ezüstfényök közelében és nem mehet arrébb. Erről ennél többet. Szinte megvilágosodás volt. Megmaradt képek. Valamit mégis érteni vél.

Az asszony egy ilyen ellenőrzés során (bent jártak az elhúzódo tavaszban) férjét az egyik pad szélén találta, ülve. Kezében ásó, arra a pontra irányítva, ahonnan nem vette le a szemét. Látta, amint a nő átveszi ugyanazt a vadászszendélyt, amivel az Öreg kitartóan egy pontra meredt, és megfelelő távolságra megáll. Nézte az órát: negyvenkét percig tartottak ki, akkor a túrás újból meg-

moccant, mire az Öreg pontosan és meglepően gyorsan bevágott az ásóval, majd ügyes mozdulattal kifordította a földdarabot. A vakond tévován tájékozódott, de mielőtt bármit is dönthettek volna őstőnei a szokatlan helyzetben, az ásó éle kettészelte.

„Fölről jött, mögülünk a hegyoldalból. A felső szomszédunk átszólt március elején, amikor a gazt égettük a kertben: „Szomszéd, maga fiatal, ráér vele bíbelődni, mit szólna hozzá, ha átirányítanám a vakondunkat. Nincs szívem megmérgezni” — ilyen a humora. Mondtam: „Kerítésünk leomolva — jöhet.” Nevettünk és szagoltuk a kórófüstöt. Attól még ájtott. Persze, a kerítésünk valóban leomolva (KERÍTÉSÜNK LEOMOLVA): sornyí kőhalom a hátsó telekhatáron. Ha az alap mély, sokat kellett fúrnia. Lehet, hogy egyszerűbb megoldást választott: a felszínre jött és a puha, tavaszi éjszakában áttapogatódzott a kövek között, aztán fejest újból a földbe. Öröm volt látni a szaporodó túrashalmokat a kertben. „Látja, szomszéd! A kerítés fontos dolog, porta anélkül nem lehet” — tréfált F. bácsi, a felső szomszéd. (Szinte szó szerint, mint édesanyám. Csak ő komolyan. Ámbár lelke mélyén gyakran F. bácsi is komolyan. Csak valamiért respektál.) Aztán a sötétlő vakondtúrások kifehéredtek a napon, és mielőtt a kertásásba — F. bácsihoz képest késve — belekezdtem volna, már sehol nem láttam friss nyomát kerti állatunk szorgalmának. Arra gondoltam, mégis megmérgezték valamelyik kijáratának végén. Már el is felejtettem, amikor két nap múlva, kora reggel a nyomdába menet, éppen az örökké tárva hagyott kapunk (KAPUNK TÁRVA) előtt egy lépéssel ott domborodott a formás kis földörlemény, a felszín salakját körben levette. „Áá, itt vagy hát!” — szóltam örömmemben hangosan. A következő napokban föltúrta az egész parkot. Valóságos birodalom — csodálkoztam nap, mint nap, míg az öreg, a vakond tavaszi szorgalmát kihasználva, fel nem oszlatta a birodalmat. A kettévágott bársony szőrcsomót a kukába dobta, aztán módszeresen és elégedetten elegyengette a túrásokat. Később elmondta, hogy mérget a nyulai miatt nem mert használni.”

Ez egy történet.

Szimpatiaja a vaksi állatka iránt. „Előkeresni az emlékére: Kafka Az odúlakó. U-ebből: a nagyjából egyidőben, életünk fontos korszakában olvasott művek újraolvasása — leomlott vakondjáratok felújítása.”

Bár az is lehet, hogy ez egy család volt. A vakond család szerető? Az ellenkezője rémítik. Valahogy mégis szaporodik. Lényegében magányos — hogy mondjunk is valamit, meg ne is.

A végén azok a zárójelések összevonva, jelek feloldva: „Kapunk tárva — kerítésünk leomolva.” (Ha paradoxnak is tűnik; ámbár a művészettörténet ismer példákat, mert itt van például, amit

legjobban szeretünk: Mükéné; minden esetre utána kell nézni, hogy a „kerítés” valóban leomolva áll-e; a kapu bizonyos, hogy tárva, a maga oroszlánjaival; de oroszlánokkal lehet-e tárt akárki kapuja is? Nekünk vakondjaink vannak a föld alatt, és sorra mind bevégzik — feltéve, ha többen vannak —, mihelyt az emlékparkba fúrják át magukat.)

Pedig az Öreg ivászata is kiszámítható. A nő is sejt három olyan alkalmat, amikor erősebb a kísértés. 1. A nyúlleadás napja; 2. A mozielőadások napja (heti három); 3. Amikor az ötvözetgyártól főlúszik a völgyben a finom, kék füst, és ettől eszébe jut idő előtti nyugdíjaztatása, a leszázalékolása. Tartós magasnyomású időjárás esetén a környék kölykeinél megszaporodnak, kiújulnak a légúti megbetegedések; belőle az elégedetlenség tör elő, heveny lég-szomj kíséretében; valami bonyolult követelése van a nyugdíjemelelésre. „Az a kurva üzem itt is, most is megtalál” — szokta mondani. Ha ilyenkor késik az ellenőrzés, fuldokolva felgurul a kocsmába egy felesre.

Ez már visszaélés az első képpel: mert nincs, ezen minden felvonulatható.

N. szokta mondani: „Már megint a saját fészekbe piszkítasz?” Somolygás helyett kellene is neki egyszer valamit válaszolnia. A magyarázkodás sok (hosszú) és elégtelen. Frappáns csak akkor tud lenni, ha felkészül rá jóelőre. (Mondjuk: „Gentleman lennék? Így angolos! Nem!?”) Vagy: „Mióta az ország a komfortfokozatban igen jelentős előrelépést tett, nem is állok ezzel olyan egyedül”. Kimondva, szituációban, még jól is hangozhat. Így: alpári, érdes.) N. szavai mégis mindig jobban etalálják annál, semmint, hogy érvényesnek tekinthetné a gondos előkészülettel lecsiszolt választ. Somolyog inkább. Hiszen végül is fontos, amit N. mond. Ha mindketten másként értik is.

KAPUNK TÁRVA — KERÍTÉSÜNK LEOMOLVA.

A meglevő első öt kizár minden eddigihez fogható zsbivásárt. Zs. és E. a maguk idejét abszolutisztikusan szétterjesztik. Tudna emlékezni másra is, de az már belemagyarázás lenne. Zs. és E. leszűkíti jelenlétével a lehetőségeket, pontosabban: más irányba nyitja meg — azaz tulajdonképpen tágítanak is. Tehát még előttük a salakról.

B. Gábor, nyugdíjas középiskolai igazgató (†): „A salakhegyet nem elég önmagában nézni. Az sem kielégítő, ha a gyárakkal együtt látjuk. A bányát is be kell kapcsolni. Corinéről már te is tudsz annyit, amennyit én, ha könyvből is, de ezt hallgass meg! A bányát valami hatalmas testű élőlényhez tudnám hasonlítani; mint egy óriás bendőjű ragadozó, élte föl ezt a vidéket. A Kastély volt a feje, onnan irányították a termelést, meg szinte a környék egész életét. Az élelemraktárak az energiát raktározták; a legnehezebbidőkben is akadt bennük füstölt szalonna, só, jóbors, rizskása, zsír. Ez a gigantikus dög levegőhöz úgy jutott, hogy irtották az erdőt, bányafának, errefelé minden domboldalon, azzal dúcolták alá a tárnákat, így teltek meg a föld alatti járatok levegővel, mint valami óriási légszakok. Erekek ott voltak a tárnákban, vágatokban futó, de még az egyes üzemeket, telepeket is összekötő vágányok, amin a kitermelt szén jött a felszínre és továbbított rendeltetési helyére, meg amin a minden rendű-rangú bányász nép közlekedett. Hatalmas kloakaként, végtermékként, ott voltak a meddőhányók és a salakhegyek, meg a temetők a bányászsirokkal, mármint azokéval, akiket egyáltalán ki tudtak emelni. Hát így kell felfogni a salakhegyet. Csakhogy tudni kell ehhez azt is, mi a különbség a meddőhányó és a salakhegy között. Ezért, ha futballpályán, játszótéren, iskolaudvaron, parkban, sáros falusi tereken, közeletlen településszéli utcákon és ezer más helyen salakot látsz, erre a szörnyetegre gondolj. Nehogy azt hidd, magam találtam ki az egészet. Egy idősebb bányász mondta nekem, amikor a kórházban egymás mellett feküdtünk, hogy gyakran elképzeli azt a rengeteg vágatot, amit alattunk több mint száz év alatt annyi meg annyi bányász kihajtott; mindről tán nincs is tudomásunk. Szinte, mint egy föld alatti élőlény pihen alattunk. Én meg arra gondoltam, hogy a széthordott salakhegy pályákon, játszótéren, parkokban, mintha ennek az állatnak itt is, ott is, amott is elővillanó, vörösre égett bőre lenne; tart bennünket a hátán, mint a régiek világmépbén az óriás teknőcök, elefántok, vagy cetek; népe válogatja, hol melyik. Két megfáradt ember képzelődései, tétlen unalmukban. Igaz?”

A kintnek ez a szinpadszerűsége. Talán a növényvilág téli életelensége miatt: mozdulatlanok, majdhogynem halottak. Diszletszerűen. Megelevenedésre képesek, ha a köztes tér benépesül. Zs. és E. tehát, minden szándéktalanságuk ellenére, gyanútlanul — színre léptek.

De mit nézhetnek? Kideríthetetlen. Teljességgel elveszett. Valószínűleg akkor sem érdekelhetne. Vagy fel sem tűnt. Az is lehet, tudni vélte. Ha így lett volna, utóbb kiderült, tévedés volt: a kép cáfol.

Valószínűbb azonban, hogy mindkettőjük gyanútlan jelenléte foglalkoztatta, irányultságukat mellékesnek tarthatta, ezért is mérte föl felületesen. Most látja a fejtartásból; kitekintenek a képből. Arccal vannak feléje, de magasabbra néznek a somnál, még a fölötte levő tetőnél is. Zs. az égen mutatott volna valamit? Ez elvezett.

Ők ketten állandóan elmozdulnak. Ezért, hogy ők nem határozhatók meg maradéktalanul egyetlen kockán belül. Talán. Viszont minden más látványosan azonos marad önmagával. Zs.-ről és E.-ről el lehet ugyan mondani, hogy ők azok, de azt, hogy csak ezek ők, már nem.

Ez is, ez is, ez is, ez is, ez is, ez is, ez is, ez is, ez is, —
ők.

Zs. például a harmadik (meglevő) képtől elveszíti gyanútlan-
ságát és éberén van benne. Közben még a második (meglevő) felvételen fordulatot hozó, eseményszámba menő mozzanat maradt fenn: az ég tartós szemlélése után ezen a lucskos, fonnyadt, gémberedett gyepen tanulmányoznak valamit, hasonlóan egyöntetű figyelemmel, mint az előbb (?).

Művi koreografáltság (pedig itt még nem irányítottam): etüdök ég-föld párosra és anya-gyermek kettősére. Ismeretlen 20. század-
végi kismester véletlen remeke, amely Ráfael *Az athenei iskolájának* mintájára készült. (Vö.: a két jobb mutatójának társalkodása — anya és gyermekének hajlongása égre, földre: ismétlődő toposzok.)

„A harmadiktól Zs., manipulációm vélt kimenetelének tudatában, cinkosomnak hiszi magát. Irányítja E.-t, igyekszik elterelni figyelmét az ablak felől — ahonnan, a párkányra könyökölve, biztos tartással célzok rájuk —, hogy a mozgás esetlegességében és az arc természetes kíváncsiságában örökítődjék meg. Feladata (vélt) nem is olyan könnyű, hiszen gépem gyenge minőségű, tömegszéria, „konfekció” ezért — ha az arcokat is jól kivehetően akarom rögzíteni — a mozgásterületük bizonyos távolságon belül kell, hogy maradjon. Emiatt Zs. még több ügyeskedésre kényszerül.

Bár elégedetten jelzek a kezemmel, vagy fejbiccentéssel, egyre jobban zavar kettőjük viselkedésének ellentéte. A gyerek magatartása belésimul a magát rám erőltető látványba, egynemű azzal, Zs. azonban hullámokat vet szándékosságával. Váratlanul ingerel, hogy ismerni véli szándékaimat és indokaimat. Nem ismerheti! Nem avatam be mindenbe! Eszközként van benne.

A szűz-kurva állapotát (színelést?) várnám el tőle; úgy legyen jelen, miként a fagyalsóvény, a kint felejtett pad, vagy a somfa; mozogjon olyan magától értetődően, mint a gerlek, verebek, cinegék, pipiskék — és mégis legyen gondja (leplezett szándékosság?), a fényképezőgép meghatározta szempontok szerint, a gyerekre. Elvárásom (tudható) képtelen.

Még ha...

De nem. Szébb lenne a hajáról. Még most is, mint régen. Aranylik az ellenfényben.

Legalábbis keveset. Mert valami marad. Az ugyan már más.

Érzékelem, amint a látvány jelenetté rendeződik át. A park monotonná válik, mint a változatlan színpadi díszlet, amit már az első felvonástól bámulunk. Mégis, a park még önmagát hozza. Ők már engem.

A gépben azonban bizodalمام van: le fog leplezni, mint nagy manipulátort. Egyben kisszerűvé is teszi mesterkedésemet, mert a szándékosságom — remélhetően — fecskedikkanásnyi lesz a környezet látványközegének rezzenéstelen felületén.

Valami fordulatot mégis remélek.
Valami véletlent.”

Lehet, hogy célszerű lenne bevárni az évszak visszatértét. Zs. dátuma alapján a napra is felkészülni.
Szorongó ráérőségünk.

Játék?

„A szülők infantilizmusa. A gyerekek láthatják ezt. Csak úgy tesznek, mintha...”

„Elnézőek.”

„Általában meg lehet bocsátani nekik. Magunkat viszont soha. Aztán (aztán) nekünk sem.”

„Nem kellene annyira odafigyelned.”

„Félek. Muszáj.”

„Ja.”

Balra haladó mozgásukkal beúszik a park maradék része is. A hatodik és hetedik (meglevő) képen a fenyő törzse és a szobor az újdonság. Az előbbin a fenyőtől jobbra vannak ők, a szobor balra, az utóbbin a bal oldalra kerülnek, tehát együtt a szoborral. A fenyőfa most (?) takarja az egyik zászlótartó rudat.

E. a fellobogozott város láttán: „Ez harcoló ünnep?”
Zs.: „Hát...”

(Mi lehetett a lényege a meglepetésének?)

„Csendes, áztató eső volt. A szoboralak fejetetejére és a vállaira hullt. A nyak és a tarkó alatti felületek teljesen szárazon maradtak. A fejtetőn észrevétlenül terjedt a nedvességfolt, hasonlóképpen a vállakon. Volt egy időszakasz, amelyen belül a vállak a sötétlő esőfolttal úgy hatottak, mintha a kelleténél nagyobb tömés lenne bennük. A hagyományos módon megformált büsztről a karok — a szándékosság erős hangsúlyozásával — lemaradtak. Amint a nedvesség váll-lapjai egyre nagyobb felületeket hódítottak meg, ez a csonkaság egyre tragikusabbnak tűnt. Jó lenne kimenni és előlről is megszemlélni. Jószerivel nem is nézte még meg előlről. Innen, mögüle — mint fedezékből — széles, mégis rokkant vállalai mögül tekint ki a parkra, az útra, az óvodakertre, s veszi szemügyre a szobor tarkóját révületeiben.

Esik. Marad inkább. Újra olvassa a szobor (?) életrajzát.

A kő felületén terjed a víz, a hátán már egyre gyorsuló ütemben. A lapockák magasságában egymásba ér a kétfelől hódító, növekvő folt. A tarkó védelme alatt rövid ideig háromszög alakban száraz maradt a kő, majd a tarkóról a nyakon át azt a csuklyás-izom-formájú felületet is elfoglalja a nedvesség. Közben a talapzaton, bármennyit elnyelt is maga a kő, a felgyülemlt esővíz már duzzadt erekben futott a föld felé.

Másnap az öreg fellazította az acélszürke kavicszúzalékot.

A tarkó alatt szárad meg legkésőbb, az öreglyuk mélyedésében. Ott már megtelepedett valamilyen penész, vagy moha. Egyedül a házi rozsdafarkú száll le a fejére (standhely-vö.: etológia). Szorgalmas. A kelleténél óvatosabb velük. Minden fogás után felméri a biztonságos etetés lehetőségeit. Szemléit, teli csőrrel, gyakran a büszttetejéről végzi.”

„Ha utolérlek, kitaposom a küllőtöket!”

Megkeresni, hol írja Hemingway a magyar tábornokokról, hogy mind intrikus volt. Ő állítja, vagy valaki mondja rólunk? Azért A forradalmárt szeretted. Mi is az indítás? A dátum. Így: „Ezerkilencszáztizenkilencben vonaton utazott Olaszországban egy darab viaszosvászonnal, amelyre a párt főhadiszállásán tintaceruzával ráírták, hogy itt van egy elvtárs, aki sokat szenvedett a fehérek alatt Budapesten és kéri az elvtársakat, segítsenek neki mindenben.” Szívós mondat. Mint az örvény. Beszippant. Legszívesebben ide az egészet. (H.: Novellák, Bp. 1963., Európa) És ilyenek vannak még benne: „Giotto-, Masaccio- és Piero della Francesca-képek reprodukcióit vásárolta és az *Avanti* egyik példányába csomagolva hordozta

öket. Nantegnát nem szerette." *Előtte a vignettát sokáig nem szeretted (pedig a kettő együtt!):* „Hajnali két órakor két magyar be-
tört a Fifteenth Street és a Grand Aveune sarkán levő dohányos-
boltba (...) Boyle az egyiket a kormánykerék mellől lőtte le, a má-
sikát a kocsis hátsó ülésén.”

A teljes életrajzot ide, vagy elég a forrásokat megjelölni?

1. Györkei Jenő: Sz. M. (Forradalmárok, katonák, Bp. 1968. —
1945—157. l.)

2. A magyar munkásmozgalom Bács-Kiskun megyei harcosai
(életrajzgyűjtemény)

3. Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában (Bp.
1959. 223. l.)

4. Vagyunk az Ifjú Gárda (Emlékezések az ifjúmunkás mozga-
lomra 1900—1944. Bp. 211—221. l.)

5. Szabad Nép, 1955., november 22.

6. Hadtörténeti közlemények, 1955. 3—4. sz.

7. A Hazáért (különszám)

8. Nincs előbb holtjainkná! (Életrajzok a Nógrád megyei mun-
kásmozgalom harcosairól, 89—93. l., kiegészítésekkel a múzeumi
adattár volt vöröskatonáktól begyűjtött visszaemlékezéseiből)

A teljes panorama bizonyíthatja (kellene bizonyítani?), hogy
nem E. és Zs. foglalkoztatta: mihelyt az ablakból lehetséges látó-
szöveget feldolgozta, elszakadt a párkánytól. Lényegében ez is elve-
szett. A tény, a végeredmény maradt meg: kisebbfajta koperniku-
szi fordulathat látszik.

„Drámai, de ezt kell mondanom holnap: leomlott. Leomlott és
a kagyló hat darabra tört. Mint egy hatszirmú fehér virág. Nem a
kagyló, meg a csempe miatt, hanem J. általános bizonytalanságára
tekintettel. Nem lett volna szabad rábízni. Lelkesültségéből vállal-
kozott, de nem ért hozzá. A segítőkészségét könnyebb lett volna
nem elfogadni, mint most a kudarcát helyretennünk. Pedig elég egy-
értelmű: nem a csempe ragadt föl tökéletlenül, hanem a vakolatot
kellett volna felújítani.

Mi lenne, ha beavatnánk a dilemmánkba: nem tudunk dönteni,
beadjuk-e a lakáskérelmet. Mintha jelenthetne bármit is a döntés.
A kárba ment mosdót, meg a csempéket kisebbítheti J.-nél.”

„A kaland a ma emberének háza küszöbén kezdődik. De ami-
kor kimegy, nem válik hőssé.” (Vlado Gotovac: A csönd elemei.)

Erre emlékszik: kérte, menjenek be a parkból a fenyőfa alá.
A kerítésük betonoszlopa most is benne van, de most a másik ol-
dalról. Világosan kivehető, hogy a drótkerítést tavaly befutotta a
paplanc. A fenyőfa árnyéka rávetül a ház falára, s a kiterjedt sötét
folt magába foglalja az ablakot is. A jobb szélső ablakszárny is
csukva. Ettől még kiütetett hely benyomását kellene, hogy keltse.
Ezt várja el tőle.

Semmi.

Csukott ablak. (Erre sem emlékszik, például, amint meggondol-
ja, hogy becsukja a kinti hideg miatt és kezében a géppel kimegy.)

Miközben háttal a szobornak meghatározza korábbi helyzetét,
egyben el is rejtőzik maga előtt: ez rászűthető, tudja. Hiszen már
nincs ott. Viszont, hogy ott volt, nem innen bizonyított: ez kudarcot
vallott kísérlet.

Most E. és Zs. háta biztonságban: az ablak becsukva mögöttük.
Óvatos bekerítő manővere mégis sikerült. Kört vont körük magá-
ból — benne vannak. Bizonyosság rá, hogy ők vannak, s eképpen ők
az ő bizonyosságai. Sokat köszönhetnek egymásnak.

A tautológia mosolytalan szépsége.

*Mintha szétesztődve lennék jelen. Mintha feloldódtam volna.
Pedig manővereim akcióképes akaratot látszottak megjeleníteni.*

Diffundáltan.

Az eredmény is csak ennyi: a hiányomat jártam körül.

*Megteremtettem önmagam utópiáját. Én: ami lehetek — időle-
ges kristályosodások.*

„P.-ék megérkeztek Hollandiából. Beszámolójában mulatságosan
keverte a benyomásait E.-tel való torzalkodásaival. M.-sal jókat
nevettünk: szeretjük mindkettőjüket. Letapperolta a Van Gogh-okat
— mondta. „Nem lenne szabad kezet mosnom.” Rembrandtunk (a
kettőnké! kisajátítottuk!) páratlan realizmusához felfedezte »miszti-
cizmusát«. Az *éjjeli őrváratról* beszélt. Bizonyos előzmények miatt
(beletartozik ebbe Csontváry ege a *Taorminán* és *Bruegel* ege a
*Téli vadászat*on) nem kellett gyözködni. Nem is akart. Tudta, ho-
gyan fogadom. Egy idő múlva arra kaptam fel a fejemet, hogy két-
három mondatát nem hallottam, csak a beszédzörejt. Elhomályo-

sult körülöttem minden, utazásvágy lepett meg. Elég különös. Az
az érzetem támadt, mintha el lehetne utazni az *Éjjeli őrvár*atba,
mint egy országba, városba. Arcomon éreztem a fátyolos homályt,
amint leple alatt meglessem a Fehérgallérost. P. kérdésére kaptam fel
a fejem: »Mit gondoltok, Spinoza lencsesziszolás helyett mit csinál-
na nálunk ma?«

»Szerződéses sertéshizlalás.«

»Kecskefej jövedelmezőbb.«

»Virágkertészet.«

»Nyúltenyésztés.«

»Ez az! Nem olyan éteri, mint a fény, de nem is annyira ma-
teriális, mint a sertés, viszont nem is szépelgés.«

»Azért a nyúlnak is van némi bűze.«

Neveztünk.

Elfelejtettem átadni neki a belépési nyilatkozatot.”

A. hol volt eddig?

Lassan föladta és megengedte, hogy az utolsó két kockához
mindketten kimenjenek alvóbabáikkal. Míg megtalálták a kedvező
helyet és a gépet elkattintotta kétszer, átjárta őket a hideg. Talán
ettől olyan boldogok (erre élénken emlékszik) idebenn a melegen.
Elevenek, feltöltődtek. Hidegszaguk volt. Fehér tisztaságszag, mint a
szélben szárított lepedőknek. „Betegek a babák — mondták. Meg-
fáztak.”

Együtt, négyen. Amikor kissé lecsillapodtak, elhúzta a függönyt
és megmutatta a téli kumulások között azt az égdarabot, ami Bal-
aton-zöldnek látszott. Ő is ritkán látott ilyet. Olyan korácsú lehe-
tet, mint A., amikor azt mondta neki erre az apja, hogy a takaró
nélkül maradt őszi vetés nézi az eget, lesz-e hó. (Nem így, de ezt.)
Errefelé (ezen a szélességi és hosszúsági fokon) ritka az ilyen.

Megadom magam. „Nincs két táj, csak emberi táj van. S hál’
isten, sok ablak (...)” (M. M.) *Könnyedebben kellene végre. Meg-
tanulható? Ennek is van valamiféle technikája. De a betanított
munkás kijátszható öntelt biztonsága mire vezetne? Militáns köze-
ltésed helyett nem lehetne ártatlanul, jóhiszeműen? A feladás mint-
ha csüggedés is lenne. Ezt az árnyalatot leválasztani.*

Tehát nélkül.

Nélkül.

Kapunk tárva, kerítésünk leomolva.

„Ebben a helyzetben a kapuszárny leszállt, azaz becsukhatat-
lanná vált. A szándékunk szempontjából egyre megy. Viszont látó-
gatóink többsége — jövet, vagy menet — kísérletet tesz. Nekik nem
mindegy. Bizonyos, hogy közülük sokan nem tudják, hogyan nevez-
zük az akadály okát. *Leszállt.* A kapukeret alsó szegélyléce a gye-
pen nyugszik. Nem is látszik. Dúsabb, kövérebb körülötte a fű.”

Akác István

Ha majd...

Ha majd kihúnyt a kusza lárma,
ha majd a dühödt szájasok
nyomában hűvös szél suhog,
ha majd az örök-sírók nyája
verten réved az éjszakába,
dalt sikolt szívünkben a hit —
s Napunk hajnal-fényénél szánjuk
egük festett közhelyeit.

Ha százszor is tagadna

A jól fésült szelidség
álarcát ha levettem,
nézzetek a szemembe,
kiket mindig szerettem...

Szívemnek lágyan integet
a halk polgári béke, —
kik szerettek, segítetek,
a szívem el ne érje.

Ne legyen renyhe agyvelő!
Ne legyen bomlott háló!
legyek: termő láz, friss erő,
csillagokig kiáltó.

Tagadjam meg az ölelést,
hogyha jégcsap-kar adja,
de öleljem át, aki hú,
ha százszor is tagadna...

Baksán Mária

Ének

Az én gyöngyöm elgurult
Holdas szemem béborult

Kicsi öklök eget vernek
Szakajtóim fehérednek

Aki hallja aki látja
Aki gyűrűm megtalálja

Adja annak aki vette
Aki nyaram téllal verte

Szeretöm hát odalett
Fonok ösvény-kötelet

Járja végig untig járja
Akit keres ne találja

Körmendi Lajos

Az idegen

A furcsa idegen jobbra se néz, balra se néz, biztosan lépked az utca porában.

A furcsa idegen elől a mogorva, lándzsás pofájú komendorok nyűszítve rohannak az ólak mögé.

A furcsa idegen dühös fújtatásától hetedik határba röppen a jól-rakott háztető.

A furcsa idegen káromkodásától bivalyok rontanak az égre dörgő szekeret hurcolva, és jégeső veri a gyenge vetést.

Az asszony nép reszketve kutat a hűtőszekrényben és hideg tejjel, hússal, foszlós kenyérral kínálja az idegent.

A betőretlen, szilvaszemű süldő lány riadtan súgja: „Az idegennek kakasfeje van, édesanyám!”

Hétköznapi

Ennek a holdszemű, napszemű vészna fiúnak az arca már vénembert formáz.

Issza a tejet, bámulja a cserépkályhában vergődő tüzet, odakint felvonítanak a kutyák.

Magától bekapcsol a televízió, idegen nyelven gajdol, minket mutogat, homlokunkon vakító bilyog lángol.

A gémeskút ostora szaporán lemerül, feljön, a vályúba ömlik a víz, teremtett lélek nincsen sehhol.

Akár a véres hús, olyan az ég alja, tatárkodó szelek bandáznak a sziken.

A szellemidéző Madách fiú

Madách Aladár pályafutásához édesapja remekművében, *Az ember tragédiájában* is találhatunk értelmező sorokat. Kora kapitalizmusát éppúgy szemléli, mint Ádám a londoni vásárt: „Jerünk tehát, mit is nézzük tovább,/Hogyan silányul állattá az ember...” A polgárosodás nyomán jelentkező kozmopolita gondolkodás belőle is kiválthatta volna a falanszter-szín híres mondatát: „Egyet bánok csak: a haza fogalmát,/Megállott volna az tán úgy hiszem, Ez új rend közt is.” S mintha csak őt korholnák Rudolf császár Keplerre mondott szavai: „...új tanoknak hívéül szegődöttél,/Rostálod a szentegyház téteit.” Nem idegen Madách Aladártól a kepleri büszkeség sem: „Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt,/Mely a vén földet ifjává teszi.”

Madách Imre fia szinte a *Tragédia* Ádám-alakjaiból van összegyúrva. Gondolkodását ugyanúgy nemesíti a nő, mint a fáraót. Ő is kiábrándul a szeretet vallásából, mint Tankréd. Különcnek mondják, mint Keplert. Egy eszményített múlt alapján utasítja el a saját jelenét, mint a londoni- és a falanszter-szín Ádámja. Honnan adódnak ezek az egyezések? A *Tragédiáról* köztudott, hogy válságdráma. A „lenni vagy nem lenni” helyzetében született. Hőse is színről színre dönteni, választani kényszerül. Madách Aladár élete is egy nagy fordulat jegyében telt el. 1848-ban született és 1908-ban halt meg. Férfikora tehát: a magyar kapitalizmus kibontakozásának időszaka. A rohamosan előtörő tőkés viszonyok máról holnapra gyökeresen átalakítják a gazdaság szerkezetét, a gazdálkodás mikéntjét, az életmódot, a gondolkodást, erkölcsiséget. A sztrégovai földesúr is naponta kényszerül — legalábbis gondolatban — döntésre, választásra. Miben tud azonosulni, s mit utasít el? Élete nagy próbája: hogyan tud úrrá lenni gondolatilag a megváltozott körülmények teremtette helyzeten? Nem csoda hát, ha kérdései annyira emlékeztetnek az Urat faggató Ádáméira: „...oh mondd, minő sors vár reám.../Megye-e előbbre majdan fajzatom.”

Ahhoz nem fér kétség, hogy Madách Aladár *nem a Tragédia* szintjén adott választ kora kérdéseire. A magatarása az, ami izgat bennünket, s nem annyira a műve. Költészetének például nem az esztétikai rangja az érdekes, hanem a belőle kibontakozó viszony a századvég valóságához. Spiritizmusa sem mint tudomány foglalkoztat bennünket, hanem mint sajátos reakció a válsághelyzet jelenségeire. Madách Aladár művei elsősorban dokumentális értékűek számunkra. Felvillantanak egy jellegzetesen századvégi magatartást. Megmutatják, hogy miként gondolkozott akkortájt egy művelt, igényes szellemű nógrádi birtokos nemes — aki ráadásul Madách Imre fia.

Ruttkay Teréz 1938-ban írott Madách Aladár-monográfiájában az angol Wordsworth szavait alkalmazza Madách Aladár: „The child is the father of the man.” A gyermek a férfi apja. Rendkívül találó idézet. Madách Aladárt 16 éves koráig az édesapja nevelte. Alapvető eszméit, világfelfogása gyökereit tehát a sztrégovai „Oroszlánbarlangból” hozta. Úgy is mondhatnánk, hogy a dualizmus évtizedeiben élő nógrádi birtokos nemes egész gondolatvilága egy generációval a saját kora előtti. Prolongálódott benne a reformkori liberális nemesség magatartása. A gyermekkor eszméinek jegyében élt férfikorában is. Az írott szó iránti érzékenységét s az ezzel összefüggő társadalmi felelősségtudatot — amely az apja nemzedékének olyannyira a sajátja volt — szintén továbbvitte. Madách Aladár megkésett képviselője annak a birtokos nemességnek, amely még tudta, hogy társadalmi kiváltságait, művelődési kiváltságait nem ingyen kapta. Helyzeti előnyét erkölcsi kötelessége a közjó szolgálatába állítani. Magatartásában a legmegkapóbb: az erkölcsi alapozottságú társadalmi felelősségtudat. Persze, Madách Aladár korában kevesen voltak ilyenek. Ezért is tartották őt különcnek.

Dilettáns költőnek is mondták. Az 1881-ben megjelent *Hangok a pusztán* című verseskötetéről szólva a *Magyar Szemle* bírálója a képek zsúfoltságát, a keresettségét, a stílus döcögősségét, a rímek gyarlóságát veti a szemére. A végső megállapítása: „Az író nem gyakorlott művész.” Legyen becsületére mondván, Madách Aladár sohasem tiltakozott a dilettantizmus vádjá ellen. „Én csak a magam mulattatására és önművelésképpen frok”, „...én, mint műkedvelő, az is csak alkalmilag, néha”. De

ebben a „műkedvelő” költészetben sem nehéz fölfedezni a tartást, a különbözni akarás szándékát. Szellemi életet élni, túl-emelkedni a lehúzó köznapiságon — itt, Nógrádban: ez a szellem előkelősége azokkal szemben, akiket így jellemez: „És egész nap nem érdekel /Semmi más csak a — kutyátok.”

A maga mulattatásának, az önművelésképpen való írásnak a hangsúlyozását egyébként sem szabad szóról szóra értenünk. Mindazok, akik irogatásuk önmulattató jellegét emlegetik, voltaképpen szeméremből teszik. Madách Aladár személyiségének ismeretében el kell hinnünk a másik vallomást is: „Pár kábult szívet tán fölzaklatok,/Érdekálmukból néhányat fölrázok/S honszerelmük új hajnalt gyújtani fog.”

A férfi versírásának is a gyermekkor az apja. Madách Aladár — a vele együtt nevelkedő unokafivérrel, Balogh Károlylyal — már 14 éves korában rendszeresen fejezi ki magát versben. Természetesen az akkor divatos költői modorokban, Eötvös és Bajza, majd Petőfi és Arany stílusában. Az almanach-lírai és a népies-nemzeti kifejezőmód elkíséri egészen a haláláig. Versírói stílusa tehát a hagyományos, s a század első feléből való. A mondanivalója azonban jellegzetesen századvégi. A maga módján annak a szellemi krízisnek ad hangot, amely a XIX. század második felében Európa-szerte a Magyarországon is megfigyelhető. Az ipari forradalom nyomán előtörő pozitívizmus, biológizmus és materializmus alapjaiban rendítette meg a hagyományos gondolkodást. Madách Aladár versesköteteiben a vallásos és a természettudományos gondolkodás nógrádi megütközésének lehetünk tanúi. Egy szellemi robbanást érzékelhetünk bennük. Azt, hogy mit jelenthetett az akkori ember számára az evolúció tanítása a lélek mibenlétéről, az öröklött tulajdonságok szerepét hangsúlyozó biológia véleménye a bűnről, vagy az elkárhozás megkérdőjelezése az energiamegmaradás törvénye alapján. Madách Aladár lírájában az antimaterialista érvek egész arzenáljával találkozunk. A hangja nemegyszer lelkicsinyló és gúnyoros. A járnai tanuló majomban fölmerülhetett-e az eszközhasználat gondolata? Meg tudják-e magyarázni „uraimék”, hogy mi az ihlet: „Föl tudjátok-e darabolni a napsugarat?” Vádolja a tudományt, hogy elvette a hitet: a „végső reménységet”, kiölte a szeretetet, s az „anyagerő” hit sötétbe vonja a világot... és az egész mindenségből „Az Istent kifelejtette”.

De hiába a tiltakozás: gondolkodását mégis csak kikezdte a tudomány. A vallásos eszmét védi, a tételes vallásokat azonban elutasítja. Az egyház — szerinte — elvesztette tekintélyét. A dogmák hitelét megingatta az értelem. A pozitívum és a katolicizmusnak a Habsburgokkal való összefonódása Madách Aladárban is elvégezte a maga munkáját. De mit állított mindezzel szembe? Először is a pantheizmus egy sajátos — Komjáthy Jenőre emlékeztető — változatát, másodsor, és egyre inkább, a spiritizmus tanításait.

A szellem megrendülésének másik előidézője a liberális politikai gondolkodásmód csődje. Ez kap hangot — amint a cím is sejteni engedi — a Romlott Magyarország című 1898-ban megjelent kötetében. Nem a Vajda János-ok nemzedékéhez tartozik. Mégis az ő eszmevilágukban él — magányosan és kiábrándultan „egy törpe korban”. Nem érti, hogyan lehet egyszerre tisztelni Kossuth Lajost és Ferenc Józsefet. Ő, aki anyanyelvükön beszél szlovák parasztjaival, aki katolikus létére evangélikus templomot épített nekik, aki a losonci újságban cikkeket ír a nemzetiségi jogok védelmében, csüggedten szemléli, hogy a liberális-nemesi hazafiság mint csap át a vak nacionalizmusba. Olvasmányjaiból viszont azt érzékeli, hogy az irodalomban a nemesi-nemzeti világképet egyre-másra kezdi ki a kozmopolitizmus. S látja azt is, hogy a fennen hangoztatott hazafiság mennyire önérdéket takar, és a 48-as nagy demokratizmus milyen jól megfér a „derestörvényrel”. A véleménye az, hogy „elaludtuk magát a hont”. „S Kossuth nem polgár itt, csak halott” és „A függetlenség szent eszméje/Haldoklik itt, vagy már meghalt”. Olyan korban él, amelyben a „Politika? Személykérdés, /Az Én körül forog minden”, amelyben „Legeltetünk és megnyúzunk”, s „Ez most az elv: Semmit ingyen”, az igazság pedig „mellékkérdés”. Ő viszont „dalolva koldulja az árban/A honszeretet érzetét”, és — szinte az apja szavaival mondja — „jajongva jár az alkusz nép között”, mert „Ha nemesből már az egyén,/Jobbat kíván...”

Líráját a két legjobb baráté, Reviczkyé és Komjáthyé közt kell elhelyeznünk. Ők is a századvégi szellemi válság lírikusai. Madách Aladár filozófiai hajlama szintén rájuk emlékeztet. Hasonlít rájuk a világnézeti krízis gondolati meghaladásának igényében is. De a schopenhaueri pesszimizmus, amely Reviczky költészetének annyira sajátja, Madách Aladártól távol áll. Nem tud egyetérteni barátja programszerű kozmopolitizmusával sem. Komjáthy Jenővel a miszticizmus iránti fogékonyság s egy erkölcsi forradalom hirdetése köti össze elsősorban. A nemzeti érzést azonban képtelen semlegesíteni magában. Bár verssorai időnként Komjáthy öntitasult szárnyalását idézik, mégis szívesebben tartózkodik a hazai, a nemzeti, a nógrádi „puszta” kezei között.

A lírában megfogalmazott világnézeti-politikai válságból Madách Aladár a spiritizmus tanaihoz menekült. Bár a menekülés a dolognak csak az egyik fele. Nála a spiritizmus egyben flastrom is a kor összes szellemi bajaira.

A spiritizmus a XIX. század közepétől terjedt el Európában. A hetvenes években Budapestre is eljutott a mozgalom. „Szellembúvár” társulatok alakultak, s a század végén már lapjaik is vannak. Madách Aladár szerint „A XIX. század közepén virágzásának tetőpontját elérte anyagelvű (materialista) világfelfogás ellenhatásaképpen új alakban föléledt szellemelvű (spirituális) áramlat” a spiritizmus. Ma úgy látjuk, hogy a „szellembúvár” a vallás és a tudomány nagy megütközéseinek sajátos kísérőjelensége. Az újkori tudomány a vallásos világfelfogás hármass megrendülését eredményezte. A kozmológiai megrázkódást Kepler heliocentrikus nézetei idézték elő. Kiderült, hogy a Föld nem a teremtett világ középpontja, az ember csupán egy parányi bolygó lakója. A második nagy egyensúlyvesztés biológiai természetű. A darwini evolúció szerint az állatvilágból emelkedett ki, s nem közvetlenül az Isten teremtette. Az evolúció után a vallásos hit egyetlen vigasza, hogy legalább a lélek isteni eredetű. A századvég lélektani érdeklődése, a lelki jelenségek előtérbe kerülése a filozófiában, a hagyományos lélekfogalomhoz való görcsös ragaszkodásra is visszavezethető. De a pszichológiai megrázkódás mégis bekövetkezett. A freudi mélylélektan szerint az, amit léleknek nevezünk, teljesen az elfojtott ösztönök rabja, s önálló léttel szinte nem is rendelkezik.

A spiritizmus arra vállalkozik, ami — szerinte — a tétéles vallásoknak nem sikerült: a halhatatlan lélek és végső lakhelye, a túlvilág létezésének bizonyítására. Ezt leginkább a test és a lélek közötti, úgynevezett étheri (asztrál) test beiktatásával oldja meg. Mivel az asztrál test szellemi és bizonyos mérvű anyagi természettel is rendelkezik, alkalmas arra, hogy benne a lélek, a „tisza szellem” megjelenjék. Általa képes a megidézett lélek — írással, kopogással, beszéddel — közölni a szándékait.

A spiritizmus a tudomány által megbolygatott miszticizmus fellobbanása, de úgy, hogy közben a tudomány alakját ölti magára. A tapasztalatra és a tudomány eredményeire hivatkozik a szokásos hittel szemben. A metafizika és a kinyilatkoztatás helyett az „induktív-analitikus kísérletek” fontosságát hangsúlyozza. A szellemidézést is tapasztalati kísérletnek fogja fel. Természettudományos módszerekkel akar meggyőzni a természetfeletről. Elvet minden hitbéli tétélességet. Ezzel a szellem végleges felszabadulásának illúzióját kínálja. S ez — szerinte — együttjár a polgári szabadságjogok megszilárdulásával is. Ugyanakkor egy erkölcsi forradalom letéteményesének vallja magát. Ha ugyanis a szellemidézés, mint kísérlet a „napnál világosabban” bizonyítja a lélek és a túlvilág létét, s ha az asztrál testben távozó lelket annak megfelelően fogadják az égiek a halál után, hogy miként élt a földön, mindez — elfogadva a spiritizmus tanait — az erény otthonává teszi a földet.

Madách Aladár a spiritizmusban lelta meg „azt a nagy talizmánt, mely a vén földet ifjúvá teszi”. Hihetetlenül vonzódik a szellemidézéshez, s az is mintha csak leselkedne rá. Apja könyvtárának két spiritizista műve szinte felkínálkozik neki. Pesti háziasszonya a lélekvándorlás híve. Barátja, Huszár Sándor lakásán szeánszokat tartanak. Amikor Sztregován átveszi birtokai irányítását, teljesen az okkult tudományoknak szenteli magát. A Balassagyarmatról elbocsátott Komjáthy Jenővel az élen hasonló érdeklődésű barátokra talál. Hogy mi mehetett ilyen tekintetben Sztregován, nagyon jól érzékeltetik azok a

szavak, amelyeket háborodott testvére, Borbála vágott a szemébe: „Te veres sipkás gazember, búcsúzz el a szellemeidről, akik denevérek alakjában jelennek meg hívásodra előtted az alkony óráiban.” 1878-ban már ismert spiritiszta, s ahogy Palágyi Menyhért írja: „a misztikus bölcselmi tanok egyik legnagyobb ismerője hazánknak”. Cikkeket ír a Pesti Hírlapba a szellemidézés elméletéről és gyakorlatáról. 1884-ben A *gyakorlati spiritizmus védelme* címmel lefordítja Alfred Russel Wallace művét. A szerzőt később Angliában személyesen is fölkeresi. 1899-ben megjelenik saját összegező műve. A szellembúvár irányszemléi. Ebben nemcsak a spiritizmus történetét és alapelveit vázolja fel, hanem a szókinca megmagyarosítására is vállalkozik.

Mivel magyarázható mindez? Hiszen lélekbúvárlatáért nemcsak különcnek, hanem egy kicsit bolondnak is tartották itt, Nógrád megyében. Fogékonyságának egyik s talán a fő oka az idegzetében, az alkatában keresendő. Balogh Károly szerint „Aladár valóságos médium”, s beteg, „nervózus állapotról” beszél vele kapcsolatban. L. Kis Ibolya az „anyjától öröklött lelki abnormitásban” keresi Madách Aladár ilyen irányú hajlamának magyarázatát.

A másik ok Madách Aladár természettudományos érdeklődése. Különösen a fizika és a kémia foglalkoztatja gyermekkorától kezdve. Mindene az experimentum: a kísérlet. A szellemhívó szeánszokat a spiritizmus természettudományos kísérletnek tekinti. Személyiségének alkati és műveltségbeli vonásai tehát a titokzatost természettudományos módszerrel faggató okkultizmus felé terelik. Segítenek ebben lelki megrázkódásai is. Edesapja, halálát érezve, Pestre küldi. Ne lássa az idegyenge fiú az apa haldoklását. Nem tudná elviselni. A megyében úgy tudják, azért lett spiritiszta, mert férjhez adták nagyanyja komornáját, akibe beleszeretett. Mások szerint azért vigasztalta magát a szellemekkel, mert rangon aluli házassága miatt a család elidegenedett tőle.

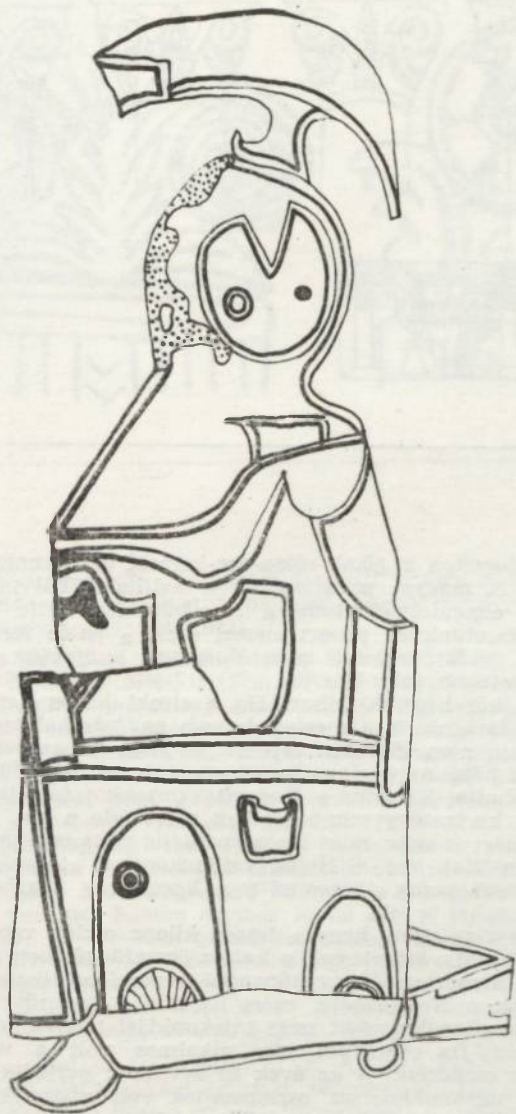
Spiritizmusában, tagadhatatlan, van valamiféle öngazolási törekvés is. A házasságát ellenző nagymamának úgy vág vissza, hogy a „szellemek felsőbb parancsára” kell feleségül vennie a kávéházi alkalmazott Fekete Máriát. Amikor a szemére vetik, hogy nem törődik beteg, züllésnek indult anyjával, azt válaszolja, hogy a szellemek megtiltották neki. De nagyon megsze maradnánk a lényegtől, ha ennél a felelősségelharító gesztusnál megállnánk. De még akkor is tévednénk, ha puszta menekülési formát látnánk a szellemekkel való társalkodásában. Tetszetős dolog lenne például szeánszait valamiféle idillkeresésnek, okkultizmusát a társadalomból való kivonulás, szecesszió egy változataként felfogni. Akkor azonban megfelelkezünk Madách Aladár „elkötelezett” közösségi magatartásáról. Hiszen — ahogy a lírájában is tetten érhető — egész életében tanított, vezetett, agitált, prófétának érezte magát. Spiritizmusának a lényege a világmegváltó szándék: „Korunk gyermekeinek legnagyobb része nem hiszi el többé az egyházaknak a földön túli életet. Ezért lett s lesz erkölctelenné. Kísértsük meg, hátha a mi bizonyítékainknak hinni fog.”

S nem feledkezhetünk meg arról a szellemi igényességről sem, amely a századvég világnézeti krízisének gondolati legyőzésére törekszik. Hogy ezt az édesanyjától örökölt enyhe terheltségből adódóan a spiritizmus felé tájékozódva teszi, a gesztus szempontjából majdnem közömbös. Az alapállása s a kérdésfeltevésai nyilvánvalóan merőben mások, mint a kortársak közül — mondjuk — Schopenhaueré, Bergsoné vagy éppen Nietzsche-é, mégis valahogy rájuk emlékeztet abban, ahogy a szellemihez, a lelki jelenséghez ragaszkodik — görcsösen és megszállottan — a természettudományos gyökerű anyagelvűség előretörésének idején.

Madách Aladár spiritiszta megszállottságát már csak azért sem szabad kezelettel elintézni, s okkultizmusa miatt munkásságát a nógrádi művelődéstörténetből kitagadni, mert „hóbortja” korántsem uralkodott el az egész személyiségen. Azzal párhuzamosan, hogy a misztikus bölcselmi tanok egyik legtisztább kezű ellenzéki politikusa. Pártgyűléseken szónokol, cikkeket ír a függetlenségi Losonci Újságba. A dzsentri társaságot megvetette, arra azonban nagyon vigyázott, hogy tót parasztjai ne gyűlöljék benne sem az urat, sem a magyart.

Szabó Károly

A virágnyelv — világnyelv

A magyar nyelvben ismert fogalom a virágnyelv, mely olyan titkos jelbeszédet jelent, amit használói általánosan értenek. Ma a köztudat legtöbbször csak a virágdalokra gondol a fogalom említésekor, pedig a népi kultúra más területén is használták és értették; pl. az öltözködésben — de az egész ún. díszítőművészetben. Nem véletlen, hogy a magyar virágnyelvről beszél, nem másról, hiszen népművészetünk jelkincsének majdnem teljes egésze növényi alakban nyilatkozik meg; jellemző motívum, hogy a madár szájából viráginda kígyózik, „virágnyelven beszél”. A következőkben vizsgáljunk meg néhány példát, hogy a népművészet fogalma alatt értett kultúra mennyire szerves egység, a vizuális nyelv, melyet a természet megfigyelése alakított ki, mennyire közös, időben és térben távolosó produktumok esetében is. E célból most egy siroki ház tornácának oszlopfőit egy Cereden faragott palóc pad háttámlájának kazettáival hasonlítjuk össze.

Nézzük előbb Sirokot, ahol több tornácos, kőoszlopos ház van. A szakirodalom megemlíti róluk, hogy a helyi, alkalmas könyag, valamint a nemesi kúriák klasszicista előképei és a Parádfürdőn dolgozó olasz kőfaragó mesterek, kiktől a sirokiak „eltanulták” a faragást — létrehozói ennek a népi építészetet Sirokon jellemző összetevőnek. (Bakó Ferenc: Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén, 64. o.) Az egyébként kitűnő könyv eme állítása elfogadhatónak tűnik, ha a Vöröshadsereg út 35. számú házat (170. ábra), vagy ugyanott az 58. ábrát nézzük. A sima, négyzetes alátámasztású hengeroszlopok összevethetők a bükkszéki Práff-kúria, vagy a parádfürdői Cifra istálló oszlopaival. Még az egi főszékesegyház portikusának oszloprendjével is (Voit Pál 1941.). Az összehasonlítás alapját a földrajzi közelség, valamint az a fennmaradt adat szolgáltatja, hogy „1875 körül épített Károlyi gróf Parádfürdőn a Cifra istállót, és az ott dolgozó, olasz kőfaragók mellé sirokiakat is alkalmaztak” (Bakó i. m.). Arra nézve azonban nem találunk semmilyen adatot, hogy kőműveseink ott és az olaszoktól tanulták el, amit tudtak. De ha előképnek is vesszük a kúriákat, vagy az egi székesegyházat — összevethetjük-e őket a siroki Petőfi út 11. számú parasztház oszlopaival (melyet az idézett szakirodalom meg sem említ)? (1. ábra) A parádi istállóban tanulhatott klasszicista stílusjegyek semmiképpen sem engedték volna meg azt, hogy minden oszlopfő változzon, ha dór, mint az istálló, ha ión, amire a csigavonalak emlékeztetnek, ha korinthoszi, amire talán a virágdíszítés miatt gondol az idézett mű. E siroki ház oszlopai formailag nem hasonlítanak a klasszicista „nagy művészeti” alkotásokra, ott előképüket nem találjuk. Szakmai tudás szempontjából a faragás eléri azok színvonalát, hiszen minden elemet tartalmaz, amit a klasszicizmus, sőt más elemeket is. Elvében is más, amennyiben állandóan változtat, ragozza a formákat. Ilyen szemlélettel a hazai középkori művészetben találkozzunk, de más népektől, más korokból is inkább hozhatnánk példát, mint a klasszicizmusból. E szemlélet révén állíthatjuk párhuzamba pl. a szudáni kopt-keresztény templom oszlopfőivel, amelyeket Farasban tártak fel lengyel régészek, és most néhány darabjuk Varsóban, a Nemzeti Múzeumban látható. (2. ábra.)

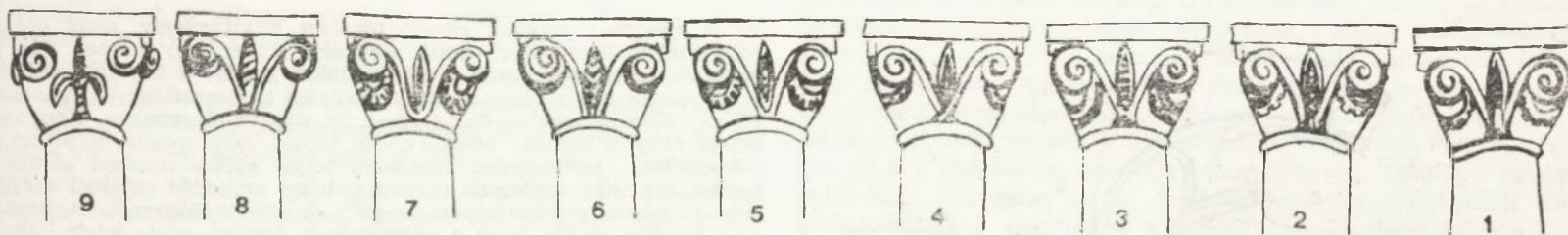
A VIII—XII. századi szentély keresztény, Krisztus kultuszát szolgálta. A korai kereszténység Krisztus életét a még élénken élő pogány ünnepnapok felhasználásával rekonstruálta, mely ünnepeket az itt élő népeknek az égitestek, főképp a Nap járása határozott meg. Mai napig is a Karácsony, a kisdéd születése, a téli napforduló tájára esik, megegyezik az új Nap születésével. (Ettől kezdve hosszabbodnak már a nappalok.) A húsvét ma is a tavaszi napéjgyenlőség után következő első holdtölte vasárnapján tartandó, ez Krisztus feltámadásának ünnepe — a természet, a vegetáció feltámadásának ideje téli halottaiból. Stb. A farasi templom tehát régen a fénylő égitestek, mindenekelőtt a Nap járását megfigyelhetővé tevő objektum is volt, díszítéseinek is valamilyen módon összefüggésben kellett e céllal lenniük. Valóban. A 2. ábra első oszlopfőjén a gömbforma a maga valóságában juttatja eszünkbe az égitestet. A másodikon a csigavonalak mintha kosszarvakká alakultak volna, melyek között a felnyúló növényi létforma virágfejet visel, de viselhet emberfejet is, mint a harmadikon. Van olyan ábrázolásuk is, ahol az oszlopok ugyanezen helyén kereszt jelenik meg a nagy madár társaságában. A kosszarvak között feltűnő rozetta, emberi fej, kereszt, madár eléggé valószínűsíthetően a kos-világkorszak határán feltűnő új Nap, Krisztus, ebben a környezetben. Ennyi világosan kiolvasható a töredékekből is, a további elemzést azonban fel kell adnunk, mert nem tudjuk, hogy az oszlopok hol és milyen sorrendben, összefüggésben álltak, milyen egységet alkottak.

A siroki ház még épségben áll (bár öreg gazdái már készülnek sorsára hagyni). Oszlopai még az eredeti helyükön, eredeti sorrendjükben található, építőjük koncepciója még megbontatlan, ezért elemezhető. Minden oszlop más. A formák fokozatokban alakulnak át. A díszítőkedv hozta-e létre őket (mint mondani szoktuk), vagy logikai sorrendjük valamilyen szükségszerűség kifejezője, azaz jelentéshordozó?

A ház oszloprendje keletre néz. A kapun belépve északról dél felé haladunk el mellettük. (Rajzunkon is ezt a sorrendet követjük.) Az egészben a díszítés (önmagában való) célját keresve nem találunk kompozíciós sémákat, ami díszítésnél általában kötelező: nincs szimmetria, az aszimmetria sem tökéletes, mert az oszlopok fő nézetének változását oldalnézeteik nem ugyanúgy követik. A csigavo-

1. ábra

2. ábra

nalak nem olyanok, mint a klasszicizmusban, hanem egy pontból indulnak, még inkább kosszarvszerűen, mint Farasban. A szarvak között azonban itt is növényre emlékeztető formák foglalnak helyet. Az 1. oszlopon egy ovál forma tör magasba, mely a belsejében elhelyezkedő pontors miatt növényi formát asszociál, termést, magokat. Ha viszont körvonalait figyeljük, alsó, szétnyíló „farka” miatt haltestre is emlékeztet. Az oszlop sarkának díszítése ennek a motívum-együttesnek mintegy szimmetrikus megfelelője: az összeérő spirálvonalak mögül egy félkör bújik ki, mely sugarasan fogazott, skálászzerű beosztásban végződik.

A 2. oszlop oválisa alsó nyitottságát, egyéb jellemzőit megtartja, csak a belsejében a pontok száma kezd el növekedni. A 3. oszlopon már a spirál is változik, a hozzákapszolódó füzérel együtt olyan hatalmasra növekszik, hogy majdnem az egész sarkot beborítja. Az oválmotívum alsó nyitottsága viszont megszűnik azzal, hogy a kontúr vonalak összeérnek. A 4. oszlopon már nem csak összezárodnak, hanem keresztezik is egymást, ezzel mintegy „megszakad a töve”, az ovál leválik alsó feleről, az 5.-en már el is tűnik az alsó rész, egy pontból indul a motívum. A 6.-on a magok helyét kalászszerű vonalkázás váltja fel — kalásszá fejlődik a mag — és eltűnik a füzér. Úgy látszik, itt nem az kell, hogy hangsúlyozódjon, hanem a közepső, nagy változás. A 7. oszlopon újra megjelenik, méghozzá minden eddiginél sugárzóbban, különösen oldalnézeteiben. A kosszarvak lágy ívelődése, az ovál belsejének egy vonallá olvadása miatt a motívum most már inkább egy nagy virágra hasonlít. Oldalt más, már megjelenik rajta a következő oszlop főmotívuma. 8.: Az ovál megtelik, és a tövét átvágó vonal belsejét is bevagdálja, mintha cipó lenne. A füzér újra elveszti jelentőségét, eltűnik. 9.: Az utolsó oszlopon sincs, és már a csigavonal szárai is eltűnnek, illetve felülről és nem alulról kötődnek. Az átvágások egy faszzerű növény törzsét osztják, levelei a 7. oszlop virágának közepére hasonlítanak, felső része az eddigi oválmotívum jelentéktelenebbé váló változata. Ez a fa tehát nem új motívum, mint első ránézésre gondolnánk, hanem az előzőekben megjelenő formák más struktúra szerinti alakulása — mint ahogy az előző formákra is elmondhatjuk, hogy egymásból alakultak fokozatosan, egyetlen összefüggő folyamatot alkotnak.

Természetesen az oszlopsor motívumainak nem csak ez az egyetlen olvasata lehetséges, kiegészítheti, kiszélesítheti közléseit az a tény, hogy az év, a nap különböző szakaszaiban más irányból más-más felületek kapnak megvilágítást. A megvilágított felületek olvasati sorrendje más-más összefüggésre világíthat rá.

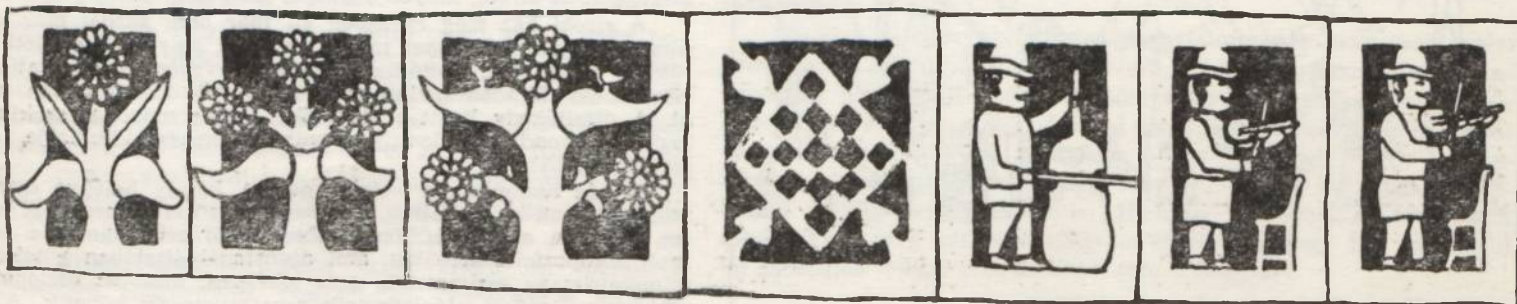
Peter Tompkins: *A nagy piramis titkai* című könyvének ismertetésében Reisenbüchler Sándor is felhívja a figyelmet az egyiptomi domborművek ilyenfajta értelmezésére. (Művészet 1977/3.)

A kopt oszlopokon a gömb-rózsa-arc-kereszt egyenrangú, analóg elemek voltak. A magyar parasztháza a hal(halál)-ból induló növekedés láttán elgondolkozhatunk a Nap-búza-élet-életfa összefüggésén. Népművészetünknek ismert elemei ezek, a palóc területről is számtalan szép példát örökített meg Malonyay a *Magyar nép művészete* V. kötetében (pl.: 406, 409, 422, 413 stb. ábrák). Ezek közül való 3. ábránk két háztukkódíszje. Ha a siroki házon nem rózsát, Krisztus-alakot faragott is a mester, hanem egy búzakalászszerű életet — azt hiszem nem kisebbíti értékét. És hogy kosszarvakra emlékeztető forma közé az első oszlopon mint halat is jelölte, feltételezi, hogy tudhatta, Krisztus a Kos világkorszakot felváltó Halakban születik. A keresztény szimbolikában ezért jele a hal, és a karácsonyi böjti halevés akár, mint szakramentális rítus is feltételezhető. Természetesen a Nap ért a Halak csillagképébe időszámításunk kezdetén. Krisztust pedig azonosította a keresztény szimbolika a Nappal, így lett a hal is jele.

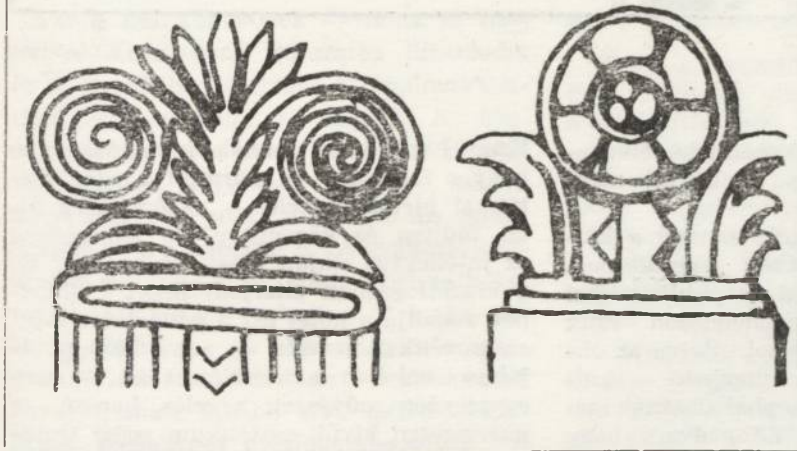
Talán az sem véletlen, hogy a házon kilenc oszlop van, ami az élet összefüggésében a születéssel, a kalász összefüggésében a tavasztól őszig eltelt kilenc termékeny hónappal kapcsolható össze. Az évszakok változását a Nap okozza, ezért figyelte a földművelő ember mindig. Ez a megfigyelés adott neki tájékozódási támpontot az időben. A ház, mint fix objektum, igen alkalmas volt a változások megfigyelésének eszközeül — az évek és évszakok periodikus változása mindig ugyanahhoz az oszlopsorhoz volt viszonyítható. A megfigyelt és felismert tények rögzítésére, jellemzésére szolgáltak a kisebb formák, amik az oszlopokon létrejöttek. Idővel így bomlott a tér konkrét részekre a ház körül — tehát az olvasat is csak a tér-idő egységében adhat igaz megoldást.

Az archívumokból ismerünk még olyan házat, amely mögött külön e céllal „évszakkfát” emeltek: a Nap járását direkt módon vizsgálták egy skálán. (Mátrakeresztes, Művészet 1978/6. 4. o.) A népművészet vizuális hagyatékának szóbeli közvetítése ma már Magyarországon nagyon ritka, írásbeli sem igen maradt fenn, hiszen maga a nép fölöslegesnek tartotta a képirás értelmét szavakba foglalva is megadni. „Csak” az objektumok maradtak ránk, azokat kell faggatnunk és egyben tanúnak is hívunk. Elemzésekkel kell bizonyítanunk, hogy a díszekké degradált motívumok között képirás-logikai összefüggés áll fenn, s akkor nem fogunk a siroki háznak klasszicista, formális előképeket keresni, hanem tartalmiakat, amiket egyébként a magyar hagyományokban is fellelhetünk. Oszlopfők a budai várpalotából, a vértesszentkeresztli templomból, a honfoglaláskori tarsolylemezek indái, löporszaruk karcolt figurái, népmeséink életfái, sámándobok jelei, népdalaink virágnyelve — mind-mind ékes tanúbizonyság erre. Ezek útmutatását követve eljuthatunk a népek egyetemes kultúrörökségéhez is.

4. ábra

3. ábra

Ez az út vezetett egy ceredi faragott, áttört támlájú palóc pad értelmezéséhez is, amelyet a helybeli, Lazsik nevű pásztor faragott a századforduló táján. (4. ábra)

Ezt a padtípust a szakirodalom a népművészet virágzásában a legutolsó fázisnak tartja, alkotói már a hanyatlás korszakában dolgoztak és szinte napjainkig éltek. Hiába vagyunk, úgy látszik, időben közel a munkálkodásukhoz, mert elég keveset tudunk így is róluk. Úgy tűnik, elfelejtettük megkérdezni, hogy mit, miért faragtak. A leírások nem közlésből származóan, hanem saját következtetésként annyit említnek, hogy a pásztor „kedvenc figuráit, a paraszti életből vett jeleneteket” faragott lócájára. Hofer Tamás a *Művészet* 1976/5. számában Krisztus életével kapcsolatban kimutatja ugyan, hogy van logika a palóc pad támláinak elhelyezésében — de mihez kezdünk ezzel a felismeréssel, ha nem a felismerhető bibliai jelenetsorról van szó, hanem egymás mellé rakott virágokról, rácsról és emberekről? Itt merőben különböző dolgok jelennek meg azonos kazettányi méretben. Merjük feltételezni, hogy talán éppen a külön-neműség egyenértékűvé emelése a fontos: észrevétni, hogy az embereknek és a „nem embereknek” egyforma fontossága van a jelzésben! Ebből az alapállásból vegyük szemügyre a ceredi lócát.

A pad támlája 14 kazettából áll. Az első három, mindkét oldalon, növényi létformákkal keretezi, szimmetrikusan, a közepen zajló, aszimmetrikusnak látszó emberi jeleneteket. A növények, melyek a siroki ház utolsó oszlopának fájára emlékeztetnek, befelé fokozatosan terebélyesednek, változnak — ebben is hasonlítanak az előbb elemzett példára. A negyedik kazettában levő rács formailag teljesen más, mint az előzőek, de színben tovább viszi a folyamatot: a fák színei változnak rajta sötétten-világosan. Ha a ház oszlopainál hivatkozunk az évszakokra, itt még inkább indokolt ennek a fejlődési menetnek a fázisaira gondolnunk. A három fejlődő növény a három termékeny évszak, a szerves élettől merőben különböző, a termékeny évszakokkal szemben a terméketlen, zárt, élettelen rács — a tél jele. A vegetáció (fa) összezsugorodik, a négy sarokban szív-vé záródó formában búvik meg a rács körül. Elválasztó jellege is indokolt, hiszen a paraszti időbeosztásban a három termékeny évszak a növényekkel való foglalatosságkal telik el, és a negyedik évszakban, a tél keretei között szabadul fel a cselekvés a tánc, a mulatozás számára.

Első látásra ezt a szintet vesszük észre mai világunk „sztorira” hangolt szemével. Hosszabb szemlélődés vet fel újabb kérdéseket, ami kitágítja gondolatunkat. Nem illenek bele a „sztoriba” a növények arányai: oldalról nézett favastagságú törzsükön a virágok szembefordulnak velünk és óriási méretűek (ha faként értelmezem a jeleneteket). Sugaras, nagy sárga-piros körök az égig nyúló ágak között...

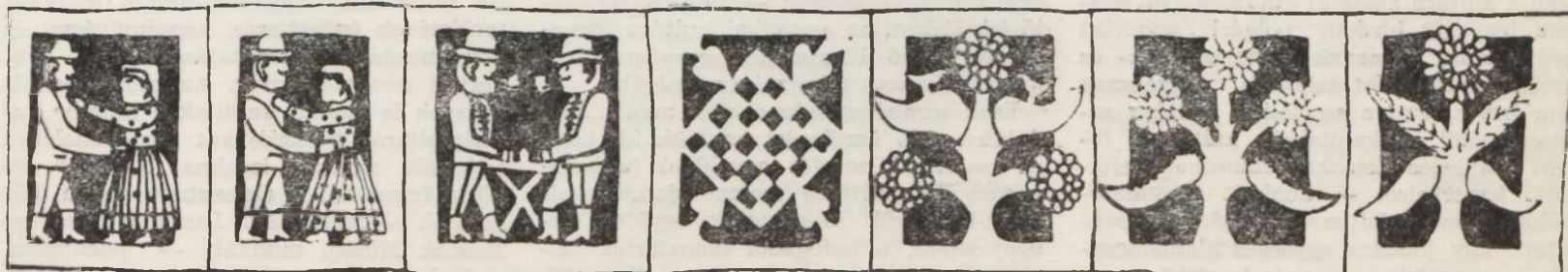
Diószegi Vilmos közöl a *Pogány magyarok hitvilága* című könyvében ilyen fákat, többek között egy nanaj amulett világfa rajzát, törzsén a Nappal, háromlevelű ágain madarakkal. „De nem csak hiedelemmondáink, nemcsak népmeséink sajátos eleme a hatalmas fa, ágai között a Holddal és a Nappal, hanem népi díszítőművészetünknek is.” (Diószegi i. m.) A szélső — első — kazetta felénk fordult, körkörös sugárzó virága valóban olyan a hegyes, felálló, friss levelek között, mint a megszülető Nap tavasszal, vagy a hajnal pirosában. A következőn a három rózsza kisebb és sárga — az ég tetején is sárgának és kisebbnek látjuk a fenn járó Napot nyáron is, délben is. A három emelkedő, süllyedő virágcsoport egy hullámvonalat ír le, mely utalhat a Nap pályáira is, míg el nem tűnik a levelek alatt vörösen éretten, este, őszel. A szárny alakú leveleken a leszálló pálya felett ülnek a madarak, mint a felső világ képviselői, de mint akár lélekmadarak is, jelezve azt, hogy ez égi zóna.

Ilyen környezetben az emberi jelenetsor is tágabb értelmezési lehetőséget kap, mert, ha a megjelenítés egyik fele jelszerű, feltételeznünk kell, hogy a másik fele is az. Ilyen szempontból vizsgálódva, most tűnik csak fel, hogy nem akármilyen figurák vannak a padon, hanem csak olyanok, melyek a híres dunántúli pásztorfaragásokon szintén jelen vannak: zenészek, betyár kedvesével, áldomásívók. Király Zsiga mángorlói, tükrösein zenészek húzzák többnyire férfi-nő polaritású csoportnak, kik máskor szemben állva, áldomást isznak, pipáznak — illetve valami „kijön” a szájukból. (A dunántúli faragások madarainál, állatainál többnyire kacskaringózó viráginda; embernél, például a maya kultúrában egy kacskaringózó „pipa”; a középkorban hajladozó mondatszalg; a mi népművészetünkben is leginkább pipa.) Pap Gábor művészettörténész a *Művészet* 1978/6. számában a Csík megyei hímzett párnavégről, melyen Abraham és Izsák is pipával a szájában látható, analógiák során kimutatta, hogy a pipa a közlés, az információ („pipaszó”) vizuális megjelenítése is. Ugyanó Király Zsigával foglalkozva bebizonyította a figurális ábrázolások kozmikus léptékűségét is, amit az az előbbi tény is valószínűsít, hogy nem minden típusú figurát használtak pásztoraink faragásaikon.

Ennek a padnak válogatott figuráin is érezzük, hogy nem akáriktről, nem akármilyen jelenetről van szó — olyan ünnepélyesek. A jelenetek fontosságára utal az is, hogy a pad eredetileg a tisztaszoba központi helyén állt, két ablak és a tükör alatt, az ún. rituális térben. Mindig ott állt, sőt, oda készítette Lazsik Bódy Balázsék számára. Óriás mérete (hossza 3,2 méter) azonnal felhívta magára a figyelmet és emelte jelentőségét. A fény a szomszéd falon levő ablaknyíláson keresztül világította meg és vándorolt rajta, úgy erősödve, mint ahogy a fák terebélyesednek ki a faragáson. A figurák is mind lépőhelyzetben vannak — vándorolnak. A zenészek balról-jobbra indítanak el bennünket, vonóik emelkedő-haladó ívet vonnak. A másik oldal párjainak darabonkénti szimmetriái egyenkénti forgó mozgást is asszociálnak, karjaik pedig egy lejtős pályagörbét írnak le. A zenészek egyedül vannak ugyan az egyik oldalon, de nem magukban, hanem hangszereikkel. Különösen az első figura bögője előlegezi a nő formáit (gondoljunk csak Juhász Gyula *Tápéi lakodalom* című versének asszony-bögő viszonyára), amit a lépő lábak két közbeeső fázison keresztül érnek el. Ekkor a férfi szerepe megváltozik (más ruhát kap ugyanaz a fej), a haladás is mintha megállna egy fordulóra a pettyes ruhás asszonnal — de mivel megismétlődik a jelenet, szemünk önkéntelenül továbbhalad az ivópipázó férfiáig. Itt a nő eltűnik, de vissza is fordul a jelenet az asztal X lábai körül, melyek előtt a lépő mozdulat a tériséget félreterve hangsúlyozódik mindkét figuránál — az utolsónál már visszafelé. Ha nem tudnánk azt, hogy a kalotaszegi szobabelsón rekonstruálva bebizonyítható: az ünnepnapokon a fény a kitüntetett időpontban a megfelelő vizuális ábrára esett (Lugosi Gy.: Benapozás vizsgálata. *Művészet* 1977/3.), akkor is visszaolvashatnánk a képi utalásokból a funkciót. Mert az ülésen és díszítésen kívül ilyen jelző funkciója is bizonyosan volt a padnak. Ugyanúgy, mint a templomoknak, melyekben a megfelelő ünnepnapokon a szertartás alatt az oltárra esett a fény — úgy építkeztek, vagy a megfelelő freskóra — úgy díszítettek. (*Művészet*, 1977/3. 14—19. oldal, 1978/6.)

Így olvassa a fény az előbb említett siroki ház oszlopsorát — és így olvasta már évezredekkel ezelőtt az egyiptomi szentélyek dombozműveit, vagy az inkák naptemplomának ábráit...

Makoldi Sándor—M. Pap Gizella

KÖRKÉP

Kultúraelmélet — művelődéspolitiká

Már abban is fellelhető némi tendenciaszerűség, hogy azonos kiadónál, közel egyidőben láttak napvilágot az alábbi kötetek, jelezvén, hogy egyrészt a szellemi életben, másrészt a könyvkiadásban továbbra sem szorultak perifériára a kultúraelmélet, a művelődéspolitiká kérdései. Szoros tartalmi rokonságuk azonban még inkább magyarázza együvékerülésüket recenzióinkban. A teória és praxis egymásrautaltságát, a szocialista viszonyok közötti megfeleltetését bizonyítandó, egységes gondolati ívre — amely a definícióalkotás szükségszerűen elvont problematikájától, az esztétikai tudat sajátosságainak, mozgásterének elemzésén át végül is a direkt politikai gyakorlat szférájába vezet — fűzhető ugyanis fel e négy tanulmánykötet.

Alapkategória-mibenléte körüli vélemények szembesülnek a kultúra fogalmi leírásának kísérleteiben. Ezek részint tükrözik, részint kielégítik a tudományostechnikai forradalom, az ideológiai konfrontáció és — nem utolsósorban — a közművelődés társadalmi léptékű programja által inspirált, növekvő érdeklődést a kultúraelmélet iránt. A kötet jól érzékelteti azt a paradox helyzetet, hogy amíg (egyfelől) a kultúra közvetítése határozott koncepció jegyében szerveződik, addig (másfelől) még nem sikerült nyugvópontonra jutni a kultúra meghatározásának kérdésében. S ez akkor is gondot okoz, ha — egyetértve a szerkesztő Szerdahelyi István bevezető gondolataival — nem fetiszizáljuk a terminológiai problémákat és elfogadjuk, hogy csak hosszabb, összehangoltabb erőfeszítések eredményezhetik egy olyan fogalomrendszer kidolgozását, amelybe a kultúra fogalma is beilleszkedik, s amely magyarázni tudja az adott valóságzféra egészének tényeit.

Azonban (mint Ágh Attila, Barna József, Hermann István, Köpeczi Béla, Vitányi Iván és mások itt közölt tanulmányai azt is egyértelműen sugallják) már ma sem vagyunk híján biztos elméleti kiindulópontoknak. Ezek közül a legfontosabb a kultúra abszolút autonómiáját, szellemi lényegét hirdető polgári gondolat meghaladása a marxista társadalom- és történelemszemlélet talajáról. Ugyancsak nem kevés, ami a szocialista kultúra sajátosságairól, a kapitalista kultúrát főként tényleges demokratizmusában felülmúló ismerveiről — konkrét tapasztalatokkal is megerősítve — megfogalmazódhatott. Egy jobbára egységes alapkonceptióval a háttérben ugyanis kevésbé nyug-

talánító a hazai művelődésemélet élvonalának (a kötet által is tanúsított) megsztottsága.

A véleménykülönbségek zömmel a kultúrafogalom terjedelmében jelentkeznek. Ez elsősorban a köznapi és publicisztikai szóhasználatban élő, meglehetősen szűk — a tudomány, a művészet, illetve az oktatás, a nevelés körére kiterjedő — kultúrafogalom elméleti meghaladásának igényével magyarázható. Elfogadva, hogy praktikus szükség lehet e szűkebb értelmezésre is, méltányolnunk kell a tágitást célzó, de nem parttalanra szélesítő törekvéseket. Közülük az értékhangsúlyos kultúrafogalom látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy e kategóriarendszer alapfogalmául szolgáljon, de mint Szerdahelyi is véli, meggyőzőek azok az okfejtések is, „amelyek ezt a fogalmat az emberi lényeg (vagy szinonimája: a nembeliség) pozitív mozzanatával, az emberi szabadsággal kapcsolják össze”. Nem lehet viszont elfogadni azt a több szerzőnél is tetten érhető álláspontot, hogy a sajátjuktól eltérő felfogásokat tévesnek, sőt egyenesen károsnak ítélik meg. Hiszen a materialista világnézeti alapon felépülő koncepciók bármelyike jelentős tartalmi hozzájárulás lehet a kultúrafogalom kialakításához, illetve a meglévő ismeretek gazdagításához. Nem kirekeszteni, hanem egymásra feleltetni kell tehát a különböző értelmezéseket, hogy ennek nyomán megindulhasson a szintézist előkészítő, s teremtő érdemi eszmecsere. E konszenzust — legalábbis a kultúrafogalom filozófiai-kultúraelméleti vonatkozásait tekintve — szolgálja kitűnően az elmúlt másfél évtized szakirodalmát jól reprezentáló válogatás. A gazdag bibliográfia csak tovább növeli a kötet forrásértékét.

Ugyancsak a *Vélemények / Viták* sorozatban jelent meg — Poszler György szerkesztésében és előszavával — *Az esztétikai nevelésről* című tanulmánygyűjtemény. Ezen is végigvonal egy határozott elméleti irányultság, a világ esztétikai birtokbavételének leírására, a kultúra, a nevelés, az izlés esztétikai jellegének definitív megragadására való törekvés. De az alkotás-befogadás viszony sajátosságai révén szükségszerűen érinti az adott helyzet gyakorlati aspektusait is. A kötet nagy érdeme, hogy — bár e területen is csak látens vitákra utalhat — néhány alapvető kérdésben, az esztétikai kultúra lényegesnek tetsző dilemmáiban egységes szemléletet hivatott tükrözni és szolgálni.

Ezek sorából mindenekelőtt arra a fordulatra való ösztönzést emeljük ki, hogy az esztétikai nevelés egyoldalú (a befogadást hangsúlyozó) szempontjait, az alkotói-befogadói mozzanatok együttes érvényesítése, a befogadói magatartás alkotó jellegének a felerősítése váltsa fel-

Ezzel függ össze annak kimondása is, hogy e folyamat — mármint a világ esztétikai birtokbavétele — az érzékiség által indítva és közvetítve, de lényegében az intellektus síkján megy végbe. Szintén a közfelfogásban elterjedt nézet ellenében sugallja a kötet azt a gondolatot, hogy az esztétikai nevelés — noha középpontjában valóban a művészet áll — nem egyszerűen művészeti nevelés, hanem a művészetten kívüli esztétikum egész tereumát is átfogja. Az esztétikumra és az esztétikum általi nevelés egyébként sem úgy foglal helyet a nevelés összefolyamatában, az egységes organizmusként értelmezett személyiség formálásában, mint rész az egészben, hanem, mint az egésznek egyik vetülete, egyik követelménye. Ebből viszont a nevelési aspektusoknak egy olyan határozott egymásrautaltsága következik, amelyet messzemenően figyelembe kell venni mind a művelődéspolitiká egésze és részterületei (az értéktarmentéssel fémjelzett művészet- és tudománypolitika, valamint az értékközvetítést, megőrzést szolgáló oktatás- és közművelődés-politika) síkján megnyilvánuló tervező, irányító munkában, mind az esztétikai nevelés tényleges megvalósulási alkalmában, szinterein. A komplexitás következetessége érhető tetten abban a felfogásban is, ahogyan a nevelés más társadalmi tényezőktől (iskolázottság, szabad idő, életszínvonal, életmód stb.) való befolyásoltsága megfogalmazódik.

A kötet három fejezetbe rendezve szól az esztétikai nevelés kérdéseiről. Az elsőben az izlésnek, mint az esztétikai nevelés központi kategóriájának mibenléte, természetrajza, a közizlés állapota kerül megítélésre — többek között Mesterházi Lajos és Szabolcsi Miklós tollából. A második gondolatkörben elsősorban az esztétikai nevelés helyzete, eredményei, kérdőjelei képezik az elemzések tárgyát. Közülük *Deme Tamás* és *Vitányi Iván* közös tanulmányát azért emeljük ki, mert az esztétikai-művészeti nevelés integrációjára tett javaslatuk egyike a hosszú távú tantervi reform programjában kialakított új pedagógiai koncepcióknak. A harmadik fejezet egyszerre tesz eleget a komplexitás és az ágazatonkénti differenciálódás (nyelvi-irodalmi, vizuális és zenei nevelés) igényének, az elméleti és — az amatőr művészeti mozgalom három markáns területének (színjátszás, képzőművészet és kórusmozgalom) bemutatásával — gyakorlati szempontoknak. Az utóbbi tanulmányok is méltán kerültek a kötetbe, valóságfeltáró funkciójukat színvonalasan teljesítik, szellemi izgalmat azonban ebből a fejezetből is elsősorban azok a dolgozatok — *Szerdahelyi István* és *Szegedy-Maszák Mihály* munkái — jelentenek, melyek az eddiginél hatékonyabb, komp-

lex igényű nevelési modell szükségletét fogalmazzák meg — egyelőre teoretikus szinten.

Pándi Pál könyvének — noha az *Esztétikai Kiskönyvtár* sorozatba illeszkedik és több témában (például A fogalmak tisztázásáért; Jegyzetek az izlésről; A közérthetőségről) az előbbi kötetek problematikájának folytatását igéri — már a közvetlenebbül politizáló kulturális publicistika adja a karakterét. „A gyakorló szerkesztő gondoljai, választásai, helyzetképei sorakoznak itt” — ahogyan ő maga jellemzi kötetét — de nem annyira a szerkesztői munka közvetlen praktikumait követve, mint inkább elvi, művelődéspolitikai természetű megfogalmazásban. A realizmus igényével, a következetes pártosság jegyében fogant cikkek lényegében válaszolnak tekinthetők a hetvenes évek

művészeti, irodalmi közéletét leginkább jellemző — az irodalom társadalmi szerepét, valamint a marxista kritika helyzetét, feladatait érintő — kérdésekre.

Pándi a megváltozott társadalmi, politikai feltételek által indítva fontos — kötete alcímében „másodiknak” nevezett — következtetésig jut el. (Az „első”: az irodalomnak az ötvenes évek elején kórosan megnövelt, természetéből elütően működtetett funkciójára vonatkozott egy — ezúttal is közölt — 1961-es tanulmányában.) Ennek lényege, hogy „az irodalom csakis saját természete szerint, a művészeti ág belső sajátosságainak optimális kifejesztésével töltheti be igazi szerepét a társadalomban”. E sajátosságok gondos és érzékeny figyelembevételével azonban nem moshatja el a művészeti életben meglévő világnézeti-világ szemléleti-életfelfogásbeli különbségeket. „Egy olyan diagnózisból, amely jelzi a világnézeti különbségeket az esztétikai közegben is, nem az adminisztratív korlátozás, vagy elhallgattatás „terápiája” következik, hanem a művészi sajátosságokat maximálisan érzékelő marxista szellemi jelenlét, vitakészség a kulturális életben.” Ebből következően hangsúlyozza Pándi — több cikkében és interjúalanyként adott válaszaiban — a határozottabb kritikai attitűd jelentőségét és bírálja a kritika szerepét formálisan betöltő, de az igazi feladatot, a világnézeti, esztétikai orientációt megkerülő látszattmegoldásokat: „A jól működő marxista műbírálóat hozzájárulhat egy olyan szellemi légkör kialakításához, amelyben lehetetlenné válik a látszatkritika. A látszattmarxista látszatkritika is”.

A *Kiküldetésben* című fejezet sajátosságát az adja, hogy Pándi külföldi konferenciákon, ankétokon, a magyar szellemi élet képviselőitében elmondott előadásait, felszólalásait gyűjti egybe. Ezek tartalmukban egybeesnek a tanulmányok, cikkek mondandójával, jól integrálják a művelődéspolitikai lényegjegyeit, „összekötő szálaknak” bizonyulnak kultúrák és népek között. Az „együtt, közös célért” eszméje motiválta a szocialista országok irodalmi folyóirat-szerkesztőinek budapesti tanácskozásán elhangzott megnyitó beszédet is: „Közös feladatunk, hogy felemeljük meggyőző szavunkat az antikommunizmus ellen, bárhol és bármilyen formában jelentkeznek is. Ettől elválaszthatatlan munkánk, hogy hiteles választ adjunk a világ szellemi, kulturális életének új és új kérdéseire, s, hogy hitelesen értelmezzük országaink, s a nagyvilág kulturális jelenségeit. Tudnunk kell különbséget tenni destruktív és konstruktív bírálat között, tudnunk kell különbséget tenni igazi érték és múló divat között — mindezt tudnunk kell annak érdekében, hogy hozzájárulhassunk munkákkal a szocialista eszmék győzelméhez”.

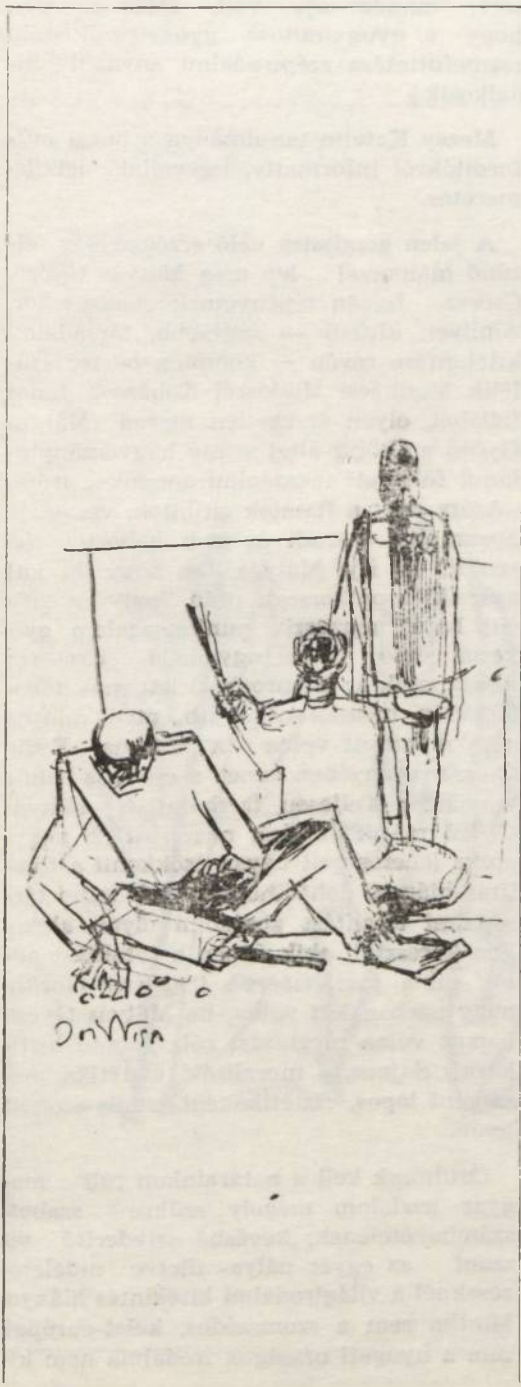
Ahogyan a valóságban, Pozsgay Imre könyvében is összemosódnak a határok politika és kultúra, gazdaság és művelődés, politika és gazdaság metszéspontjain, vagy másként fogalmazva: szoros ösz-

szefüggés teremődik a társadalmiság alapvető területei között. A kötetbe válogatott cikkek, tanulmányok, beszédek, interjúk nyomán legújabbkori történelmünk utóbbi tizenkét évének (1968—1980) kezdeményezésekben gazdag, sok vitával járó, sikeres korszaka rajzolódik ki. A kronologikus szerkesztés révén, a szerző fő szempontjainak változásaiban jól nyomon követhető a társadalom mozgásiránya. A gazdaságirányítási rendszerről, a szocialista demokráciáról és az ideológiai, kulturális életéről leírtakban néhány alapvető kérdés — az érdekképzés és az érdekképviselet, az egész demokratizálási program és „újra meg újra a párt szerepe és funkciója” — rendszeresen visszatér, s — többek között — ezzel magyarázható a kötet következetesen egységes szemlélet: „Rá kell nevelni a párttagságot és az egész társadalmat annak a ténynek az elismerésére, hogy a társadalmi fejlődés a szocializmusban is szakadatlan elmentmondások és érdekkonfliktusok sorozatán át érvényesül. A párt vezető szerepe azáltal válik hatékonyá, hogy tudatos erként az elmentmondások, konfliktus szövevényéből képes kiemelni és érvényesíteni az előremutató, progresszív elemeket, s ezekre támaszkodva gátat vetni a retrográd irányzatoknak” — írja, s ez egyik legfontosabb — a társadalmi tapasztalat születte — következtetése. Ugyancsak a párt érdekintegráló szerepének megnyilvánulását látja abban a demokratizálódási folyamatban, amelynek eredményeként a szocializmusban a nép valószínű közösséggé válik. „A magyar népnek évezredek történelmében most, a szocializmusban van először igazán alkalma és lehetősége, hogy megteremtse a neki való közösségi formát, amelyben még nem maradéktalanul, de mindinkább megvalósul a követelmény, hogy az egyén boldogulása, érvényesülése a közösségért tett személyes erőfeszítéssel álljon arányban. A közösség megerősödése teremti meg a valódi lehetőséget a személyiség kibontakozásához, egy olyan — a maira épülő, fejlődő — szocialista demokráciához, amelyben a nép politikai hatalma az emberek igazgatása helyett egyre inkább a társadalom szellemi, erkölcsi irányítását jelenti.” Ehhez viszont egy olyan (a gyakorlat által már igazolt) politikára van szükség, amely a kultúrát „nem kolonc-ként és dekorumként” fogja fel, hanem saját belső hajtóerői között tartja számon. Lényegében ez a mottója a művelődéssel kapcsolatos összes mondandójának.

Pozsgay Imre könyve — a szerző saját fogalmazása szerint — „egy — az elméletben sem egészen járatlan — gyakorlati politikai munkás gondolkodásmódját” tükrözi. Az írások zöme — elsőként — a *Társadalmi Szemlében*, a párt elméleti folyóiratában jelent meg.

(A kultúra fogalmáról; Az esztétikai nevelésről; Pándi Pál: A realizmus igényével; Pozsgay Imre: Demokrácia és kultúra, Kossuth, 1980.)

Csongrády Béla

A kritika kritikája

JEGYZETEK A FIATAL MAGYAR KÖLTŐK ÉS A FIATAL MAGYAR PRÓZAIROK CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETEKÉRŐL

Írótól kezdve közepes újságíróig oly sokan elemezgették már — fanyarul, vagy dühösen, teoretikus alapokról, vagy zsurnalisztaindulattal — a „fiatal író”, „fiatal költő” elnevezések bántó pontatlanságát, rejtett és teljesen jogtalan esztétikai minősítő jellegét, hogy az ember föl sem tetelezné, hogy ez a szörnyszülemény címként köszön vissza a tekintélyes *Akadémiai Kiadó* által közreadott kettős tanulmánykötet fedőlapjairól (szerkesztette: Kulin Ferenc, illetve Vasy Géza).

Ráadásul minden második tanulmány-szerző (Takács József, Mátyás Győző stb.) elmondogatja békéltenségének okait — ezzel az idegesítően elharapózott szóhasználatával. Hozzáteve még, hogy nem is az írók és a költők fiatalok ebben a két kötetben, hanem a prózaelemzések szerzői. Gyors fejszámolás: a kritikusok zöme az íróportrék leadásai határidejekor a harmincadik életévén innen volt. Az átfutási idő magyarázhatatlan hosszúsága is közrejátszhatott abban, hogy napjaink két, méltán legtöbbet emlegetett írója, Hajnóczy Péter és Esterházy Péter, nem került be a kötetbe. És kicsoda szemtelenség: egyikük, Esterházy, valóban egészen fiatal... Mégis letette az irodalmi élet asztalára az évtized legkellemesebb regényét.

Előszavában Kulin Ferenc próbálja menteni a menthetőt, s mint írja: „Az 1978-as és 1979-es könyvtermést is figyelembe véve méltánytalanul maradt ki a portrék sorából Csalog Zsolt, Lengyel Péter, Hajnóczy Péter és Esterházy Péter”. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Hajnóczy Péter első, rendkívül markáns novelláskötete jóval az anyaggyűjtés előtt, 1975-ben (!), a második 1977-ben jelent meg, Esterházy pedig 1976-ban jelentkezett novellafüzetével, s jobbszemű kritikusok mindkettejükre felhívták a figyelmet első könyvpublikációjuk méltatásakor.

Sajnos, a jelen gyakorlat szerint a kritika — vagy inkább a gyűjteményszerkesztés? — óvatossága értelmében elsőkötetesek pedig nincsenek. Valószínűleg azért, mert sokan vannak, ki tudja, mi lesz belőlük? Hát a kritikus. Neki kellene tudnia, vagy legalább állást foglalnia. De a józan kritika művelői nem tesznek olyan lóra, melyről a tapasztalt öregek nem ejtettek el egy fél mondatot.

Esterházyt *Alexa Károly* a családregény kapcsán már emlegeti, tehát eszerint a *Termelési regényről* is lehetett volna írni, a kézirat nyomdakész állapotban létezett. Ezek ugyan irodalmi életünk kulisszatitkaihoz vezetnek, de talán megérnek néhány kérdőjelet. Ugyanis főntiek eredményeképpen 1980-ban megjelent egy olyan tanulmánykötet az újabb magyar

prózáról, amelyből a hetvenes évek két élvonalbeli írója hiányzik. Ez több, mint sajnálatos. Ráadásul a kötet kritikusai unos-untalan hivatkoznak mind Esterházyra, mind Hajnóczyra (Szkárosi Endre egész kis elemzést szentel az utóbbinak *Szemléleti változások a fiatal novelláirodalomban* című tanulmányában), ahelyett, hogy, teszem azt, a külön portrét kapó Ujhelyi János prózairói credményeivel példálózni.

E nem túl lelkes bevezető után mégis le kell írunk, hogy a prózairók névsorának összeállításánál nagyobb volt a szigorúság, mint a költői listánál. Így a tizenhat íróról tényleges elemzések születhettek, a fiatal kritikusok túlnyomó része fölkészültnek mutatkozott be, rutintól el nem fárasztott elemzésekkel bizonyította szellemi erejét. A prózát értékelő kötet keveset markolt, többet fogott. Általánosabb tárgyú, színvonalas esszék és tanulmányok egészítik ki az íróportrékat; Kulcsár Szabó Ernő — a közhangulattal elmentében — végre leírja, hogy „nem a nagyregényminták megléte, vagy hiánya dönti el a legújabb magyar próza fejlődésének mikéntjét”. Ugyanis kritikusainknak valóságos komplexusává vált a „nagyregényvárás”. Ha valamelyik ifjú kritikus Csehov Antalról írt volna, a portré utolsó mondata ez lett volna: „Csehov Antal novellái félreérthetetlen lépést jelentenek a nagyregény felé. A fiatal író eddigi eredményei följogosítanak a reményre, hogy tolla alól előbb-utóbb igazi nagyregény születik”.

Az „extenzív totalitásba” vetett messianisztikus hitet lehet méltányolni, de nem érdemes komolyan venni. Ez ügyben komoly leckét ad az utóbbi évek két kitűnő prózája, Esterházy *Termelési regénye*, és Hajnóczy *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregénye. Sok mindent rájuk lehet fogni — az extenzív totalitás kivételével. Vagyis: nem a teóriához kell időmitani a regények esztétikai értékét, hanem dialektikus ésszel, fogékonyan figyelni az új értékeket és a műfaj valóságos változásait.

Ami a költőkről szóló tanulmánykötetet illeti, a veszélyt ott a szétaprózódás jelenti. (Szerkesztő: Vasy Géza) A névsor ilusztris, a lelkiismeretlenségig lelkiismeretes. Szerencsére a féltehetségek közt az igaziat is megtalálhatjuk. Ha azonban a prózakötetbe bekerülhetett fiatal íróként az érett férfikorát élő Császár István, nyilván fordulatkő-értékű korábbi munkássága révén, akkor viszont nem logikus, hogy a lírikusok közt nem találjuk meg Tandori Dezsőt. Ennél nagyobb baj az, hogy a portrék egy része kevéssé elemző, sommás, gesztusszerű. Különösen, akik több portrét is írtak, azoknál érezhető a fáradtság. A tanulmányíróknak önmagában tisztázni kellene — a megrendeléstől függetlenül —, hogy mihez van érzéke, mire fogékony, minek a kapcsán tud intellektuális izgalmat kelteni. Tarján Tamás igen jó, szellemes portrét ad Szilágyi

Ákosról, érdekesen ír Dobai Péterről (bár szívesen olvastunk volna kifejtett, jobban alátámasztott gondolatokat a „militáris-agresszív” költői világról), s ugyanakkor a másik, a prózairókról szóló kötetben elméletileg renegető lábakon álló fejtegetésbe kezd a regényhősről. Szerinte a „lézengő hős” helyét elfoglalta a „vivódó hős”. Ezek üres állítások. Ha Tarján Tamás megnevez a világirodalomban egyetlen hőst, akiről — így, vagy úgy — nem lehet elmondani, hogy vivódik, akkor... ő nyert.

Csak örülni lehet viszont annak, hogy a szerkesztők nem tartották meg rigorózan azt a szabályt, miszerint az író ír, a költő költ, a kritikus kritizál. Csaplár Vilmos fejtegetése a hősről, „aki fálnak támaszkodik és legyint”, szenvedélyes hangnemével, szubjektív formájú állításainak objektív igazságtartalmával üdítően más, mint az összes többi tanulmány. Gondolatvezetése logikusabb és elméletileg is helytállóbb, mint némely „profi” kritikus kaotikus elméletieskedése. Csaplár nem szépiroíri erényeinek csillogtatására tört; mondandója volt. (Más kérdés, hogy a nyugatmitosz gyökereiről szóló eszmefuttatása szépirodalmi anyagul kiálkózik.)

Mezey Katalin tanulmánya a hazai műfordítókról informatív, ügyvállaló, lelkiismeretes.

A jelen gondjaira való érzékenység feltűnő hiányával lep meg Mátyás Győző, Csörsz István regényeinek elemzésekor. Amilyen kitűnő — szélesebb, társadalmi kitekintése révén — komplex portré születik Munkácsi Miklósról Kőbányai János tollából, olyan érzéketlen marad Mátyás Győző a Csörsz által szinte hagyománytalanul fölvetett társadalmi gondok iránt. „Azóta ezek a fiatalok eltűntek, viszont a hosszú haj maradt és nem háborít fel senkit” — írja Mátyás. De, hogy mi jött a szelíd hippikorszak után, hogy a „rövid hajú” agresszív punkmozgalom gyökerei végső soron ugyanoda vezetnek vissza, csak az ellenreakció lett más, ideológiában, mentalitásban stb.. arról mintha nem is hallott volna a kritikus. Pedig Csörsz regényében ennek a csirái is benne vannak. Teljesen tarthatatlan Mátyás Győző másik állítása, miszerint „a nagyepika lehetőségeit ugyan csökkenti a totalitás hiánya, de hát hogyan is lehetne társadalmi totalitást ábrázolni olyan alakokon keresztül, akik éppen a totalitást adták föl a perifériáért”. (Szegény Gorkij, nagy pácban lett volna, ha Mátyás Győző kapott volna megbízást róla irandó kritikára!) Sajnos, a moralizáló esztétika morálként laps, esztétikaként hamis szokott lenni.

Örülünk kell a határainkon túli magyar irodalom mégoly szűkre szabott számbavételének, kevésbé szívderítő viszont az egyes pálya- illetve műelemzéseknel a világirodalmi kitekintés hiánya. Mintha sem a szomszédos, kelet-európai, sem a nyugati országok irodalma nem ki-

nálna összevetnivalót a magyar prózával. A hazai hagyományokra még csak akad utalás, ott se akkor, amikor elkelne. Pedig az *Iskolavárat* aligha lehet érdemben elemezni Ottlik Géza kulcsfontosságú regénye, az *Iskola a határon* említése nélkül. Csaplár Vilmos *Nanenáné* című novelláját sem Farkasházy (Tárnok) Zoltán írásával, hanem az ősmóddal, Kafka *Az odújával* lett volna hasznosabb összevetni. Az írókról ugyan az a mendemonda járja, hogy csak a saját írásaikat olvassák, de a különféle korok és áramlatok hatásai az ellenkezőről tanúskodnak. Egy-két évtized elteltével csak azok a művek — életművek — maradnak fent, amelyek kétségtelen nívót jelentenek az elődök és kortársak eredményeihez képest. Nem lehet azt állítani, hogy eme igazság mottója lehetne a két tanulmánykötetnek.

Az elemzések feltűnően lineárisak. Gyöngébb portréknál valóságos tartalomismertetéseket olvashatunk elemzés gyanánt. (Igaz, azt is sor szerint fizetik). A művek világának elsajátítása helyett vi-

szont számtalan kategóriagyártmánnyal találkozhatunk, pl. „közérzetiró”(!). Remélhetőleg használatuk nem fog elterjedni.

Szerencsése van annak a költőnek, akit ifjúkora hajnalán nem fogott kézen valamely nagynevű előd. Így ugyanis megmenekül attól, hogy pártfogója egyenesági folytatóját lássák benne, s számonkérjék tőle, mit kótyavetyélt el. Sárándi József már réges-rég letért Váci Mihály útjáról (nem beszélve arról, hogy inkább etikai, mintsem formai rokonság volt köztük), de úgy látszik, élete végéig számolnia kell azzal, hogy egyesek számára versvilágának zsinórmértéke a Váci-örökség megvalósítása lesz. Petri György pedig egy kicsit mindig megmarad csodabogárnak, mert kételkedik a magyar líra folytathatóságában (persze, azért ő is folytat), Oravecz Imre is — sajnos — azon kevesek közé tartozik, akik nem mitizálják izetlenül szülőfalujukat: önála ez a mítosz . . . Hiába no, irodalmi életünk olyan szörny, amely szülőanyok helyett

legendákat követel. Szakolczay Lajos Szőlősi Zoltánról írt portréjából tudtam meg, hogy jobb híján egy közönséges válóper is megteszi.

Néhány szóban a kritikák nyelvéről. Ritkább eset az, hogy teljes elméleti fegyverzetben közelítenek meg kritikusaink egy pályaképet, vagy témakört. Szilágyi Ákos a kevés kivételhez tartozik. Szerencsésen egyesíti a megalapozott esztétikai tudást filozofikus hevületeivel. Nyelve pontos és mégsem száraz, tudományosságával sem fárasztó. Kulcsár Szabó Ernő nem stílusa, hanem alaposan megtámasztott következtetései révén okoz gondolati izgalmat. Tarján Tamást művekre és alkotói személyiségekre egyaránt fogékony intellektusa hajlékony gondolatvezetésekre inspirálja. Szakolczay Lajos túlzott jelentőséget tulajdonít az életrajzi tényeknek. Nyelve izes, néhol azonban meglehetősen modoros. Vasy Géza interpretációi sokszor iskolások. Szentmihályi Szabó Péterről azt írja, „mereven dialektikus”, mert a költő „csak az ellentétek harcát hangsúlyozza”, az „egységüket nem”. Pedig hát a dialektika nem gumibot, ami akkor hajlik, ha odasóznak vele, különben merev . . . A dialektika fogalma önmagában jelenti a merevség tagadását.

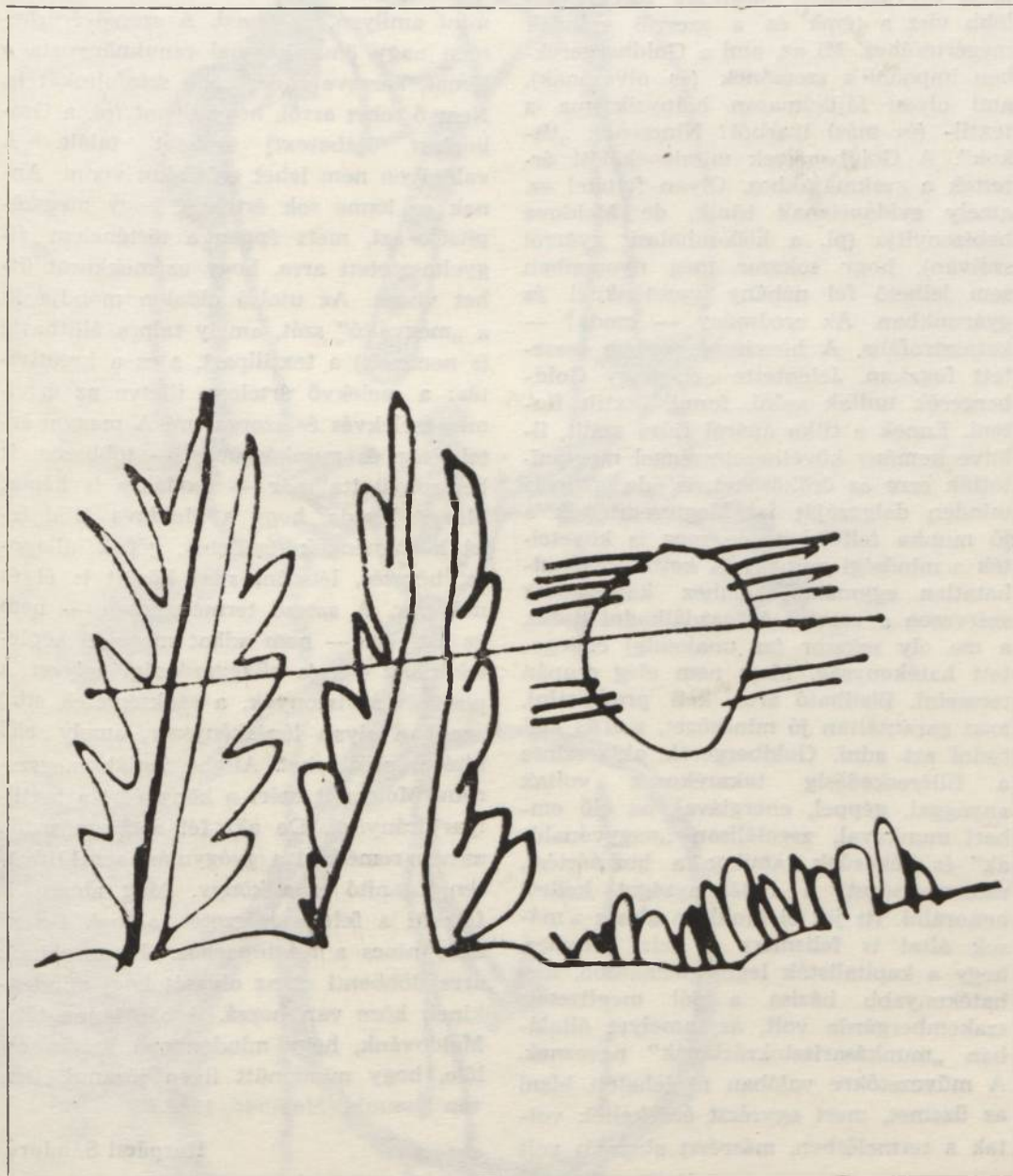
Pintér Lajosról azt olvashatjuk „lírai alkat”. Költőről lévén szó, nem nagy megállapítás. E kijelentésnek viszont informatív tartalma volna Dobai Péter, vagy Csaplár Vilmos prózája kapcsán.

Nem biztos, hogy szerencsés ötlet volt Rózsa Endrével bemutatni pályá- és költőtársait a „kilencek” közül. A baráti hang vállaltan szubjektív — amíg mások valóban mérlegre kerülnek. (Mezey Katalinról írt portréja kapcsán egyetlen megjegyzés: a költő-profétai magatartás időszerűségét lehet vitatni, de nem jogos leszögezni, hogy az „tiszteletlen”. Ez nem morális kérdés. No, és az sem biztos, hogy akár a neoavantgardizmus okvetlenül tisztességgel párosul).

Hiányzik a költői pályaképelemzésekből a pályáiv pontos és illúziótlan fölrajzolása. Mintha nem szabadna leírni — csak magánbeszélgetések témái lehet? —, hogy Utassy József lendülete alábbhagyott, hogy Petri György korántsem produkálja újabban publikált verseiben első két kötete szintjét, és Apáti Miklós „a hétköznapi élet vállalása, a mindennapok törvényé emelése” (Vasy Géza) közben nemcsak a pátoszt találta meg, hanem az érzélgősséget is.

Egyről ne feledkezzünk meg: az elemzés mélysége, avagy sekélyessége önmagában állásfoglalás. Egyelőre az a helyzet, hogy a kritikusok túlságosan udvariasak, amikor értékelni kell, és túlságosan udvariatlanok, amikor elemezni kell.

Körmeny Zsuzsanna

A szent tehén

Értelmiségi társaságban hangzott el a megállapítás, miszerint „Moldova a legjobb krimiírónk”. Nos, amennyire ez az állítás meghökkentő, annyira frappáns is. Mert miről is szól a jó krimi? A bűntény felderítéséről. A szerző már az első oldalon „produkál” egy hullát, egy tényt, s utána jön az élesesű detektív, aki megkeresi a tettest. Igényes szerző persze nem éri be csupán a tényekkel, feltárja az okokat és motívumokat is. Nem tesz mást Moldova sem riportkönyveiben, amelyek — minden túlzás nélkül — izgalmasabbak a legfordulatosabb cselekményű kriminél. Első rendben a hatásuk az. Mert a krimi végén a szerző mindenkor feloldja, lecsillapítja valahogyan a maga keltette feszültséget, Moldova viszont éppen ellenkezőleg! A feltárt valóságanyag akkor kezd igazán munkálni, nyugtalanítani, amikor behajítjuk a könyvet. Így volt ez már a *Rongy és arany* is, de fokozni tudta a hatást Komlórról, az Őrségről és a vasútról írt könyveiben is. A kritika többször is feltette a kérdést, hogy mi a szerző titka. Sommásan egyetlen szóval válaszolhatnánk: a megdöbbenésé. A valóság annyira képtelen, hogy noha részeit valamilyen szinten mindenki ismeri, így feltárva, felmutatva még azt is mellbe vágja, aki szakembernek tudja magát. A *Rongy és arany*, például azzal lepte meg az olvasót, hogy a MÉH-vállalatról, a hulladékgyűjtésről nem csupán azt mutatta ki, hogy több milliárdos haszonnal dolgozik, de azt is, hogy amatőr módon, mondhatnók, pancserül csináljuk. Aki Moldova riportjait olvasta, az egyszerűen nem érti, hogy egy ilyen energia- és nyersanyagzegény országban miért nem gyűjtjük össze az utolsó rozsdás szeget is, miért dobunk el egy villamosjegyet, amikor potenciálisan minden (tehát még a szemét is) hasznos nyersanyag?! A másik felismerés már a bosszúságé. Ha a nyersanyag ekkora érték és ennyire fontos, akkor miért az úttörők hobbijellegű és -szintű akcióira bízunk a dolgot, miért moralizálgatunk ott, ahol súlyos milliárdokról van szó, ahol a népgazdasági és az egyéni érdekek már régen találkoznia kellett volna? S egyáltalán, hogyan lehetséges az, hogy ez a napnál is világosabb evidencia nem hatja át életünk minden területét? Hogyan lehetséges az, hogy ami az egyének jó, az nem összegződik az osztály- és társadalmi érdekekben?

Moldova makacs, szívós és hallatlanul szorgalmas író. Nyugodtan mondhatjuk, hogy rögeszméje a valóság. Azokra a fentebb megfogalmazott kérdésekre keresi a választ, amelyeket a *Rongy és aranyban* csupán felfedett, mintegy megérintett. Mondjuk, hogy a kukák tartalmából következtetni lehet az illető család anyagi helyzetére is, de a jellemére is. Nagyon is jellemző az egyénre is, de az egész or-

szágra is, hogy mit pocskol el. Nos, ha a *Rongy és aranyban* azt mutatta ki Moldova, hogy mit dobunk ki a szemétre, a többi könyveiben tovább ment és rákérdezett arra is, hogy ki, miért és hogyan tette, tehette ezt. Kutatásainak eredményei így lettek fokozatosan egyre izgalmasabbak és megdöbbentőbbek. Kimutatta, hogy az, aki az anyaggal pocskol, az az emberi munkával és élettel teszi ezt, hiszen minden, még a „szemét” is élő emberi munka terméke! Ráadásul nem is mindig szemét, azaz hasznavehetetlen hulladék az, amit felelőtlenül az enyészetnek adunk át, hanem nagyon is értékes, súlyos valutákért vásárolt, égetően szükséges, sokszor kízóan hiányzó nyersanyagok, alkatrészek, egy szóval: értékek! Hogyan lehetséges ez? — lényegében erre a kérdésre válasz ez a 680 oldalas riportkönyv is a magyar textiliparról.

Mint mindig, most is a „kályhától” indul el Moldova. Először a legendás híró Goldberger gyárban tölt el hónapokat, azt kutatva, hogyan építette ki a magyar textilipar egyik fellegvárát ez a tehetséges és szorgalmas család. Meg is vádolták azóta a szerzőt azzal, hogy egy kapitalistát eszményít, állít szoboralapzatra. Érdekes megvizsgálni ezt a vádat, egyrészt, mert oly jellemző, másrészt, mert közelebb visz a téma és a szerzői szándék megértéséhez. Mi az, ami a Goldbergerekben imponál a szerzőnek (és olvasónak), ami olyan fájdalmasan hiányzik ma a textil- (és más) iparból? Nincsenek „titkok”. A Goldbergerek mindenekelőtt értettek a szakmájukhoz. Olyan feltétel ez, amely evidenciának tűnik, de Moldova bebizonyítja (pl. a kiskunhalasi gyárról szólván), hogy sokszor még nyomaiban sem lelhető fel néhány vezetőknél és gyárunkban. Az eredmény — csoda? — katasztrofális. A hozzáértés persze összetett fogalom. Jelentette azt, hogy Goldbergerék tudtak szőni, fonní, textilt festeni. Ennek a titka apáról fiúra szállt, illetve kemény következetességgel megtanították erre az örökösöket is, de a gyár minden dolgozóját is! Megteremtették a jó munka feltételeit, de meg is követelték a minőségi munkát. A kettő elválaszthatatlan egymástól. Ehhez kapcsolódik szervesen a vezetni és gazdálkodni tudás, a ma oly sokszor (az unalomig) emlegetett hatékonyság. Mert nem elég csupán termelni. Eladható árut kell produkálni, azaz garantáltan jó minőséget, s el is kell tudni azt adni. Goldbergerék, akik szinte a filléreskedésig takarékosak voltak anyaggal, géppel, energiával, az élő emberi munkával, zseniálisan „nagyvonalúak” és bőkezűek, amikor a hozzáértést, rátermettséget, a hatékonyságot kellett honorálni. Itt jut el Moldova ahhoz a mások által is felismert és leírt tényhez, hogy a kapitalisták legmegbízhatóbb, leghatékonyabb bázisa a jól megfizetett szakmbergárda volt, az, amelyet általában „munkásarisztokráciának” neveznek. A művezetőkre valóban rá lehetett bízni az üzemet, mert egyrészt érdekelték voltak a termelésben, másrészt abszolút volt

a szakmai megbízhatóságuk és tekintélyük. Elképzelhetetlenek voltak a termelést ma sokszor csaknem megbénító fegyelmezési gondok. S ez az a pont, ahol a bírálói félreértik Moldovát. Mintha bizony mindezt a kapitalizmus, „mint olyan”, védelmében mondaná el. Holott éppen nem! De ezek a tényezők lehetnek volna azok, amelyeket a szocializmus, alkalmazva a megszüntetve megőrizni elvét, továbbépíthetett volna. Ám, mi történt ehelyett? Az államosításkor, a fürdővízzel kiöntöttük sok helyen a gyereket is. A szakmbergárdát részben megálázták, lehetetlenné tették, a termelésben és gazdaságon kívüli „szempontokat” érvényesítve. Az eredmény gyorsan és visszafordíthatatlanul jelentkezett. Nemcsak a termelés minősége romlott, de a gazdaságosság és a hatékonyság is; azaz ugyanazzal a gépparkkal, drágábban, gyengébb minőségű árut tudnak csak produkálni. A szakmbergárda elmenekülése és kihalása után bekövetkezett az is, amire három évtizeddel ezelőtt senki se mert gondolni: a textilipar ma katasztrofális munkaerőgondokkal küzd. Elnőiesedett, a gépparkja leromlott, az egész szakmán a defektista, sokszor pánikhangulat lett úrrá. Ha mindezek után valaki azt hinné, hogy Moldova sötétebbnek festi a valóságot, mint amilyen, az téved. A szerző érezhetően nagy önuralommal tanulmányozta a témát, keresve a derűsebb színfoltokat is. Nem ő tehet arról, hogy ilyent (pl. a Graboplast, Rábatekt) keveset talált. A valóságon nem lehet erőszakot venni. Annak se lenne sok értelme, hogy megszápítsuk azt, mert éppen a történelem figyelmeztetett arra, hogy ez mekkorát üthet vissza. Az utolsó oldalon mondja ki a „megváltó” szót, amely talpra állíthatja (s nemcsak) a textilipart, s ez a kreativitás: a cselekvő értelem, illetve az értelmes cselekvés és szorgalom. A magyar értelmiség és munkásárda — többször is bebizonyította már — csodákra is képes. Már az csoda, hogy a Moldova által leírt körülmények (épületek, gépek állapota, bérezés, létszám stb.) között is él és dolgozik. A szerző természetesen — nem ez a dolga — nem adhat megoldó képleteket. Az élet (a világgazdasági helyzet, a piaci és árviszonyok, a szükségletek stb.) azonban olyan lépéskényszer, amely elől kitérni nem lehet. Aligha fogják megszeretni Moldovát ezért a könyvéért a textilipar irányítói. De aki fél a diagnózistól, az nem remélheti a gyógyulást sem! Hűvösen józanító ez a könyv. Még abban is felkelti a felelősségérzetet, akinek semmi köze nincs a textiliparhoz. Pontosabban: arra döbbsenti rá az olvasót, hogy mindenkinek köze van hozzá. S bár lenne több Moldovánk, hogy mindenhová jusson belőle, hogy mindenütt ilyen józanul, tisztán lássunk. (*Magvető, 1980.*)

Horpácsi Sándor

